

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Факультет філології та журналістики
Кафедра української мови та методики її навчання

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА

**ФОНЕТИКА
ОРФОЕПІЯ
ГРАФІКА
ОРФОГРАФІЯ**

Навчальний посібник

Укладач Зоя Іванівна Комарова

Умань
Візаві
2023

УДК 811.161.2'342(075.8)

С91

Рецензенти:

Зелінська О. Ю., доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Торчинська Н. М., кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри слов'янської філології Хмельницького національного університету

*Рекомендовано до друку вченою радою факультету філології та журналістики
(протокол № 11 від 28 лютого 2023 року)*

Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка,
С91 **орфографія : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Ф-т філол. та журн., Каф. укр. мови та метод. її навч. ; уклад. Зоя Іванівна Комарова. – Умань : Візаві, 2023. – 202 с.**

Навчальний посібник містить систематизований теоретичний матеріал із фонетики, орфоепії, графіки та орфографії сучасної української літературної мови, систему вправ і тестових завдань до практичних занять, а також завдання до різних видів робіт (самостійної, лабораторної, контрольної, індивідуальної навчально-дослідної).

Практична спрямованість навчального посібника передбачає набуття здобувачами вищої освіти загальних і фахових компетентностей та досягнення результатів навчання з урахуванням вимог освітньо-професійних програм бакалаврського рівня вищої освіти.

Адресований здобувачам вищої освіти за спеціальністю «014.01 Середня освіта (Українська мова і література)».

УДК 811.161.2'342(075.8)

© Комарова З. І., уклад., 2023

ЗМІСТ

Передмова	3
Фонетика і фонологія	5
Голосні звуки, особливості їх артикуляції та класифікації	5
Артикуляційно-акустична характеристика приголосних звуків	14
Фонема як функціональна одиниця мови	23
Склад як сегментна одиниця фонетики	33
Словесний наголос в українській мові	42
Явища в системах вокалізму та консонантизму	50
Позиційні модифікації голосних і приголосних фонем	50
Комбінаторні модифікації голосних і приголосних фонем	58
Регресивна асиміляція приголосних звуків	66
Прогресивна асиміляція. Наслідки дисиміляції.	78
Спрощення груп приголосних	
Позиційні та історичні чергування голосних звуків і фонем	89
Позиційні та історичні чергування приголосних звуків і фонем	98
Орфоепія. Графіка. Орфографія	108
Орфоепія української мови	108
Українська графіка та орфографія	123
Лабораторні роботи	135
Сегментні та просодичні засоби української мови	135
Фонетичні явища в українській мові	140
Контрольна робота	148
Індивідуальна навчально-дослідна робота	155
Додатки	160
Фонематична і фонетична транскрипції	160
Рекомендації до виконання та зразки оформлення лабораторних робіт	168
Рекомендації до виконання та зразки оформлення контрольної роботи	177
Схеми та зразки фонетичного розбору слова й аналізу тексту	181
Короткий термінологічний словник	189
Література	201

ПЕРЕДМОВА

Вивчення здобувачами вищої освіти освітнього компонента (далі – ОК) «Сучасна українська літературна мова» розпочинається з опанування ними мовознавчих розділів «Фонетика», «Орфоепія», «Графіка», «Орфографія».

Мета ОК полягає в необхідності з'ясувати закономірності фонетичної, орфоепічної, графічної та орфографічної підсистем сучасної української літературної мови для набуття здобувачами освіти професійних компетентностей з урахуванням вимог освітньо-професійних програм бакалаврського рівня вищої освіти.

ОК «Сучасна українська літературна мова» формує в студентів компетентності, спрямовані на розвиток їхніх здатностей аналізувати, порівнювати, класифікувати та систематизувати мовні одиниці і явища, самостійно здобувати знання, опрацьовувати навчальну і спеціальну літературу, робити висновки, наводити приклади; виконувати повний фонетичний розбір слова й аналізу тексту, оформляти результати дослідження мовного матеріалу чи наукової літератури у формі усних повідомлень, письмових робіт, застосовувати сформовані компетентності в освітній та/або професійній діяльності.

Після вивчення зазначених розділів мовознавчої дисципліни здобувач вищої освіти зможе вільно оперувати основними поняттями і правилами фонетики, орфоепії, графіки, орфографії; розрізняти звуки і фонемі, встановлювати відповідність між ними; характеризувати голосні і приголосні звуки за їх диференційними ознаками; виявляти та аналізувати фонетичні явища в словах української мови; здійснювати фонетичне членування мовленнєвого потоку; виконувати повний фонетичний розбір слова та аналіз тексту; пояснювати особливості вимови звуків і слів, передачі усного мовлення на письмі.

Пропонований навчальний посібник допоможе здобувачеві в досягненні ним результатів навчання. Посібник містить систематизований теоретичний матеріал із фонетики, орфоепії, графіки та орфографії, систему вправ і тестових завдань до

практичних занять, а також завдання до різних видів робіт (самостійної, лабораторної, контрольної, індивідуальної навчально-дослідної).

Підготовка студента до заняття відбувається в два етапи. Спочатку він знайомиться з переліком питань до теми і вивчає теорію проблеми, послуговуючись теоретичним матеріалом, узагальненим для зручності в таблицях і коментарях до них. На другому етапі здобувач виконує вправи під керівництвом викладача і самостійно на практичному занятті та самостійно вдома для закріплення матеріалу.

Набуваючи компетентностей із фонетики, орфоєпії, графіки та орфографії української мови, студенти можуть самостійно контролювати власний рівень усвідомлення матеріалу шляхом виконання тестових завдань різних типів та опрацювання «Запитань для самоперевірки» за кожною темою практичних занять.

Наявні в навчальному посібнику завдання для лабораторних робіт, індивідуальної навчально-дослідної роботи спрямовані на застосування здобувачами вищої освіти сформованих компетентностей в освітній, а згодом і в професійній діяльності, на вироблення навичок спостереження, порівняння, класифікації та аналізу фонетичних одиниць і явищ, осмисленню певних закономірностей, зроблених висновків.

У додатках уміщено необхідні для виконання різномісних завдань додаткові матеріали: перелік основних транскрибувальних знаків, зразки і тексти для транскрибування, рекомендації до виконання та зразки оформлення завдань до лабораторних і контрольної робіт, схеми та зразки фонетичного розбору слова й аналізу тексту.

ФОНЕТИКА І ФОНОЛОГІЯ

Голосні звуки, особливості їх артикуляції і класифікації

Артикуляційно-акустичні і функціональні ознаки голосних звуків-фонем у сучасній українській мові. Артикуляційна характеристика і класифікація голосних: за місцем їх артикуляції; за ступенем підняття язика до піднебіння; за участю губ в артикуляції. Артикуляційні й акустичні особливості голосних у ненаголошеній позиції

Звук – це найменша неподільна одиниця мовного потоку, яку використовують для побудови складів і значеннєвих одиниць вищого рівня (морфем і слів). Звуки мови поділяють на голосні і приголосні на основі трьох розрізнявальних ознак: функціональної, артикуляційної, акустичної. Ці ознаки враховують також у визначенні звуків.

Голосні – це складотворчі звуки, утворені при відкритому мовному апараті на основі голосу.

Функціональна ознака голосних
Голосні творять склади: у кожному слові стільки складів, скільки воно містить голосних звуків
Артикуляційна ознака голосних
При творенні голосних мовний апарат максимально відкритий, струмінь видихуваного повітря проходить крізь нього вільно, характерна напруженість усього мовного апарату
Акустична ознака голосних
В основі творення голосних звуків лежать музикальні тони (або голос), які виникають унаслідок періодичних коливань голосових зв'язок під впливом натиску струменя видихуваного повітря

У сучасній українській літературній мові є шість основних голосних звуків: [a], [o], [y], [e], [и], [i]. У їх класифікації і характеристиці враховують артикуляційні ознаки, зокрема:

- участь губ в утворенні;

- ступінь підняття спинки язика до піднебіння (або спосіб творення);
- місце підняття спинки язика (або місце творення).

Класифікація голосних за участю губ в утворенні			
Огублені (лабіалізовані)		Неогублені (нелабіалізовані)	
О, У		А, Е, И, І	
Класифікація голосних за підняттям спинки язика до піднебіння (за способом творення)			
Високе підняття	Високо-середнє підняття	Середнє підняття	Низьке підняття
І, У	И	Е, О	А
Класифікація голосних за місцем підняття спинки язика (за місцем творення)			
Передній ряд	Середній ряд	Задній ряд	
І, И, Е	–	У, О, А	

**Класифікаційна схема голосних звуків
(за Н. Тоцькою)**

Підняття	Ряд		
	передній	середній	задній
Високе	І		<У>
Високо-середнє	И		
Середнє	Е		<О>
Низьке			А

**Класифікаційна схема голосних звуків
(за Ю. Карпенком)**

Піднесення	Ряд		
	Передній	Середній	Задній
Високе	І і И	[y]	[У]

Середнє	и е	а	[o] [O]
Низьке	Е		А

Практичні завдання

Вправа 1. *Згрупуйте і запишіть подані слова парами так, щоб вони відрізнялися лише одним голосним звуком, охарактеризуйте порівнювані звуки за місцем їх творення (рухом язика в ротовій порожнині в горизонтальному напрямі).*

Сімка, мало, дим, ферма, сума, гілка, бик, сумка, зброя, дум, сама, фірма, галка, мило, зброя, бік.

Вправа 2. *Запишіть подані слова, визначте та охарактеризуйте наголошені голосні за способом творення (рухом язика в ротовій порожнині у вертикальному напрямі).*

Видовище, ляний, географія, будівля, щедро, юшка, довіритель, дякувати, погоджувати, комісія, клумба, весело.

Вправа 3. *Прочитайте речення, відшукайте і випишіть слова, у звуковому складі яких наявні лабіалізовані голосні звуки.*

1. Все втонуло в пісні – морі, Все забулось, як вві сні... Тільки ти, далека зоре, Рівно сяєш в вишині. 2. В золотій смушевій шапці Циган-вечір сходив з гір, Ніс він ніченьці-циганці 3 срібла кований набір. 3. Гори сплять, повиті млою. Спить давно уся земля, – Тільки з мукою страшною Не засну до ранку я. 4. Стали хвилі і зітхнули... І крізь сльози бачив я, Як в журбі моїй тонули Море, небо і земля (Із творів Олеся).

Вправа 4. *Випишіть голосні звуки за поданими характеристиками.*

1. Голосні переднього ряду: а, е, и, у, о, і;
2. Голосні заднього ряду: о, і, у, а, е, и;
3. Голосні високого і низького підняття: и, а, і, о, у, е;
4. Голосні високо-середнього і середнього підняття: у, и, е, а, о, і;

5. Нелабіалізовані голосні: е, о, і, у, а, и.

Вправа 5. Розпізнайте голосні звуки за поданими артикуляційними ознаками, доповніть характеристику звуків.

1. Голосний переднього ряду, середнього підняття.
2. Голосний високого підняття, лабіалізований.
3. Голосний низького підняття.
4. Голосний високого підняття, нелабіалізований.
5. Голосний середнього підняття, лабіалізований.
6. Голосний високо-середнього підняття.

Вправа 6. Прочитайте подані пари слів, з'ясуйте, якими звуками вони різняться, назвіть спільні і відмінні артикуляційні ознаки порівнюваних звуків.

Кути – коти, бик – бак, коса – каса, дим – дім, самка – сумка, клен – клин, форма – фірма.

Вправа 7. Прочитайте подані речення, віднайдіть слова з однаковими голосними, з'ясуйте особливості їх артикуляції в наголошеній і ненаголошеній позиціях.

1. Ти не дивись, що буде там, Чи забуття, чи зрада: Весна іде назустріч вам, Весна в сей час вам рада. 2. Я не наслухався ні шуму рік широких, Ні шелесту лісів дремучих, темних, Ні голосу пташок, що вихваляють світ. 3. Князь згадав бенкет колишній І коханого коня... Приведіть його, – сказав він, – Хоч на його гляну я (Із творів Олеся).

Завдання для самостійної роботи

Вправа 1. Згрупуйте двоскладові слова, у яких: 1) обидва голосні низького підняття; 2) перший голосний лабіалізований високого підняття, а другий – нелабіалізований середнього підняття; 3) перший голосний лабіалізований середнього підняття, а другий – нелабіалізований низького підняття; 4) обидва голосні заднього ряду, але перший – високого підняття, а другий – низького підняття.

Праля, протяг, брюнет, пояс, п'ята, нюанс, дюшес, прояв, суддя, поляк, тягар, сукня, столяр, сюжет, тягач, тюлень, упряж, нянька, туя, будень, уряд, згряя, бюджет, воля, мряка, зубець, огляд, буряк, натяк, вояк, дубляж, дурень.

Вправа 2. Запишіть подані речення і підкресліть двоскладові слова, згрупуйте їх за поданими нижче артикуляційними ознаками голосних звуків.

1. Дві хмароньки пливли кудись В убранні золотім І мовчки зупинилися Над краєм чарівним. 2. І де взялись ці хвилі сніжно-білі, Хто дивно так навчив їх грати і шуміть, З яких ясних країн чайки ці налетіли, Що вміють ніжно так і плакати, і жаліть?.. 3. Не забуду я... о ні! І тепер, коли згадаю, Бачу ночі весняні, Чую шум далекий гаю (Із творів Олеся).

1. Слова з двома голосними переднього ряду.
2. Слова з голосними переднього і заднього рядів.
3. Слова з двома голосними заднього ряду.
4. Слова з голосними однакового підняття.
5. Слова з голосними різного підняття.
6. Слова з нелабіалізованими голосними.
7. Слова з лабіалізованими і нелабіалізованими голосними.

Тестові завдання

1. Назвіть ознаки, які враховують у визначенні голосних звуків.

- А) акустичні, артикуляційні, функціональні
- Б) артикуляційні, інтегральні, функціональні
- В) акустичні, диференційні, артикуляційні

2. Укажіть номер слова, яке містить тільки голосні низького підняття.

Наперед (1) спитайся (2), а тоді (3) лайся (4).

- А) 1
- Б) 2
- В) 3

Г) 4

3. Оберіть рядок, у якому подано класифікаційні ознаки звука [e].

А) нелабіалізований, переднього ряду, середнього підняття

Б) нелабіалізований, заднього ряду, низького підняття

В) лабіалізований, заднього ряду, середнього підняття

4. Укажіть номер слова, у звуковому складі якого наявні лише голосні заднього ряду.

Від науки (1) голова (2) не болить (3).

А) 1

Б) 2

В) 3

5. Зазначте, до якого підняття зараховує Н. Тоцька голосний [и].

А) високого

Б) високо-середнього

В) середнього

Г) низького

6. Оберіть номер слова, у звуковому складі якого лише голосні середнього підняття.

На битім (1) шляху (2) трава (3) не росте (4).

А) 1

Б) 2

В) 3

Г) 4

7. Укажіть місце творення голосних звуків.

А) гортань, унаслідок дрижання голосових зв'язок

Б) ротова порожнина, при їх вимові вона ледь відкрита

В) носова порожнина, при їх вимові струмінь повітря долає перепони

8. Установіть відповідність між звуками і їх характеристиками за ступенем підняття.

А) [a]

1) високе

Б) [o]

2) високо-середнє

14. З'ясуйте, що лежить в основі творення голосних звуків.

А) голос і шум, голос переважає над шумом

Б) голос і шум, шум переважає над голосом

В) тільки голос

Г) тільки шум

15. Зазначте номер слова, у якому наявні лише неогублені голосні.

На панську (1) мудрість (2) мужицька (3) хитрість (4).

А) 1

Б) 2

В) 3

Г) 4

16. Установіть, у якому рядку подано голосні високого підняття.

А) [e], [y]

Б) [y], [o]

В) [a], [и]

Г) [i], [y]

17. З'ясуйте, яка артикуляційна ознака є відмінною для звуків [i] та [e].

А) місце творення

Б) спосіб творення

В) участь губ в утворенні

18. Укажіть номер слова, у якому всі голосні високо-середнього підняття.

Кожух (1) лежить (2), а дурень (3) дрижить (4).

А) 1

Б) 2

В) 3

Г) 4

19. Оберіть рядок із двома лабіалізованими голосними звуками.

А) [e], [и]

Б) [o], [y]

В) [a], [o]

Г) [y], [i]

20. Зазначте спільну артикуляційну ознаку для голосних [a] та [o].

А) місце творення

Б) спосіб творення

В) участь губ в утворенні

Запитання для самоперевірки

1. Які звуки називають голосними?
2. Які ознаки покладено в основу класифікації голосних звуків?
3. У чому відмінність між лабіалізованими і нелабіалізованими голосними?
4. Як поділяють голосні за місцем творення?
5. Як класифікують голосні за способом їх творення?

Артикуляційно-акустична характеристика приголосних звуків

Артикуляційно-акустичні та функціональні ознаки приголосних звуків-фонем в українській мові. Класифікація і характеристика приголосних: за співвідношенням голосу і шуму в їх утворенні; за місцем творення; за способом творення; за наявністю / відсутністю пом'якшення

Приголосні – це нескладотворчі звуки, утворені при повністю або частково закритому мовному апараті на основі голосу і шуму або тільки шуму. Визначення приголосних звуків, як і голосних, ґрунтується на основі функціональної, артикуляційної й акустичної ознак.

Функціональна ознака приголосних
Приголосні не виконують складотворчої функції: не творять складів, а входять до них, прилягаючи до того чи іншого голосного
Артикуляційна ознака приголосних

При творенні приголосних звуків відбувається зімкнення або звуження голосового каналу, що спричинює виникнення перепон на шляху струменя видихуваного повітря, саме через це напруженість виникає у певному місці мовного апарату

Акустична ознака приголосних

В основі творення приголосних лежить голос і шум або тільки шум

У сучасній українській літературній мові 32 приголосні фонemi, які класифікують за чотирма ознаками:

- 1) участь шуму й голосу в утворенні;
- 2) місце творення;
- 3) спосіб творення;
- 4) наявність / відсутність пом'якшення.

Класифікація приголосних за участю шуму й голосу в утворенні

Сонорні (голос+шум)	Р, Р', Л, Л', Н, Н', М, В, Й	
Шумні	Дзвінкі (шум+голос)	Б, Д, Д', З, З', Д`З, Д`З', Д`Ж, Ж, Г, Г
	Глухі (шум)	П, Т, Т', С, С', Ц, Ц', Ч, Ш, Х, К, Ф

Корелятивні пари приголосних за дзвінкістю / глухістю

Дзвінкі	Б	Д	Д'	З	З'	Д`З	Д`З'	Д`Ж	Ж	Г	Г	–
Глухі	П	Т	Т'	С	С'	Ц	Ц'	Ч	Ш	Х	К	Ф

Класифікація приголосних за місцем творення

Губні	Б, П, В, М, Ф	
Язикові	Передньоязикові	Д, Д', Т, Т', З, З', С, С', Д`З, Д`З', Ц, Ц', Д`Ж, Ч, Ж, Ш, Н, Н', Л, Л', Р, Р'
	Середньоязикові	Й
	Задньоязикові	Г, К, Х
Глоткові	Г	

Класифікація приголосних за способом творення

Проривні	Б, П, Д, Д', Т, Т', Г, К	
Щілинні	З, З', С, С', Ж, Ш, Г, Х, В, Ф, Й	
Зімкнено-	Носові	Н, Н', М
	Бокові	Л, Л'

прохідні	Дрижачі (вібранти)	Р, Р'
Африкати (злиті)		Д^З, Д^З', Ц, Ц', Д^Ж, Ч

Класифікація приголосних звуків за наявністю / відсутністю пом'якшення

Тверді	Д, Т, З, С, Д^З, Ц, Н, Л, Р Б, П, В, М, Ф, Г, К, Г, Х, Ж, Ш, Д^Ж, Ч
Пом'якшені	Д', Т', З', С', Д^З', Ц', Н', Л', Р'
Напівпом'якшені	Б' П' В' М' Ф' Г' К' Г' Х' Ж' Ш' Д^Ж' Ч'
Власне м'які	Й

Корелятивні пари приголосних за твердістю / м'якістю

Тверді	Д	Т	З	С	Д^З	Ц	Р	Л	Н
М'які	Д'	Т'	З'	С'	Д^З'	Ц'	Р'	Л'	Н'

Практичні завдання

Вправа 1. *Врахувавши акустичні ознаки початкових приголосних, запишіть подані слова у три колонки з початковими звуками: 1) сонорними, 2) шумними дзвінками, 3) шумними глухими.*

Вибір, далекувато, грація, категорія, залізяка, футляр, жнивварський, явище, багрянець, лотерея, своєрідний, реєстр, хвилювання, цюркотіти, школяр, читання, місяць, транслювати, населення, підтюпцем, юрист.

Вправа 2. *Прочитайте віршовані строфи, записані фонетичною транскрипцією, у кожному фонетичному слові охарактеризуйте початкові приголосні звуки за місцем їх творення.*

[ти^езо^с'ім ме^нне^н не^нкохала / а ја бу^у повіне^н забут' // чогож ті так т'ажко з'ітхала ўтої час / як збе^нраўс'а ја ўпут' // те^нб^е / здавало^с' / ждало море / і ўсе не^нгасли скел'і г'ір / і ўсе ди^евіли^е'с'а ўпростори // і доўго жіх остан':її з'ір шукаў те^нб^е і гас на мор'і //] (Олесь).

Вправа 3. Прочитайте подані пари слів, укажіть, якими звуками вони різняться, охарактеризуйте порівнювані звуки за способом їх творення.

Сірка – дірка, йодний – модний, сиджу – сичу, жар – дар, шило – мило, хліб – хлів, мірка – мітка, хвіст – твіст, човен – повен, туди – люди, пара – кара, доріг – доріс.

Вправа 4. Випишіть приголосні звуки за поданими характеристиками.

Дзвінкі: б, ч, т, д, г, л, д^з, ф, й, ж.

Глухі: ц, р, з, с', н, п, д', в, х, д^ж.

Сонорні: л', т, к, р, н, г, в, ф, й, н'.

Губні: ц, в, р, м, з, д^{з'}, ф, б, н, п.

Передньоязикові: ж, к, д^ж, б, ч, х, з, г, л, м.

Середньо- і задньоязикові: г, с, й, д', ш, х, т', в, г, к.

Проривні: х, б, т, з', д^з, й, д, р, ф, п.

Щілинні: б, м, с', п, х, ж, ц, в, н, й.

Африкати: ш, ч, т, д^з, ц', м, ж, д^ж, н, д^{з'}.

Зімкнено-прохідні: в, л', р, с, б, г, н', м, ц, р'.

Вправа 5. Прочитайте подані речення, випишіть і запишіть фонетичною транскрипцією слова з м'якими приголосними, використовуючи діакритичні знаки для позначення пом'якшених і напівпом'якшених звуків.

1. Праворуч – сонце і пожежі! Палають гір високих вежі, Палають хвилі вогняні, І хмари в димі і огні. Ліворуч – сиза казка ночі, Чийсь ласкаві ніжні очі, Чийсь зітхання, шелест, шум, І тихий стогін, тихий сум. 2. Бились, кидали каміння, Крізь баркан окріп лили, Попіл сипали у очі, Гострі кидали коли... Ось і ворога відбито, Все минуло: гнів і жах... Кревні плачуть над борцями, Що звалилися в боях. 3. І як Ви можете тут жити, Серед безлюдних цих пустель, Промінням серця свого гріти Граніт холодний мертвих скель!! (Із творів Олеся).

Вправа 6. Назвіть спільні і відмінні ознаки у поданих парах приголосних звуків.

[л']–[р]; [в]–[х]; [д]–[н']; [с]–[ц']; [ш]–[ч']; [м]–[н]; [к]–[ф].

Вправа 7. Прочитайте віршовані строфи, віднайдіть і запишіть фонетичною транскрипцією лише трискладові слова, охарактеризуйте приголосні звуки в двох останніх затранскрибованих словах.

1. Звечоріло. В хмарах небо. Не блисне зоря ніде. Обережно, тихо-тихо Ігор, крадучись, іде. Ось і річка. Став – ні звука! Не здригне травинка, лист, Серце стукає, як дятел, І нарешті – тихий свист... 2. Гроза пройшла... зітхнули трави, Квітки голівки підняли, І сонце, тепле і ласкаве, Спинило погляд на землі. 3. Здаля розвіялись тумани, Знов ясно, пахощі, тепло... Спинилась кров, замовкли рани... Прибите серце ожило (Із творів Олесь).

Завдання для самостійної роботи

Вправа 1. Прочитайте записані фонетичною транскрипцією віршовані строфи, віднайдіть і выпишіть слова з початковими сонорними приголосними та охарактеризуйте в них (без повторів) усі приголосні звуки за місцем творення.

[x'іба_не^н_ба́чи^сте / шчо_не́бо голуб'і́је / шчо_со́нце ра́нками
ўс'м'і́ха́је^іц':а н'і́жн'і́ш / шчо_ўс'а зе^нмл'а ў́ як'і́мс' че^нка́н':і діўн'ім
мл'і́је і_лє́гше ді́ха́је / і_ді́ви^сц':а јас'н'і́ш //] (Олесь).

Вправа 2. Запишіть подані слова фонетичною транскрипцією, розрізняючи пом'якшені і напівпом'якшені звуки, та охарактеризуйте у виділених словах приголосні за способом творення.

Діагональ, місяць, грюкіт, **ячмінь**, безладдя, чіпляти, дзьобати, відповідь, затишшя, підпілля, манікюр, дикція, залізяччя, **збіговисько**, захід, **неділя**, біологія, амфібія, гіпюр, різдво.

Вправа 3. Пригадайте і запишіть фонетичною транскрипцією справжнє прізвище Олександра Олеся, охарактеризуйте приголосні звуки за всіма артикуляційно-акустичними ознаками.

Тестові завдання

1. З'ясуйте, при творенні яких приголосних шум переважає над тоном.

- А) шумних глухих
- Б) шумних дзвінких
- В) сонорних

2. Зазначте кількість сонорних приголосних у реченні: *В океані води не зміряєш.*

- А) 6
- Б) 7
- В) 8
- Г) 9

3. Оберіть рядок, у якому подано лише передньоязикові приголосні.

- А) ж, ш, ц, дз, г, д', й, х
- Б) д, т, з, с, дз, л, н, ц
- В) г, ч, ц, ц', х, в, з, к

4. З'ясуйте, які ознаки характеризують початковий приголосний у слові *яблуня*.

- А) дзвінкий, передньоязиковий, проривний, пом'якшений
- Б) сонорний, середньоязиковий, щілинний, м'який
- В) глухий, задньоязиковий, щілинний, напівпом'якшений

5. Визначте, за якою ознакою розрізняють приголосні губні, язикові, глоткові.

- А) місце творення
- Б) спосіб творення
- В) участь шуму і голосу в утворенні

6. Укажіть, скільки шиплячих приголосних у поданому реченні: *На чийй землі живеш, того і воду п'єш.*

- А) 2

Б) 3

В) 4

Г) 5

7. Визначте, який приголосний характеризують такі ознаки, як сонорний, передньоязиковий, зімкнено-прохідний, твердий.

А) м

Б) д

В) й

Г) н

8. Установіть відповідність між початковим приголосним у поданих словах і його артикуляційними характеристиками за способом творення.

А) гора 1) проривний

Б) місяць 2) щілинний

В) темрява 3) африкат

Г) час 4) зімкнено-прохідний

9. Укажіть рядок, у якому в усіх словах наявні напівпом'якшені звуки.

А) зачіпати, нація, віковий, покірливо

Б) кіннота, запорізький, бісквіт, тяжіти

В) зачіска, вітрина, запізно, ківшик

Г) квітка, хімзахист, пігулка, ряжанка

10. Визначте, яку кількість щілинних приголосних використано в реченні: *Язиком сіна не накосиш.*

А) 4

Б) 5

В) 6

Г) 7

11. З'ясуйте, при творенні яких звуків тон переважає над шумом.

А) шумних дзвінких

Б) шумних глухих

В) сонорних

Г) голосних

12. Визначте рядок, у якому подано лише дзвінки приголосні.

А) ч, ш, д, д', г

Б) дз, з, ж, г, г

В) г, дж, ц, х, й

13. Установіть відповідність між звуком і його характеристикою за місцем творення.

А) [б] 1) передньоязиковий

Б) [к] 2) середньоязиковий

В) [д̂з] 3) задньоязиковий

Г) [г] 4) губний

Ґ) [j] 5) глотковий

14. Оберіть рядок, у якому подано лише афrikати.

А) з, с, л, н, дз, дж

Б) дз, дз', ц, ц', ч, дж

В) к, л, м, дз', ц, ч

15. Зазначте слово з наявним губним сонорним напівом'якшеним приголосним.

А) півень

Б) білка

В) ведмідь

Г) дельфін

16. Оберіть приголосний, який характеризують такі ознаки: шумний (глухий), передньоязиковий, щілинний, твердий.

А) т

Б) с

В) х

Г) ц

17. Віднайдіть рядок, у якому в усіх словах наявний глухий задньоязиковий напівпом'якшений приголосний.

А) гава, кішка, птах, гієна

Б) кінь, гуска, крук, горобець

В) кізка, сокіл, кібець, кіт

Г) гадюка, гедзь, коала, хом'як

18. Зазначте кількість проривних приголосних у реченні:

Твердий горіх важко розкусити.

- А) 2
- Б) 3
- В) 4
- Г) 5

19. Зазначте спільну класифікаційну ознаку для приголосних [й] та [м].

- А) місце творення
- Б) спосіб творення
- В) співвідношення голосу і шуму в утворенні
- Г) наявність/відсутність пом'якшення

20. Укажіть на відмінну класифікаційну ознаку для приголосних [б] та [г].

- А) співвідношення голосу і шуму в утворенні
- Б) місце творення
- В) спосіб творення
- Г) наявність/відсутність пом'якшення

Запитання для самоперевірки

1. Які ознаки покладено в основу визначення приголосних звуків?
2. За якими ознаками класифікують приголосні звуки?
3. Як поділяють приголосні за участю голосу і шуму? У чому відмінність між сонорними і шумними, дзвінкими і глухими приголосними?
4. У які групи об'єднують приголосні за місцем творення?
5. Як класифікують приголосні за способом творення?
6. Як характеризують за різними джерелами напівпом'якшені приголосні?

Звук як функціональна одиниця мови

Фонологічний аспект вивчення мовних звуків. Поняття фонем. Функції та ознаки фонем. Склад фонем української літературної мови. Позиції фонем. Різновиди звукових реалізацій фонем

Звук мовлення має досить складну природу, тому його вивчають у різних аспектах (із погляду акустичного, артикуляційного і фонологічного). Фонологічний аспект передбачає вивчення звука як функціональної одиниці мови, яка служить для спілкування людини в суспільстві.

Для спілкування мають значення не всі мовні звуки та їх різновиди, а лише ті основні, із зміною яких пов'язана зміна значення слів та їх форм, наприклад: у парах слів *ферма – фірма, вода – вона* зміна значення пов'язана з заміною /e/ – /i/, /д/ – /н/. Такі звукові типи називають у мовознавстві фонемами.

Фонема – це мінімальна фонетична одиниця мови, за допомогою якої розрізняють значення морфем і слів. Фонема як абстрактна мовна одиниця реалізується в мовленні в звукові, а звук є матеріальним виявом фонем.

Фонема як функціональна одиниця виконує в мові певні функції.

Функції фонем	
Конститутивна	фонема служить будівельним матеріалом для морфем і слів
Сигніфікативна, або смислорозрізнявальна	фонемі розрізняють значення морфем і слів
Перцептивна	фонемі сприяють ототожненню однакових морфем і слів

Кожній фонемі властиві певні артикуляційно-акустичні ознаки, які характеризують її та відрізняють від інших фонем.

Ознаки фонем		
Диференційні (розрізнявальні)	Інтегральні	(нейтральні,

– ознаки, за якими фонема протиставлена іншій фонемі, напр.: у словах <i>дуга – туга</i> фонемі /д/ – /т/ протиставлені за ознакою дзвінкість / глухість, яка є диференційною для порівнюваних фонем	нерозрізнявальні) – ознаки, які входять до складу фонемі, але не відрізняють її від інших фонем, напр.: ознака твердість / м'якість для фонемі /б/ є нейтральною, бо немає м'якої фонемі, співвідносної з твердою /б/
--	---

Фонемі певної мови мови вивчають у розділі мовознавчої науки **фонологія**. Фонологічна система сучасної української літературної мови охоплює 38 фонем: 6 голосних і 32 приголосних.

Система фонем української мови	
Голосні	Приголосні
а, о, у, и, і, е	б, п, в, м, ф, ж, ч, ш, д^ж, г, к, х, г, д, д', т, т', з, з', с, с', д^з, д^з', ц, ц', р, р', л, л', н, н', ј

У мовленнєвому потоці фонемі потрапляють у різні позиції, які можуть бути сильними і слабкими. У сильній позиції всі диференційні (артикуляційно-акустичні) ознаки фонемі чути виразно, у слабкій – фонема втрачає певну диференційну ознаку або зовсім не чується.

Позиції голосних фонем	
Сильна (+)	Слабка (-)
Наголошена: у слові <i>мед</i> фонема /e ₊ / у сильній позиції	Ненаголошена: у слові <i>медок</i> фонема /e ₋ / у слабкій позиції
Позиції приголосних фонем	
Сильна (+)	Слабка (-)
Абсолютний кінець слова (крім /в/ і /й/): у словах <i>сад, мак</i> фонемі /д ₊ / і /к ₊ / у сильній позиції	Абсолютний кінець слова для фонем /в/ і /й/ : у словах <i>лев, чай</i> фонемі /в ₋ / і /ј ₋ / у слабкій позиції

Позиція перед голосними (крім /б/, /п/, /в/, /м/, /ф/, /г/, /к/, /х/, /г/, /ж/, /ч/, /ш/, /д^ж/ перед /і/, /а/, /у/ (орфографічно – я, ю)): у слові <i>молитва</i> фонемі /м ₊ /, /л ₊ /, /в ₊ / у сильній позиції перед голосними /о/, /и/, /а/	Позиція перед голосними /і/, /а/, /у/ (орфографічно – я, ю) для фонем /б/, /п/, /в/, /м/, /ф/, /г/, /к/, /х/, /г/, /ж/, /ч/, /ш/, /д^ж/: у словах <i>бязь, шкіра, чітко</i> фонемі /б _↓ /, /к _↓ /, /ч _↓ / у слабкій позиції перед голосними /а/, /і/
Перед твердими сонорними /р/, /л/, /м/, /н/, /в/: у словах <i>добрий, глухий, кличний</i> фонемі /б ₊ /, /г ₊ /, /к ₊ /, /ч ₊ / у сильній позиції перед приголосними /р/, /л/, /н/	Перед будь-яким приголосним, крім /р/, /л/, /м/, /н/, /в/: у словах <i>ласка, просьба, вокзал</i> фонемі /с _↓ /, /с' _↓ /, /к _↓ / у слабкій позиції перед приголосними /к/, /б/, /з/.

Різні звукові вияви фонемі в мовленнєвому потоці називають її звуковими реалізаціями (виявами).

Різновиди звукових реалізацій фонемі	
Головний вияв – звук, який є реалізацією фонемі у сильній позиції: у слові <i>лан</i> звуки [л], [а], [н] – головні вияви фонем /л ₊ /, /а ₊ /, /н ₊ / у сильній позиції	Алофон – звук, який є реалізацією фонемі у слабкій позиції: у слові <i>кiви</i> звуки [к'] (напівпом'якшений), [ў] (нескладотворчий [у]) – алофони фонем /к _↓ /, /в _↓ / у слабкій позиції

Серед алофонів фонем розрізняють варіанти і варіації.

Різновиди алофонів	
Варіант – звуковий вияв, який набуває диференційних ознак іншої фонемі: у слові <i>сестра</i> фонема /е/ у слабкій позиції частково втрачає свої ознаки, набуваючи ознак фонемі /и/, тобто звук [e ^и] – варіант фонемі /е/	Варіація – звуковий вияв, який не втрачає диференційних ознак фонемі: у слові <i>коло</i> фонема /о ₂ / в ненаголошеній позиції реалізована у звукові [о], який не набуває ознак іншої фонемі, тому є варіацією фонемі /о ₂ /

Варіанти фонем можуть бути позиційними, комбінаторними і факультативними.

Різновиди варіантів	
Позиційний	звуковий вияв фонем, який залежить винятково від її позиції у слові: голосна фонема /и/ у ненаголошеній позиції реалізується у позиційних звукових варіантах [и ^е], [и ^и]: с[и ^е]льніший, с[и ^и]лач
Комбінаторний	звуковий вияв, зумовлений впливом сусідніх звуків: дзвінка фонема /г/ у словах <i>нігті, легко</i> під впливом наступних глухих [т'], [к] реалізується у комбінаторному варіанті – звукові [х]
Факультативний	не обов'язковий, але можливий звуковий вияв, наприклад, при швидкому темпі мовлення: у слові <i>ось де</i> фонема /с'/ при швидкому темпі мовлення реалізується у факультативному варіанті – звукові [з']

Практичні завдання

Вправа 1. Прочитайте слова, записані фонематичною транскрипцією. Подайте орфографічний запис слів, установіть відповідність між буквами і фонемами.

/детал'ниј/, /д^жгутовиј/, /дивл'ачис'/, /вјалениј/, /запл'ічча/, /замішчати/, /запізнен'н'а/; /відл'уд'д'а/, /взаємн'іст'/, /україна/, /освіт'анин/, /гр'аз'овиј/, /д^звіниц'а/, /јапон'іја/.

Зразок: /мр'іја/ – мрія: ем – /м/, ер – /р'/, і – /і/, я – /ја/.

Вправа 2. Прочитайте слова, записані фонетичною транскрипцією. Запишіть фонемний склад слів, установіть відповідність між звуками і фонемами.

[в^ис'л'ар], [дол'іжши], [де^ире^иза], [ўд'ачний], [с'в'ічка], [о^ус'ін':і], [с'ц'іл'чи^ек]; [р^оспач], [с'л'усар], [гли^еб'ін'], [п^ерс'іја], [пор^уч':а], [пріяз'н'], [ви^ебух'іўка].

Зразок: [ўм'іст] – вміст – /вміст/: [ў] – /в/, [м'] – /м/, [і] – /і/, [с] – /с/, [т] – /т/.

Вправа 3. Запишіть фонемний склад поданих слів. Установіть співвідношення між буквами і фонемами.

Походження, щільність, танцювальний, традиція, грюкіт, підзаряджати, об'єктивний; україністика, хрящовий, джерготіти, мільярдер, протиріччя, орієнтир, гірчиця.

Вправа 4. Прочитайте слова, запишіть їх фонематичною транскрипцією. Позначте сильні (+) і слабкі (-) позиції фонем. Охарактеризуйте звукові вияви кожної фонем.

1) [духм'áниї], [ме^илód'іја], [бе^издо^ур'іж':а], [рóспов'ід'], [п'ід^зсілу], [тан'ц'іўнік].

2) [г'іл':áстиї], [ко^ул'інце], [с'в'ід^жчу], [че^ире^ип'і́анії], [зап'із'н'увати^ес'], [ви^епро^ум'ін'ује].

Зразок:

[рóск'іш] – /р₊о₊з_к_і_ш₊/:

/р₊/ → [р] – головний вияв;

/о₊/ → [о] – головний вияв;

/з_/ → [с] – алофон (варіант комбінаторний);

/к_/ → [к'] – алофон (варіант комбінаторний);

/і_/ → [і] – алофон (варіація);

/ш₊/ → [ш] – головний вияв.

Вправа 5. Слова, подані у фонематичній транскрипції, запишіть фонетичною транскрипцією. Виявіть позиційні варіанти фонем, охарактеризуйте особливості звукових реалізацій.

/гр'іховниї/, /дивитис'а/, /взамін/, /рел'ігіја/, /шипл'ачиї/, /бувал'шчина/; /сол'ін'н'а/, /безкраїї/, /здригнутис'а/, /натрієвиї/, /пекарн'а/, /віднедавна/.

Зразок:

/ај_с_бе_р_г/ – [áїзбе^ирг]:

/ј_/ → [ї] – алофон (позиційний варіант) у кінцевій позиції складу перед приголосною фонемою;

/e_/ → [e^и] – алофон (позиційний варіант) у ненаголошеній позиції.

Вправа 6. Подані слова запишіть паралельно фонематичною і фонетичною транскрипціями. Виявіть комбінаторні варіанти фонем, охарактеризуйте особливості звукових реалізацій.

Окислювач, розпорядок, розжати, орхідея, передчувати, довкілля, сітчастий, звітний, врозкид, підшкірний, дієвість, запізнілий.

Зразок. /у_з_б_і_ч_ч_а_/ – [узб'іч'а]:

/б_/ → [б'] – алофон (комбінаторний варіант) у позиції перед /і/;

/ч_ч_/ → [ч':] – алофон (комбінаторний варіант) у позиції перед /а/ (орф. я).

Вправа 7. Прочитайте речення, запишіть їх фонематичною транскрипцією. Подайте фонетичний запис виділених слів, виявіть та охарактеризуйте неголовні алофони фонем.

1. Яка краса: **відродження** країни! Ще рік, ще день назад тут чувся плач рабів, Мовчали десь святі під попелом руїни, І журно **дзвін** старий по мертвому гудів. 2. Рано **вдосвіта** на сході **Прокидавсь** ясний Дажбог І ходив-блукав до ночі Синім степом без дорог. По зелених пишних луках Волос пас овець гладких, Грів їх вовною м'якою, Одганяв **вовків** від них. 3. І заграли срібні сурми, І забрязкали мечі, І земля укрилась трупом, Кров розілляну п'ючи. Як тікав хозарин битий, І болгарин, й **печеніг**, Так тікали й греки з бою... **Святослав** їх переміг. 4. І марили айстри **в розкішнім** півсні Про трави шовкові, про сонячні дні, – І в мріях ввижалась їм казка ясна, Де квіти не в'януть, де вічна весна... (Із творів Олеся).

Завдання для самостійної роботи

Вправа 1. Слова, подані у фонематичній транскрипції, запишіть фонетичною транскрипцією. Підкресліть позиційні алофони фонем, охарактеризуйте особливості звукових реалізацій.

/автобус/, /ночівл'а/, /сезон/, /зајвиј/, /близн'ук/, /ајсберг/,
/женихан'н'а/, /свердл'ар/, /рекоме́ндац'іја/, /виделка/, /деревинниј/,
/вјазал'ник/, /закр'іјник/, /вн'ічију/.

Зразок. [коше^ин'á]: /е/ → [е^и] – у ненаголошеній позиції.

Вправа 2. *Подані слова запишіть паралельно фонематичною і фонетичною транскрипціями. Підкресліть комбінаторні алофони фонем, охарактеризуйте особливості звукових реалізацій.*

Самотній, розпорядок, світський, розжалобити, стихія, передчувати, довкілля, синекдоха, сітчастий, звітність, вр́зкид, підшкірний, дієвість, запізнiлий, узбіччя.

Зразок. /гіркиј/ – [г'іркиї]: /г/ → [г'] – у позиції перед /і/.

Тестові завдання

1. Зазначте кількість фонем в українській літературній мові.

- А) 49 одиниць: 5 голосних, 44 приголосних
- Б) 38 одиниць: 6 голосних, 32 приголосних
- В) 47 одиниць: 6 голосних, 41 приголосна
- Г) 39 одиниць: 5 голосних, 34 приголосних

2. Яку функцію виконують фонемі у парах слів *слива* – *злива*, *мило* – *мало*?

- А) конститутивну
- Б) сигніфікативну
- В) перцептивну

3. Позначте рядок, у якому в усіх словах кількість букв і фонем однакова.

- А) гадюка, джерготіти, вітчизняний, лялька
- Б) строчити, південний, наллеш, піддати
- В) підзеленити, яблука, юнак, віддзеркалити

4. Зазначте рядок, у якому в усіх словах фонем більше, ніж букв.

- А) щілина, Юлія, наїдатися, Євангеліє
- Б) переляк, матуся, понюхати, їжаченя
- В) Євген, літнє, завойовує, манюня

5. Укажіть рядок, у якому буквосполучення -дз- позначає дві різні фонemi.

- А) відзняти, підземний, передзимок, відзнака
- Б) дзеркальний, дзига, подзьобати, підзолити
- В) дзиглик, підзеленити, надземний, дзвіночок

6. Укажіть рядок, у якому буквосполучення -дж-, -дз- позначають одну фонему.

- А) джем, джерготіти, подзвонити, дзюрчати
- Б) підзолити, піджовтити, віджати, надзавдання
- В) відзначитися, відзеленіти, віддзеркалений, підджерельний

7. З'ясуйте, яка кількість фонем і реальних звукових виявів у словах *милується, гілля*.

- А) однакова
- Б) фонем більше
- В) звуків більше

8. Зазначте, яку позицію займає фонема /и/ у словах *диктант, дивачити, дипломний*.

- А) сильну
- Б) слабку
- В) і сильну, і слабку

9. Визначте, у якому вияві реалізується дзвінкий приголосний у кінці слів *мідь, дуб, вираз*.

- А) головному
- Б) комбінаторному
- В) позиційному
- Г) факультативному

10. Зазначте, яку позицію займає фонема /j/ у словах *квітневий, відійти, вирій*.

- А) слабку
- Б) сильну
- В) і слабку, і сильну

11. Укажіть, виявом яких фонем є напівм'які приголосні звуки.

- А) твердих

- Б) м'яких
- В) напівм'яких

12. Визначте, яким виявом фонем /в/ є звук [ў] у словах [ўне́сок], [заўча́сно].

- А) комбінаторним
- Б) позиційним
- В) факультативним
- Г) головним виявом

13. Зазначте, яку позицію займає фонема /к/ у словах *кисень, кішка, історик, вокзал*?

- А) сильну
- Б) слабку
- В) і сильну, і слабку

14. Позначте слово, у якому фонема /о/ реалізується в позиційному варіанті.

- А) ковбой
- Б) оченята
- В) історія
- Г) соління

15. Укажіть, у яких звуках можуть реалізуватися в мовленні фонем /ж/, /ч/, /ш/.

- А) твердих і пом'якшених
- Б) пом'якшених і напівпом'якшених
- В) твердих і напівпом'якшених
- Г) твердих, пом'якшених і напівпом'якшених

16. Зазначте, як називають звуковий вияв фонем /п/ у словах [п'інка], [п'урé], [маўп'ачий].

- А) головний
- Б) комбінаторний
- В) позиційний
- Г) факультативний

17. Визначте, як трактують у сучасній українській літературній мові довгі приголосні звуки.

- А) вияв однієї фонем

- Б) вияв двох однакових фонем
- В) вияв двох різних фонем
- Г) можливий вияв і двох однакових, і двох різних фонем

18.З'ясуйте, у якому слові фонема /т/ реалізується в комбінаторному варіанті.

- А) кетчуп
- Б) кислотний
- В) ковток
- Г) делегат

19.Визначте, у якому звуковому вияві реалізується фонема /e/ в ненаголошеній позиції у словах *зелений, березень, зерно*.

- А) комбінаторному
- Б) позиційному
- В) факультативному
- Г) головному

20.Віднайдіть слово, у якому всі приголосні фонемі займають сильну позицію.

- А) високий
- Б) виплести
- В) житло
- Г) закипіти

Запитання для самоперевірки

1. Що таке фонема? Які функції фонем у системі мови?
2. Які ознаки фонем називають диференційними, а які – недиференційними?
3. Який склад фонем української літературної мови?
4. Охарактеризуйте сильні і слабкі позиції голосних і приголосних фонем.
5. Які звукові вияви можуть мати фонемі у мовленні?

Склад як сегментна одиниця фонетики

Наукові теорії складу. Типи складів. Основні правила українського складоподілу. Відмінність між фонетичним, морфологічним і орфографічним поділами слів

Склад – це мінімальна мовленнєва одиниця, яку виділяють при членуванні мовного потоку.

Визначення складу за різними науковими теоріями	
<i>Теорія</i>	<i>Визначення</i>
Експіраторна (фізіологічна)	склад – це звук або сполучення кількох звуків, які вимовляються одним поштовхом видихуваного повітря
М'язового напруження	склад – це частина мовного потоку, утворена поєднанням звуків із зростаючим і спадним м'язовим напруженням при їх артикуляції
Сонорності (акустична)	склад – це частина мовного потоку, яка складається з одного або кількох звуків і відділяється від іншої частини зміною наростання і спаду звучності

Типи складів

<i>За характером початкового звука</i>	
Прикриті – розпочинаються приголосним: у слові <i>мо-зок</i> обидва склади розпочинаються приголосними [м] і [з], тому їх називають прикритими	Неприкриті – розпочинаються голосним: у слові <i>о-вес</i> перший склад розпочинається голосним [о], тому він неприкритий
<i>За характером кінцевого звука</i>	

Відкриті – закінчуються голосним: у слові <i>мо- лодь</i> перший склад закінчується голосним [о], тому він відкритий	Закриті – закінчуються приголосним: у слові <i>пор-тфель</i> обидва склади закінчуються приголосними [р], [л'], тому вони закриті	Напівзакриті – закінчуються нескладотворчим: у слові <i>вій-на</i> перший склад закінчується нескладотворчим [ї], тому він напівзакритий
За ознакою наголошеності / ненаголошеності		
Наголошені – мають найбільшу силу звучання: у слові <i>мо-р'о-ка</i> другий склад наголошений	Ненаголошені – сила звучання порівняно з наголошеним складом менша: у слові <i>нав-ча- ння</i> перший і третій склади ненаголошені	

Складоподіл – реальна чи потенційна межа між складами.
Український складоподіл підпорядкований певним правилам.

Основні правила поділу слів на склади	
Приголосний, який стоїть між голосними, завжди належить до наступного складу	<i>дру-ку-ва-ти, ме-тал, не-би-ли-ця</i>
До наступного складу належать приголосні <i>ск, ст, сп, жд, зд, шч</i> , які становлять стійке звукосполучення	<i>ма-ска, мі-сток, на-спів, не-жда-ний, не-зда-ра, на-ща-док</i>
До наступного складу належить сполучення двох однакових шумних (обидва глухі або дзвінкі)	<i>лі-фтер, кри-хкий, ло-бзик</i>
До різних складів належать два шумні приголосні, якщо перший з них дзвінкий, а другий глухий	<i>змаз-ка, згад-ка, до-рож-чий</i>
Нескладотворчі [ў] та [ї] завжди належать до попереднього складу	<i>крив-да, май-дан</i>
До різних складів належать сусідні сонорні звуки	<i>зер-но, мо-дуть-ний</i>

Якщо перший приголосний сонорний у сполученні двох приголосних, то він належить до попереднього складу	<i>кур-си, лам-па, ін-жир</i>
Другий сонорний разом із попереднім шумним приголосним належить до наступного складу	<i>кля-тва, ко-смос, зна-чний</i>
Подвоєні та подовжені приголосні завжди належать до наступного складу	<i>ко-ло-сся, ми-ттю, де-нний</i>
У словах із трьома приголосними перший сонорний завжди належить до попереднього складу, решта звуків – до наступного	<i>кон-грес, кор-чма, ман-дри</i>
Якщо у сполученні трьох приголосних третій звук сонорний, а два попередні – шумні, то всі звуки належать до наступного складу	<i>за-здрість, зу-стріч, му-штра</i>
У словах із чотирма приголосними до попереднього складу належить перший сонорний чи шумний дзвінкий, а до наступного – усі інші приголосні	<i>чер-ствий, над-скла-дний</i>

Потрібно розрізнати поділ слів на склади, на морфеми і перенос слів з рядка в рядок. Ці явища в українській мові регулюються відповідно правилами складоподілу, морфології, орфографії.

Складоподіл	Морфемне членування	Перенос з рядка в рядок
<i>бу-кет</i>	<i>букет</i>	<i>бу-кет</i>
<i>нав-ча-ння</i>	<i>на-вч-анн-я</i>	<i>на-вчання навча-ння навчан-ня</i>
<i>до-ве-зу</i>	<i>до-вез-у</i>	<i>до-везу дове-зу</i>

Практичні завдання

Вправа 1. Поясніть принцип складоподілу в поданих словах.

1. Гір-ка, лю-блю, во-ско-вий, зем-ля-чка, слу-жба, май-но.
2. Му-дрий, ті-сто, о-бжа-ри-ти, вій-сько-вий, рід-ко, кін-ський.
3. Клі-тка, сіль-ський, від-хи-ле-ння, мо-ло-чник, жов-тий, віль-ний.
4. Ві-дда-ний, пор-трет, о-стрів, редь-ка, спів-чу-ття, від-бу-ва-є-ться.

Вправа 2. Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією і поділіть їх на склади. У виділених словах охарактеризуйте склади за характером початкового і кінцевого звуків та за ознакою наголошеності / ненаголошеності.

Лосьйон, гіллястий, *найближче*, лінгвістика, мотузка, папка, сенсація, платформа, символ, навмисне, між іншим, безсистемний, мільярдер, *Ірландія*.

Різьбяр, важкоатлет, Іспанія, лайнер, лахміття, *інфекція*, відмінки, іграшка, засклений, відродження, батьківський, аморальний, агресія, *пам'ятник*, навприсядки.

Вправа 3. Поділіть слова на склади, використавши індекси гучності (4 – голосний звук, 3 – сонорний, 2 – шумний дзвінкий, 1 – шумний глухий).

Янтар, тріска, абрикос, арка, стрибнути, крапка, міністри, різко, голка, портфель.

Жасмин, кішка, роз'яснення, кобзар, абсурд, пошепки, алмаз, під'їзд, дзенькіт, абстракт.

Вправа 4. Заповніть таблицю, показавши в поданих словах фонетичний складоподіл, морфемне членування та можливий перенос із рядка в рядок.

Фонетичний складоподіл	Морфемне членування	Перенос слова
------------------------	---------------------	---------------

[маї/стру/ва́/ти]	майстр/ува/ти	май/струвати майстру/вати майструва/ти
-------------------	---------------	--

Жартик, завтра, змалечку, земляця, молотьба, товстий, дядько, коштовний.

Плюскання, бджілка, дзвоник, шепотіти, дівонька, стомлений, швидко, підвіконня.

Вправа 5. Подані тексти перепишіть фонетичною транскрипцією і розбийте на склади. Зверніть увагу на особливості складоподілу фонетичних слів, які містять клітики.

1. «Чи з добром, чи з злом приходиш Ти у наш гостинний двір?» – Так, вітаючи Олега, Запитав Аскольд і Дір. І Олег похмуро, грізно На питання відповів: «Я прийшов з могутим військом, Я вам Ігоря привів». 2. І замислилась красуня... Згадка в серце їй вп'ялась... Нагло шелест... Обернулась: Перед нею – Ігор-князь. На йому убрання просте, Без оздоби, без відзнак, Лук з залізними кінцями, Збоку страли, сагайдак. 3. Хіба не чуєте, про що вітри шепочуть, І як з зітханнями зливається їх сміх... Хіба не чуєте, як голуби туркочуть, Як краплі котяться і падають із стріх (Із творів Олесея).

Завдання для самостійної роботи

Вправа 1. Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією і поділіть їх на склади. Охарактеризуйте склади у виділених словах.

Ганна, альманах, пред'явник, пляшка, ад'ютант, амнезія, узбережжя, альвеолярний, дієслово, дамський, раджу, аморальний, агресія, маятник, Євгеній, мільйон, здоров'я, модельєр, заміжжя, дощечка.

Вправа 2. Прочитайте затранскрибовані речення, запишіть їх фонетичною транскрипцією, поділіть на склади, попередньо відділивши короткою паузою кожне фонетичне слово.

/вітре / вітре / нашчо вієш / нашчо л'іс зелениј гнеш / нашчо стр'іли половец'кі в віс'ко ігор'а несеш // чом під хмарами не вієш / не гоґдаєш корабл'і / чом по степу ти розвіјав скарби радошчі мојі // вони давно вже втратили жит'т'а / в них згасло все / шчо т'іл'ки малос' / умерли вс'і і думи / і чут'т'а / і т'іл'ки форма јіх такоју же зосталас' // (Із творів Олесея).

Тестові завдання

1. Віднайдіть рядок, у якому всі склади відкриті.

- А) [ве^иси^еліти^ес'а], [пе^ире^икладати], [коле^иско́ва], [п'ід'н'іс':а]
- Б) [п'ідоб'ідати], [дорóга], [подаруночок], [бага́ц:тво]
- В) [торгува́ти^ес'а], [пе^ире^имо́га], [пе^ире^икотипо́ле], [адре́са]

2. Оберіть рядок, у якому всі склади закриті.

- А) [грудка], [бурја́н], [се^истра́], [ко́жний], [т'іч:и^ен]
- Б) [бамбу́к], [портфел'], [в'і́рши^ек], [д^же́мпе^ир], [зе^имл'а́к]
- В) [чудні́ї], [мандр'і́ўка], [дру́жн'і́ї], [м'і́н'і́стр], [ме^идв'а́ни́ї]

3. Укажіть слово, яке містить два напівзакритих склади.

- А) абетковий
- Б) вродливий
- В) виховний
- Г) відірваний

4. Зазначте рядок, у якому в поданих словах усі склади прикриті.

- А) золото, ірис, епоха, Ярик
- Б) оазис, візерунок, юрист, колиска
- В) персик, ярмарок, їжачок, вітання

5. Позначте рядок, у якому в словах перший склад неприкритий, а всі інші – прикриті.

- А) індик, озеро, едельвейс, айстри
- Б) океан, урожайний, юність, кобза
- В) абрикос, ярмарок, їжачок, вітання

6. З'ясуйте, чи розривається при складоподілі група приголосних звуків у словах *полішити*, *усякчас*, *святковий*.

- А) розриваються

Б) не розриваються

В) варіативно

7. Оберіть рядок, у якому подано правильну характеристику першого складу у слові *ззд́рісний*.

А) неприкритий, відкритий, наголошений

Б) прикритий, закритий, ненаголошений

В) прикритий, відкритий, наголошений

Г) неприкритий, напівзакритий, наголошений

8. З'ясуйте кількість прикрито-закритих складів у поданому реченні.

Як іскра ще в тобі горить І згаснути не встигла, – Гори! Життя – єдина мить, Для смерті ж – вічність ціла (Олесь).

А) 3

Б) 4

В) 5

Г) 6

9. Укажіть, який звук у межах складу є найменш звучним?

А) шумний глухий

Б) шумний дзвінкий

В) сонорний

Г) голосний

10. Віднайдіть слово за характеристикою його першого складу: неприкритий, закритий, ненаголошений.

А) завдаток

Б) оздоблення

В) обчислення

Г) узлісся

11. З'ясуйте кількість напівзакритих складів у поданому реченні.

Лився спів колись у мене, А тепер я сльози ллю... Про журбу мою співати Доручив я солов'ю (Олесь).

А) 2

Б) 3

В) 4

Г) 5

12. Визначте місце складоподілу в групі приголосних [нств] у словах *воїнство, громадянство*.

А) перед звуком [н]

Б) після звуку [н]

В) після звуку [с]

Г) після звуку [т]

13. Укажіть, який звук є вершиною складу.

А) дзвінкий

Б) глухий

В) голосний

Г) сонорний

14. З'ясуйте, у якому слові допущено помилку при фонетичному складоподілі.

А) [ар-м'її-с'киї]

Б) [р'із-ні-ц'а]

В) [до-зв'ї-л':а]

15. Зазначте, який варіант переносу слова з рядка в рядок неправильний.

А) по-дружка

Б) под-ружка

В) подру-жка

Г) подруж-ка

16. З'ясуйте, чи розриваються довгі звуки у словах *навчання, стаття, гуашню, зрання* при фонетичному складоподілі.

А) розриваються

Б) не розриваються

В) варіативно

17. Укажіть рядок зі словами, які містять один закритий склад.

А) будильник, приземлення, промінчик

Б) гарбузиння, провітрювати, улітку

В) провінція, прямокутник, повідомлення

18. З'ясуйте кількість прикрито-відкритих складів у поданому реченні.

Ти ідеши, як день блискучий! (Олесь).

- А) 2
- Б) 3
- В) 4
- Г) 5

19. З'ясуйте, чи розривається при складоподілі група приголосних звуків у словах *династія, виїсти, гребенястий*.

- А) розриваються
- Б) не розриваються
- В) варіативно

20. Зазначте, у якому слові допущено помилку при фонетичному складоподілі.

- А) [ви^е-пр'ам-л'а́ч]
- Б) [ве^ир-т'л'а́-виї]
- В) [в'ід-р'од-же^и-н':а]
- Г) [бун'-т'іў-ні-ц'а]

Запитання для самоперевірки

1. Чому склад зараховують до сегментних фонетичних одиниць?
2. Як трактують склад за різними науковими теоріями? Які з цих визначень є найбільш прийнятними для шкільної практики?
3. Які типи складів виокремлюють в українській мові? Наведіть приклади.
4. Які правила поділу слів на склади застосовують в українській мові?
5. У чому полягає відмінність між явищами фонетичного складоподілу, морфемного членування слів та переносу слів із рядка в рядок.

Словесний наголос в українській мові

Ознаки українського словесного наголосу. Функції словесного наголосу. Різновиди словесного наголосу. Закономірності наголошення слів в українській мові

Словесний наголос – це виділення в слові складу за допомогою артикуляційних засобів, властивих певній мові.

Ознаки українського словесного наголосу	
Динамічність	основним артикуляційним засобом виділення складу у слові є посилення м'язової напруги
Різномісність (вільність)	не закріплений за певним складом у словах
Рухомість	здатний змінювати місце у слові у зв'язку зі зміною його граматичної форми

Словесний наголос виконує у мові певні функції.

Функції словесного наголосу	
Конститутивна	служить для фонетичного об'єднання слова
Ідентифікаційна	виявляє здатність відрізнити слова від звукових комбінацій, які не є словами
Диференційна	є засобом розмежування лексичних значень слів, які мають однаковий фонемний склад, та граматичних форм одного слова

У словах української мови наявні різні види наголосу.

Різновиди словесного наголосу	
Основний	в однокореневих словах: <i>мо́ре, пісо́к, водо́а</i>
Побічний	у складних і складноскорочених словах: <i>о́вочесхо́вище, звірофе́рма</i> , а також в окремих простих багатоскладових словах, якщо основний

	наголос припадає через два склади і більше від місця можливого побічного: <i>пèредпосівній, післяжовтнєвий, пèребудувáти</i>
Подвійний	характерний для окремих слів: <i>зимóвій, зáвжди, закінчív</i>

Практичні завдання

Вправа 1. *Користуючись словником наголосів, прочитайте вголос слова, правильно наголошуючи їх. Зробіть висновок про природу українського словесного наголосу.*

Арахіс, абетковий, бюлетень, вжалити, дурисвіт, засуха, звабливий, козячий, колія, кровоточити, кроїти, курінь, либонь, локшина, миршавий, недоумок, ненавидіти, опоясати, отаман, пазур, перекис, пільговий, пуловер, росяний, русло, свердло, світоглядний, середина, соняшниковий, страшний, судно, течія, тиснява, фольга, хутро, цвяховий, центнер, циган, шолом, шофер.

Вправа 2. *У поданих словах визначте наголос відповідно до їх значення і зазначте, яку роль відіграє наголос у словах кожної пари.*

Деревина (одне дерево) – деревина (матеріал), дерен (шар ґрунту з травою) – дерен (кизил), до ладу (іменник із прийменником) – до ладу (у значенні прислівника), заклад (установа) – заклад (парі), варений (у значенні дієприкметника) – варений (у значенні прикметника), замішка (страва, суміш кормів) – замішка (затримка, перешкода), тепло (у значенні іменника) – тепло (у значенні прислівника).

Вправа 3. *Згрупуйте подані слова, розрізняючи побічний наголос у префіксах простих слів і в складних словах.*

Авіаквиток, міжконтинентальний, автотуризм, англоканадець, антидемократичний, багатоденний, нехристиянин, білокачанний, віровідступник, понаддніпровський, вуглерудовоз, екстралінгвістика, дев'ятимісячний, богослужіння, безприйменниковий, бурякокомбайн,

високоякісний, супермаркет, післяполудневий, чотириярусний, внутрішньодержавний, передекзаменаційний.

Вправа 4. Подані слова прочитайте вголос, по-різному наголошуючи їх, зробіть висновок про частотність уживання акцентологічних варіантів слів.

Апостроф, вахтер, вбрання, вивірка, володар, газопровід, гілля, господарка, газда, деревце, дітвора, довідник, договір, доповідач, жало, загадка, затишок, захисник, звичай, кладовище, кожушок, коледж, користь, крилечко, маляр, мандрівник, сміття, фарфор, закінчити, пестити, підкрасити, потолочити, розповісти, штурхнути, беззахисний, вітчизняний, глотковий, допоміжний, зимовий, лицарський, незаміжня, первісний, повітряний, ялинковий, бажаний, зім'ятий, погнутий, держачи, в цілому, завжди, задарма, навскіс, надвоє, нашвидкуруч, попідруки, спідлоба, також, мабуть, посеред.

Вправа 5. Від поданих інфінітивів утворіть іменники, поставте наголос і зробіть висновок про закономірність їх наголошення.

Писати, читати, редагувати, переконати, запитати, навчати, кохати, видати, повстати, сподіватися; звати, знати, спати, жити, лити, бути, брити, злити, мити, дути, вити.

Вправа 6. Прочитайте подані дієслова, правильно наголошуючи їх; утворіть від них форми першої та другої особи однини і множини. В усіх формах поставте наголос, зробіть висновок про особливості наголошування.

Іти, нести, вести, плести, брести, мести, везти.

Вправа 7. У поданих словах позначте наголос. Встановіть, які закономірності наголошення слів кожної групи.

Бідняк, моряк, дивак, земляк.

Вершина, долина, хлопчина, хустина.

Вказівки, ластівки, писанки, берізки.

Каченя, левеня, кошеня, цуценя.
Рукопис, літопис, життєпис, чорнозем.
Вузкий, новий, черствий, страшний.
Веселіший, добріший, розумніший, цікавіший.
Одинадцять, дванадцять, чотирнадцять, шістнадцять.
П'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят.
Пишу, сиджу, роблю, люблю.
Буду, будеш, будемо, будете.

Вправа 8. Запишіть речення фонетичною транскрипцією і виділіть фонетичні слова, які містять клітики (проклітики та енклітики), укажіть, якою частиною мови вони виражені.

1. Мати, мати! Не журися, не сумуй, не проклинай... Я і сам ходжу, як смуток, З серцем, змученим украй. 2. Стою над кручею страшною, Каскади злотні сонце лєє, А там, внизу десь, підо мною, В гранітні бубни море б'є. 3. Я хотів би вас тихо приспати На руці, на листочку трави І у сні вам не сни, а метеликів дати, Щоб спочили натомлені ви. 4. Хто із нас не ніс на гори Люту муку, люте горе, Щоб його під небом збутиє І назад за ним вернутись? (Із творів Олеся).

Завдання для самостійної роботи

Вправа 1. Перепишіть слова, проставте над ними наголос(и). Відзначте випадки з подвійним і побічним наголошуванням. Із виділеними словами складіть речення.

Черешневий, злидар, чханя, важкопрогнозований, казна-де, зрадливий, водопостачання, **чорнозем**, зручний, каталог, католицький, квасолевий, чималий, **літописний**, маркер, різновид, електроакустика, мікробус, трубчастий, військовослужбовець, **первісний**, зсередини, кухарка, **протиконституційний**, змовчати, квоктати, квартал, ненависть, двадцятитонний.

Вправа 2. Доберіть зі словника наголосів приклади слів, у яких залежно від місця наголосу змінюється лексичне або граматичне значення. З'ясуйте, яку функцію виконує словесний наголос у таких випадках.

Тестові завдання

1. Визначте різновид наголосу у словах *звічай* – *звичай*, *каліновий* – *калинóвий*.

- А) основний
- Б) подвійний
- В) побічний

2. Зазначте, яка ознака НЕ характерна для українського словесного наголосу.

- А) мелодійність
- Б) вільність
- В) рухомість

3. Позначте, яку ознаку українського наголосу ілюструють приклади слів: *но́ра* – *но́ри*, *садо́к* – *са́дки*, *писа́ти* – *пишу́*.

- А) різномісність
- Б) рухомість
- В) динамічність

4. З'ясуйте, яку функцію виконує наголос у словах *за́раз* – *за́раз*, *те́пло* – *теплó*.

- А) конститутивну
- Б) ідентифікаційну
- В) диференційну

5. Зазначте, у якому слові допущено помилку в наголошенні.

- А) медóвий
- Б) кротóвий
- В) льонóвий
- Г) льодóвий

6. Віднайдіть рядок, у якому в усіх словах наголошений другий склад.

- А) живопис, визвольний, вітчим, вимога, дрова
- Б) навпіл, ухвала, солодко, шофер, урочистий
- В) кишенья, гуляш, вузький, визнання, шовковий

7. Позначте рядок, у якому в усіх словах наголошене закінчення.

- А) легкий, близький, несемо, ложки, звання
- Б) мілкий, копійки, навчання, кажу, везла
- В) пісний, пізнання, учительки, можу, однина

8. З'ясуйте кількість фонетичних слів у поданому контексті.

Сміються знову трави, квіти... А сльози ще тремтять на них (Олесь).

- А) 10
- Б) 9
- В) 8
- Г) 7

9. Укажіть рядок, у якому в усіх словах наголошений третій склад.

- А) листопад, кропива, запитання, картоплина, сибіряк
- Б) множина, кілометр, решето, соломина, режисер
- В) помічниця, урочистий, течія, Полтавщина, фантазер

10. Зясуйте, яку ознаку українського наголосу ілюструють приклади слів: *в́ухо, вустá, головá*.

- А) вільність
- Б) рухомість
- В) динамічність

11. Визначте, у якому рядку в усіх словах можливе варіативне наголошення.

- А) також, гаряче, дефіс, договір, миски
- Б) апостроф, усмішка, доповідач, договір, завжди
- В) закінчив, простий, ластівки, шофер, черговий

12. Віднайдіть рядок, у якому в усіх словах наявний побічний наголос.

- А) перепечений, позамежний, понадстроковий, середгір'я
- Б) позамулювати, надломлений, переплачувати, понадрубувати
- В) переповивання, позашкільний, безпрефіксальний, надкістковий

13. Установіть відповідність між словом та місцем його наголосу.

А) залегкий	1) 1-ий склад
Б) загнаний	2) 2-ий склад
В) загин	3) 3-ій склад

14. З'ясуйте, у якому рядку в обох парах слів наголос виконує смислорозрізнявальну функцію.

- А) духо́та – духотá, ко́пати – копáти
Б) зго́дитися – згодíтися, дякувати – дякува́ти
В) за́дирка – задíрка, на́двечір – надвéчір
Г) о́рган – оргáн, обго́ртковий – обгортко́вий

15. Укажіть номери слів, у яких підкреслений склад є ненаголошеним.

*Ля́льковий (1), майно́вий (2), ма́йстровий (3), мане́вровий (4),
мармуро́вий (5).*

- А) 2, 3, 5
Б) 3, 4, 5
В) 1, 3, 4
Г) 2, 3, 4

16. Зазначте, у якому слові допущено помилку в наголошенні.

- А) крoлячий
Б) ло́сячий
В) лі́сячий
Г) мі́шачий

17. З'ясуйте кількість фонетичних слів із проклітиками в поданому контексті. Не засну я... мучать думи; Не горів я і погас, А народ мовчить в задумі І чека в останній раз (Олесь).

- А) 7
Б) 6
В) 5
Г) 4

18. Укажіть номер слова, у якому підкреслений склад є ненаголошеним.

Мережа(1), мигалка(2), мишастиий(3), мовчазний(4), навхрест(5).

- А) 1
- Б) 2
- В) 3
- Г) 4
- Д) 5

19. Оберіть рядок, у якому в усіх словах два основних наголоси.

- А) зустріч-семінар, Могилів-Подільський, історико-філологічний
- Б) звукопідсилювач, детективно-пригодницький, качкодзьоб
- В) кількаярусний, вогнегасник, життєзабезпечення
- Г) надвисокочастотний, дизель-генератор, електродвигун

20. Оберіть рядок, у якому в усіх словах наявний побічний наголос.

- А) безсполучниковий, мовознавство, мистецько-літературний
- Б) міжконтинентальний, музей-квартира, однокурсник
- В) пароутворення, східнослов'янський, кисневмісний
- Г) перший-ліпший, прес-конференція, протитечія

Запитання для самоперевірки

1. Які ознаки українського наголосу?
2. Які функції виконує словесний наголос в українській мові?
3. Які різновиди українського словесного наголосу вам відомі?
4. Чи характерний побічний наголос для простих слів?
5. Які вам відомі закономірності наголошення слів?

ЯВИЩА В СИСТЕМАХ ВОКАЛІЗМУ ТА КОНСОНАНТИЗМУ

Позиційні модифікації голосних і приголосних фонем

Загальна характеристика модифікацій. Кількісна і якісна редуція голосних. Гармонійна асиміляція голосних. Позиційні модифікації приголосних

Модифікації – видозміни, пов'язані з частковими змінами фонем в мовному потоці, унаслідок чого вона набуває того чи іншого відтінку, але не замінюється іншою фонемою (тобто не втрачає своєї фонематичної належності).

Модифікації бувають позиційні і комбінаторні.

Різновиди модифікацій	
Позиційні – зміни звуків у потоці мовлення, спричинені загальними умовами вимови: позицією відносно наголосу (голосні звуки), початку чи кінця слова, складу, у відкритого чи закритого складу (приголосні звуки)	Комбінаторні – зміни звуків у потоці мовлення, зумовлені впливом одного звука на інший; зміни, що залежать від взаємодії звуків у мовному потоці

Позиційні модифікації голосних зумовлені їх позицією відносно наголосу. Усі голосні фонемі в ненаголошеній позиції через послаблення артикуляційної напруженості й скорочення тривалості зазнають значних кількісних і якісних змін. Ненаголошеність голосного пов'язана з явищем редуції звуків.

Редуція голосних – позиційна видозміна звуків, яка є наслідком їх меншої напруженості й тривалості артикуляції.

Розрізняють кількісну і якісну редуцію.

Різновиди редуції

Кількісна –	Якісна –
<p>зменшення тривалості й артикуляційної напруженості при збереженні характерного тембру: у слові <i>мама</i> ненаголошений [a₂] менш тривалий і артикуляційно напружений порівняно з наголошеним [a₁], хоча тембр звука не змінився залежно від його позиції</p>	<p>зміна якісної характеристики ненаголошених голосних – ненаголошені голосні, втративши напруженість, утворюються при нейтральному або близькому до нейтрального положенні мовних органів: у слові <i>сини</i> ненаголошений [и] наближається у вимові до [е], при цьому він змінює свої якісні характеристики: стає більш заднім за місцем творення і середнім за способом творення</p>

Гармонійна асиміляція голосних (*вокальна асиміляція, вокальна гармонія, гармонія голосних*) – особливий вид асиміляції голосних звуків у сусідніх складах, унаслідок чого попередній голосний уподібнюється до наступного за ступенем підняття чи лабіалізацією: перед наступним високим голосним попередній теж підвищується; перед наступним низьким попередній понижується; перед лабіалізованим попередній теж більш чи менш лабіалізується.

Гармонійної асиміляції зазнають ненаголошені голосні [e], [и], [o] перед складом з *наголошеними* голосними вищого (нижчого) підняття, більшої лабіалізації чи закритості.

Вияви гармонійної асиміляції	
<p>Ненаголошений [e] підвищує свою артикуляцію й уподібнюється до [и] перед складом із наголошеними голосними вищого підняття – [i], [и], [y], тобто: /e/ → [и^е]</p>	<p>[зи^ен'іт] [ци^егліна] [ми^едуза]</p>
<p>Ненаголошений голосний [и] перед наголошеними голосними нижчого підняття – [e], [a], [o] обнижує свою</p>	<p>[ле^иц'е] [ке^итаї] [кре^ило]</p>

артикуляцію й уподібнюється до [e], тобто: /и/ → [e ^и]	
Ненаголошений голосний [o] перед складом із наголошеним голосним [y] уподібнюється до нього й стає більш огубленим, тобто /o/ → [o ^y]	[zо ^y лúбка] [кo ^y жyх] [звo ^y рúшли ^e виї]
Перед складом із наголошеним [i] ненаголошений голосний [o] стає більш закритим і незначною мірою наближується до [y]	[сo ^y б'í] [y вo ^y д'í] [кo ^y р'ín':a]

Позиційні модифікації приголосних – реалізація сонорних приголосних /в/, /j/ залежно від позиції у слові (складі) у нескладових голосних [ǔ], [ĩ]: [шоўк], [ǔплиў], [знаĩ].

Практичні завдання

Вправа 1. Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією. Поясніть, який з алофонів голосних фонем зазнає кількісної редукації, а який – якісної. Обґрунтуйте закономірності позиційних змін голосних.

Мускул, культура; веретенце, вельвет, Егейське (море); вагання, загадка; килими, низький; прозора, прохолодь; рідкісні, іній.

Вправа 2. Затранскрибуйте слова, враховуючи артикуляційні зміни голосних унаслідок гармонійної асиміляції.

Вверху, жебрування, вельможний, буженина, лексичний, вечірній, землянка, велюр.

Бригада, щигленя, блискучі, живцем, бриніти, живопис, зимовик, низенько.

Водій, воює, чистотіл, жовтуватий, вдогін, зозуля, зозулястий, жовтіти.

Вправа 3. Серед поданих слів відзначте випадки позиційних модифікацій приголосних. Запишіть ці слова фонетичною транскрипцією і поясніть, за яких умов відбуваються звукозміни.

Йоржик, йдемо, гайморит, грайливий, ймення, йодний, майдан, страйкувати, ймовірність, йордань, гойдалка, звичайний, дюйм, батько й син, район.

Вхолосту, гнівний, вияв, в портфелі, в оголошенні, невдовзі, вказівка, зів'янути, бавовняр, безвітря, владолюбець, вулиця, гравюра, вп'ятеро, нявкати.

Вправа 4. Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією. Охарактеризуйте позиційні модифікації голосних і приголосних фонем.

Селище, вирій, сеанс, кришталь, в'язати, рогалик, наймит, козуля, кленовий, печінка, врожай, ритуал, повзти, серенада, клеймо.

Зразок. [ма́йсте^нр]: /j/ → [ї] – нескладотворча вимова => позиційна модифікація; /e/ → [e^н] – артикуляція наближена до [и] => якісна редукція.

Вправа 5. Подані речення запишіть фонетичною транскрипцією. Визначте слова з позиційними варіантами фонем, поясніть, унаслідок яких явищ вони виникли.

1. Марить море Середземне, Ледве лащить береги... Щось жагуче, щось таємне Палко диха навкруги. 2. Кликав він проснутись, розгорнути крила, Полетіти небом в золоті краї... Тихо-мирно спала згряя лебедина, І даремно лебідь звав, будив її. 3. Спить мій малесенький, спить мій синок... Спить він, наслухавшись дивних казок. Нащо ж ти віченьки знову розкрив?! Спи, моя пташко, то вітер завив (Із творів Олеся).

Завдання для самостійної роботи

Вправа 1. Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією. Охарактеризуйте позиційні модифікації голосних і приголосних фонем.

Килимар, канавка, бездоріжжя, взуттєвий, відклик, медаль, випуклий, дощик, вторгнення, законний, дешево, дівчисько, якийсь, дихання, домівка, брехливий, двійка, вівсяний, заперечення, верблюд.

Зразок. [p'iŭčák]: /i/ → [i] – артикуляція звука менш напружена і тривала => кількісної редукції; /в/ → [ŭ] – нескладотворчий звук => позиційної модифікації.

Вправа 2. *Подані речення запишіть фонетичною транскрипцією. Підкресліть звуки, які є позиційними варіантами модифікованих голосних і приголосних фонем.*

1. О слово! Будь мечем моїм! Ні, сонцем стань! вгорі спинися, Осяй мій край і розлетися Дощами судними над ним. 2. Лився спів колись у мене, А тепер я сльози ллю... Про журбу мою співати Доручив я солов'ю. 3. Ні! В кім думка прагне слова, Хто в майбутнім хоче жить, Той всім серцем закричить: «В рідній школі рідна мова!» (Із творів Олеся).

Тестові завдання

1. Укажіть правильне визначення модифікації.

А) зміни фонем у мовленні, пов'язані з втратою її фонематичної приналежності

Б) зміни фонем у мовленні, пов'язані з набуттям фонемою інших диференційних ознак

В) зміни фонем у мовленні, пов'язані з набуттям фонемою певних відтінків у звучанні

2. Зазначте, які голосні в українській мові зазнають редукції.

А) ненаголошені

Б) наголошені

В) ненаголошені і наголошені

3. Оберіть рядок слів із наявним явищем кількісної редукції.

А) гострі, п'янкий, кульбаба, волога

Б) червоне, синювате, безглузде, задовго

В) грішна, болюче, природне, задума

4. Укажіть, які приголосні в українській мові зазнають змін унаслідок позиційної модифікації.

А) в, ф

Б) й, л

В) в, й

5. Зазначте рядок із словами, у яких голосна фонема /и/ модифікується внаслідок гармонійної асиміляції.

А) блискуче, бриніти, млинок, схиляти

Б) бузина, млинець, начиняти, схвильований

В) вибагливий, вчителювати, кривуля, матриця

6. Укажіть рядок із звуками, перед якими голосна фонема /е/ зазнає гармонійної асиміляції.

А) у, а, і

Б) е, і, и

В) і, и, у

Г) е, о, а

7. Установіть відповідність між словом і різновидом позиційних модифікацій голосних фонем.

А) бензин

1) кількісна редукція

Б) гребля

2) якісна редукція

В) петля

3) гармонійна асиміляція

8. Зазначте, які фонетичні зміни виникають унаслідок модифікацій.

А) комбінаторні, позиційні

Б) позиційні, факультативні

В) факультативні, комбінаторні

Г) комбінаторні, позиційні, факультативні

9. Які голосні в українській мові зазнають змін унаслідок гармонійної асиміляції?

А) о, а, і

Б) е, о, и

В) і, и, е

Г) у, о, а

10. Оберіть рядок, у якому в усіх словах наявні позиційні зміни приголосної фонем /в/.

А) човняр, зневіра, маневр, внесок

Б) заявка, завдання, в морі, вплив

В) вихід, вівчар, в Одесі, детектив

11. Укажіть рядок, у якому в усіх словах наявне явище якісної редукції.

- А) медаль, мережа, десять, клейонка
- Б) жетон, дерево, вечорниці, левада
- В) бактерія, брюнет, вельможа, мебляр

12. Укажіть рядок із звуками, перед якими голосна фонема /o/ зазнає гармонійної асиміляції.

- А) а, и
- Б) е, о
- В) і, у
- Г) о, а

13. Зазначте рядок із словами, у яких наявна гармонійна асиміляція голосної фонему /e/.

- А) ведіння, вершник, апеляція, апетит
- Б) ангел, бетонний, вередливий, медуза
- В) величний, брехунка, Ангеліна, капелюх

14. Укажіть номери слів, у яких фонема /o/ НЕ модифікується внаслідок гармонійної асиміляції.

*Доріжка(1), досушений(2), дослідник(3), мокруватий(4),
однослівний(5), добрішати(6).*

- А) 1, 3, 6
- Б) 3, 4, 5
- В) 2, 4, 5

15. Оберіть рядок, у якому в усіх словах наявні позиційні зміни приголосної фонему /j/.

- А) десятий, айва, йти, іронічний
- Б) дрібний, йога, вирій, йодний
- В) ейфорія, вірний, район, дійсність

16. Віднайдіть рядок із словами, у яких фонема /o/ видозмінюється внаслідок гармонійної асиміляції.

- А) модрина, могутній, молоденький, мокрота
- Б) підробіток, мотуззя, носіння, підколінний
- В) монумент, обруччя, огублений, одному

17. Зазначте випадки, коли приголосні фонемі /в/ і /ј/ видозмінюються внаслідок позиційної модифікації.

- А) перед будь-яким голосним і в кінці слова
- Б) перед будь-яким голосним чи приголосним
- В) перед будь-яким приголосним і в кінці слова
- Г) лише в абсолютному кінці слова

18. Укажіть рядок із звуками, перед якими голосна фонема /и/ зазнає гармонійної асиміляції.

- А) о, а, і
- Б) е, о, и
- В) і, и, у
- Г) е, о, а

19. Установіть відповідність між голосними фонемами і різновидами їх позиційних модифікацій у слові *неродючий*.

А) /е/	1) кількісна редукація
Б) /о/	2) якісна редукація
В) /у/	3) гармонійна асиміляція
Г) /и/	4) відсутність позиційних змін

20. Віднайдіть речення, у якому відсутні слова з явищем гармонійної асиміляції голосних.

- А) Шумів травою степ шовковий, Сміявся день, пісні лились... (Олесь)
- Б) Холодно зараз в лісах і лугах – Все потонуло в глибоких снігах (Олесь)
- В) Чого твої руки тремтіли, Чого ти тремтіла уся?! (Олесь)
- Г) Чи я люблю тебе, – не знаю, – Спитай вночі у срібних зір (Олесь)

Запитання для самоперевірки

1. Що таке модифікації?
2. Чим зумовлене явище редукації голосних звуків?
3. У чому відмінність між кількісною і якісною редукаціями?
Доберіть приклади звукових змін.

4. Що таке гармонійна асиміляція голосних? Наведіть приклади і поясніть зміни.
5. Які приголосні в українській мові зазнають позиційних змін? Наведіть приклади.

Комбінаторні модифікації голосних і приголосних фонем

Різновиди комбінаторних модифікацій. Акомодація голосних до сусідніх твердих приголосних. Акомодація голосних до сусідніх м'яких приголосних. Акомодація приголосних до сусідніх голосних

Комбінаторні модифікації фонем – це їх видозміни, зумовлені впливом одного звука на інший у потоці мовлення; зміни, залежать від взаємодії звуків у мовному потоці.

Різновиди комбінаторних модифікацій	
Акомодація – зміни між сусідніми звуками різних категорій (між голосними і приголосними): П+Г, Г+П	Асиміляція – зміни між сусідніми звуками однієї категорії (між голосними або між приголосними): Г+Г, П+П

Акомодація голосних – це зміни, які полягають у пристосуванні артикуляції голосного до сусіднього приголосного.

Ступінь вияву акомодації голосних зумовлений ступенем близькості за місцем артикуляції голосного і суміжного приголосного.

Акомодація голосних до приголосних може мати різний характер пристосувань: *прогресивний* (під впливом попереднього приголосного), *регресивний* (під впливом наступного приголосного), і *взаємний* (між двома приголосними).

Наслідки впливу твердих приголосних на артикуляцію голосних	
Часткова або повна назалізація голосних під впливом сусідніх носових	$кра \leftarrow -H$ $зH \rightarrow ак$

приголосних [м], [н]	$M \rightarrow a \leftarrow H \rightarrow$ <i>ити</i>
Відтягування назад артикуляції голосних переднього ряду [і], [и], [е] під впливом задньоязикових приголосних	$K \rightarrow$ <i>ит</i> $ви \leftarrow X$ $на \leftarrow X \rightarrow$ <i>ил</i>
Відтягування артикуляції голосних заднього ряду [у], [о], [а] уперед, а голосних переднього ряду [і], [и], [е] – назад під впливом передньоязикових твердих приголосних	$D \rightarrow$ <i>иво</i> $T \rightarrow$ <i>ом</i> $T \rightarrow у \leftarrow н \rightarrow$ <i>ель</i>
Часткове огублення неогублених голосних [и], [е], [а] у позиції між губними приголосними	$B \rightarrow$ <i>и</i> ← <i>Бори</i> $\Pi \rightarrow$ <i>е</i> ← <i>Вен</i> $B \rightarrow$ <i>а</i> ← <i>Вити</i>
Наслідок впливу м'яких приголосних на артикуляцію голосних	
Поява і-подібної артикуляції (спрямування язика вгору до твердого піднебіння і вперед) в голосних	$p[\acute{a} \leftarrow D']$ <i>ість</i> $пeт[L' \rightarrow \acute{a}]$ $[T' \rightarrow \acute{y} \leftarrow L']$

Акомодація приголосних – це зміни, які полягають у пристосуванні артикуляції приголосного до сусіднього голосного.

Акомодація приголосних до голосних може мати лише *регресивний* характер пристосувань (під впливом наступного голосного).

Наслідки впливу голосних на артикуляцію приголосних	
Напівпом'якшення губних, шиплячих, задньоязикових і глоткового перед наступним [і] (рідше [а], [у])	$[n' \leftarrow I]$ <i>ч</i> $[k' \leftarrow I]$ <i>мната</i> $[g' \leftarrow I]$ <i>лка</i> $[n' \leftarrow Y]$ <i>ре</i> <i>кло</i> $[ч' : \leftarrow A]$
Лабіалізація (огублення) приголосних перед наступними огубленими голосними [о], [у]	$[c^{\circ} \leftarrow O]$ <i>нце</i> $[sl^{\circ} \leftarrow O]$ <i>н</i> $[d^{\circ} \leftarrow Y]$ <i>ма</i> $[p^{\circ} \leftarrow Y]$ <i>да</i>

Практичні завдання

Вправа 1. *Запишіть подані словосполучення фонетичною транскрипцією. Поясніть акомодативні зміни голосних під впливом сусідніх приголосних.*

Дотепне слово, мовні скарби, думки й почуття, духовне надбання, шанувати батька, правила поведінки.

Вправа 2. *Запишіть слова повною фонетичною транскрипцією. Підкресліть акомодовані приголосні, поясніть причини звукозмін.*

Босоніж, манікюр, формуляр, шпаківня, хірургія, розпорядок, розуміння, амфібія, автолюбитель, безробіття, гіпюровий, підсилювач, високоякісний, відмінювати, правдолюб, чітко.

Вправа 3. *Затранскрибуйте речення. Укажіть слова, у яких приголосні зазнають змін унаслідок їх акомодації до голосних і позиційних модифікацій.*

1. Ти не прийшла в вечірній час... Самотньо сонце попрощалось, І сумно, сумно день погас... Когось, мов, серце не дождалось, Хтось не прийшов в вечірній час. 2. По лісах блукали кози, Тури, олені, вовки, Кабани, ведмеді, лосі, Рисі, зубри, борсуки. Не стихав до ночі галас, Дикий рев і ніжний спів... Все кругом жило, змагалось, Ліс дивився і шумів. 3. Ліворуч – місяць сплів мережку І застилає нею стежку, Мов зараз буде в млі ясній Цариця ночі йти по ній (Із творів Олеся).

Вправа 4. *Запишіть фонетичною транскрипцією слова. Вкажіть випадки комбінаторних модифікацій голосних і приголосних. опишіть характер кожної зміни.*

Горішок, дзвеніти, галушка, молодь, подвір'я, бандурист, одягатися, ящірка, інтер'єр, бюджет, немовби, жартуючи, жайвір, кювет, ліщина.

Зразок. [в'іск]: /в/ → [в'] – напівпом'якшена вимова => регресивна акомодация; /і/ → [і] – артикуляція більш задня => регресивна акомодация.

Вправа 5. *Запишіть речення фонетичною транскрипцією, у виділених словах охарактеризуйте всі випадки позиційних і комбінаторних модифікацій фонем.*

1. Я втік би в темний гай, щоб слухать, як шепоче До листу лист і до квіток трава, Але шептала й ти в зимовій ночі Мені колись **шовковії** слова. 2. Прийшла мати до **Василечка**. Голодная стала, До дверей припала, Плакала – ридала, Василечком ріднесеньким сина узивала. 3. Чорна ніч чорніла, не світало вранці, Ввечері далекий захід не палав... Тихо зграя спала, тихо плакав лебідь, Тихо кров'ю сходив, тихо **умирав**. 4. Схилив я голову і йду поволі Дрімучим лісом в самоті. Навколо осінь. Надо мною **Кружляють** квіти золоті. 5. Я не **наслухався** ні шуму рік широких, Ні шелесту лісів дремучих, темних, Ні голосу пташок, що вихваляють світ (Із творів Олеся).

Завдання для самостійної роботи

Вправа 1. *Запишіть фонетичною транскрипцією слова. Укажіть випадки комбінаторних модифікацій голосних і приголосних. Опишіть характер кожної зміни.*

Ангіна, альбінос, дуроці, апельсин, арахіс, бульдозер, вібрація, бовтати, динамік, Вільнюс.

Зразок. [в'іте^нр]: /в/ → [в'] – напівпом'якшена вимова внаслідок регресивної акомодации; /e/ → [e^н] – артикуляція більш задня => взаємної акомодации; /і/ → [і] – артикуляція більш задня => регресивної акомодации.

Вправа 2. *Перепишіть речення фонетичною транскрипцією. З'ясуйте, в артикуляції яких голосних звуків з'явиться і-подібний сегмент унаслідок пристосування їх до вимови сусідніх м'яких приголосних. Доповніть транскрипцію діакритичним знаком для позначення і-подібної артикуляції голосних.*

1. Князем галицьким найпершим Був відважний Ростислав. Молодий, стрункий, високий, Всіх красою чарував. Але він недовго княжив: Жартувала доля з ним! Перед ворогом до греків Мусив він тікати в Крим. 2. Лови летючу мить життя! Чаруйсь, хмелій, впивайся І серед мрій і забуття. В розкошах закохайся. 3. Вона пройшла і зникла десь у сизій млі... І ніби з нею все пройшло навіки: Весна, бажання і утіхи, І вся краса життя й землі (Із творів Олесья).

Тестові завдання

1. Укажіть правильне визначення акомодациї.

- А) взаємопереставлення звуків або складів у межах слова
- Б) злиття двох звуків в один, який поєднує ознаки обох звуків
- В) зміни внаслідок взаємодії голосних або приголосних
- Г) зміни внаслідок взаємодії між голосними і приголосними

2. З'ясуйте, як зміниться артикуляція голосних переднього ряду під впливом задньоязикових приголосних?

- А) стане ще більш передньою
- Б) стане більш задньою
- В) артикуляція підвищиться
- Г) артикуляція не зміниться

3. Зазначте, як зміниться артикуляція голосного звука у слові *сад* унаслідок явища акомодациї.

- А) артикуляція більш передня
- Б) артикуляція більш задня
- В) і-подібна артикуляція
- Г) артикуляція не зміниться

4. Віднайдіть у слові [мал'унок] голосний звук, артикуляція якого просунеться вперед унаслідок регресивної акомодациї.

- А) [a]
- Б) [y]
- В) [o]

5. З'ясуйте, як зміниться артикуляція голосних заднього ряду під впливом задньоязикових приголосних?

- А) стане більш передньою

- Б) стане ще більш задньою
- В) артикуляція понизиться
- Г) артикуляція не зміниться

6. Зазначте, яких змін зазнає голосний звук у корені слова *мильний* унаслідок прогресивної акомодатії.

- А) артикуляція більш передня
- Б) артикуляція більш задня
- В) і-подібна артикуляція
- Г) часткова назалізація звука

7. З'ясуйте, яких змін зазнає артикуляція голосного звука між губними приголосними у слові *бавити*.

- А) часткова назалізація
- Б) часткова лабіалізація
- В) і-подібна артикуляція
- Г) відтягування артикуляції

8. Віднайдіть рядок слів, у яких голосні набувають і-подібної артикуляції.

- А) кудлаті, писанка, мальована, дятел
- Б) кулястий, веселі, яхта, вітряк
- В) активна, місто, тягар, дрібний

9. З'ясуйте, наслідком яких змін є більш задня артикуляція голосного у слові *лист*?

- А) регресивна акомодатія
- Б) прогресивна акомодатія
- В) взаємна акомодатія

10. Визначте, у словах якого рядка наявні випадки акомодатії приголосних до голосних.

- А) бронхіт, брязкіт, археологія, чіткість
- Б) античний, бідний, байдужий, вельможний
- В) бідкатися, боротися, вищати, сповістити

11. Зазначте, яке явище зумовлює комбінаторні модифікації фонем у мовленні.

- А) артикуляція
- Б) коартикуляція

- В) редукція
- Г) асиміляція

12. Укажіть рядок слів із наявним голосним(и), в артикуляції якого (яких) з'являється носовий відтінок.

- А) велосипед, бізнес, активіст, мальви
- Б) мамалига, бачення, архаїзм, галявина
- В) аргумент, біганина, вентилятор, мамонт

13. Установіть у слові [в'іслоўле"н':а] відповідність між звуками та основними виявами модифікаційних змін.

- А) [и] 1) наближена артикуляція до іншого звука
- Б) [л₁] 2) нескладотворча артикуляція
- В) [ў] 3) і-подібна артикуляція
- Г) [е^и] 4) часткова лабіалізація приголосного
- Д) [а] 5) більш задня артикуляція

14. Укажіть у слові [конф'іскац'іја] відповідність між звуками та основними виявами модифікаційних змін.

- А) [к₁] 1) напівпом'якшення
- Б) [о] 2) більш задня артикуляція
- В) [ф'] 3) і-подібна артикуляція
- Г) [а] 4) часткова лабіалізація
- Д) [і₁] 5) часткова назалізація

15. Установіть відповідність між приголосними фонемами і виявами їх модифікаційних змін у слові *комісійний*.

- А) /к/ 1) напівпом'якшення
- Б) /м/ 2) часткова лабіалізація
- В) /с'/ 3) позиційна зміна
- Г) /й/ 4) відсутність модифікаційних змін

16. Віднайдіть речення, у якому відсутні слова з комбінаторними модифікаціями приголосних.

- А) Роси, роси, дощику, ярину, Рости, рости, житечко на лану (Олесь)
- Б) Горі учить, кажуть люди, Доки горя не уб'єш (Олесь)
- В) Ми не битися, княгине, Ми миритися прийшли (Олесь)
- Г) На траві, в шовку густім Слід лишаяють твої ніжки (Олесь)

17. Зазначте, як називають звуковий вияв початкових приголосних фонем у словах *міст, кіт, гість*, реалізація яких є наслідком комбінаторної модифікації.

- А) головний вияв
- Б) алофон (варіація)
- В) алофон (позиційний варіант)
- Г) алофон (комбінаторний варіант)

18. З'ясуйте, наслідком яких змін є більш передня артикуляція голосного звука в слові *льон*?

- А) регресивна акомодация
- Б) прогресивна акомодация
- В) взаємна акомодация

19. Укажіть у слові *королівський* склад, у якому голосний звук набуває і-подібної артикуляції.

- А) перший
- Б) другий
- В) третій
- Г) четвертий

20. Укажіть у слові *маслозавод* склад, у якому голосний звук набуває носового відтінку.

- А) перший
- Б) другий
- В) третій
- Г) четвертий

Запитання для самоперевірки

1. Які модифікації фонем називають комбінаторними?
2. Які різновиди комбінаторних модифікацій голосних і приголосних вам відомі?
3. Які звукозміни називають акомодациєю?
4. Які основні вияви акомодациї українських голосних? Поясніть зміни.
5. Які вияви акомодациї приголосних в українській мові? Обґрунтуйте зміни.

Регресивна асиміляція приголосних звуків

Різновиди асимілятивних змін приголосних в українській мові. Типи регресивної асиміляції за характером артикуляційних змін приголосних. Наслідки регресивного уподібнення приголосних звуків в українській мові

Асиміляція приголосних – це уподібнення одного приголосного звука іншому приголосному за певними артикуляційними й акустичними ознаками.

Асиміляцію приголосних характеризують за:

- 1) напрямом уподібнення;
- 2) повнотою уподібнення;
- 3) місцем уподібнення;
- 4) фіксуванням на письмі.

Різновиди асиміляції за напрямом уподібнення	
<p style="text-align: center;">Регресивна –</p> <p>наступний звук впливає на попередній і асимілює його: у слові <i>айсберг</i> під впливом дзвінкої /б/ глуха /с/ реалізується в дзвінкому звукові [з]: [áйзбе^нрг] – /сб/ → [зб]</p>	<p style="text-align: center;">Прогресивна –</p> <p>попередній приголосний звук уподібнює собі наступний: у слові <i>повість</i> під впливом свистячої фонемі /с/ проривна /т'/ реалізується у свистячому звукові [ц']: [пóв' іс'ц']</p>
Різновиди асиміляції за повнотою уподібнення	
<p style="text-align: center;">Повна –</p> <p>повне уподібнення одного звука іншому за всіма відмінними розрізнявальними ознаками, унаслідок чого маємо довгий звук: у слові <i>Вітчизна</i> фонемі /т/ і /ч/ різняться за ознаками: місце творення (/т/ – зубна, /ч/ –</p>	<p style="text-align: center;">Часткова –</p> <p>один звук уподібнює собі інший лише за певною акустичною чи артикуляційною ознакою: у слові <i>боротьба</i> фонемі /т'б/ різняться за ознаками: глухість / дзвінкість і м'якість / твердість; унаслідок уподібнення глухої фонемі до</p>

піднебінна), спосіб творення (/т/ – проривна, /ч/ – африката); унаслідок уподібнення до /ч/ фонема /т/ реалізується у звукові [ч]: [в'іч: йзна] – /тч/ → [ч:]	дзвінкої між звуками [д'] і [б] зберігається розрізнявальна ознака м'якість / твердість: [бород'ба] – /т'б/ → [д'б]
---	---

Різновиди асиміляції за місцем уподібнення

Контактна (суміжна) – уподібнення сусідніх звуків: у слові <i>легко</i> дзвінка фонема /г/ уподібнюється до суміжної глухої /к/, унаслідок чого вимовляємо глухий звук [х]: [л'ехко] – /гк/ → [хк]	Дистантна (несуміжна, на відстані) – уподібнення несусідніх звуків, віддалених один від одного іншими звуками: у слові <i>залізо</i> (д.-укр. <i>железо</i>) фонема /з ₁ / утворилася внаслідок пристосування вимови [ж] до несусіднього звука [з ₂].
--	---

Різновиди асиміляції за місцем уподібнення

Засвідчена в орфографії (зафіксована на письмі) – уподібнення звуків, зафіксоване не тільки у вимові, а й на письмі, при цьому фонематичний запис не відрізняється від запису фонетичного, порівняйте: <i>спитати</i> [спе ^н т'ати]: /сп/ – [сп], <i>схопити</i> [схоп'іти]: /сх/ – [сх]	Не засвідчена в орфографії (не зафіксована на письмі) – уподібнення звуків, фіксоване тільки в усному мовленні, тому фонетичний запис відрізнятиметься від запису фонематичного, порівняйте: <i>умиваєшся</i> [уме ^н ва'єс'а]: /шс'/ – [с':], <i>вогкий</i> [в'охк'ій]: /гк/ – [хк].
---	--

Регресивна асиміляція приголосних – це уподібнення попереднього звука до наступного, зазвичай, сусіднього з ним.

Типи регресивної асиміляції приголосних за характером їх артикуляційних змін

За дзвінкістю / глухістю (за голосом)	дзвінкі приголосні перед глухими, уподібнюючись їм, утрачають голос і вимовляються як глухі (оглушуються), а глухі перед дзвінкими вимовляються дзвінко
---------------------------------------	---

	(одзвінчуються)
За місцем і способом творення	попередній приголосний, відмінний за місцем або способом творення від наступного, унаслідок уподібнення втрачає диференційну ознаку, замінюючись артикуляційно близьким за місцем або способом творення
За твердістю / м'якістю	попередній твердий приголосний, уподібнюючись до сусіднього пом'якшеного або напівпом'якшеного звука, замінюється співвідносним м'яким приголосним, і навпаки, попередній м'який приголосний під впливом наступного твердого замінюється співвідносним твердим

Наслідки регресивної асиміляції приголосних за голосом

Префікс і прийменник з перед кореневим глухим приголосним оглушується	<i>[сказáти]</i> <i>[скні́ги]</i>
Дзвінкий [з] у префіксах роз- , без- та прийменнику без здебільшого оглушується, проте можлива подвійна вимова	<i>[бе^нзпéчн^оо]</i> і <i>[бе^нспéчно]</i> <i>[розпíска]</i> і <i>[роspíска]</i> <i>[бе^нз тéбе]</i> і <i>[бе^нс тéбе]</i>
Дзвінкий [г] оглушується перед глухими [к], [т'] лише в окремих словах	<i>[к'іхт'і]</i> <i>[н'іхт'і]</i> <i>[лéхко]</i> <i>[вóхкиї]</i> <i>[д'óхт'у]</i>
Глухі приголосні перед шумними дзвінками одзвінчуються	<i>[анé^нтдóт]</i> <i>[прóз'ба]</i> <i>[хóд ^жби]</i> <i>[фудбóл]</i>

Наслідки регресивної асиміляції приголосних за місцем і способом творення

Свистячі приголосні [з], [с], [ц] перед шиплячими [ж], [ч], [ш], [дʲж] замінюються на шиплячі	<i>/сш/→[ш:]</i> : [при ^е н'іш:у] <i>/зч/→[шч]</i> : [шч ^о г ^о о] <i>/зж/→[ж:]</i> : [ж:оўкнути] <i>/здʲж/→[ждʲж]</i> : [ждʲж ^е мом] <i>/ц'ч/→[ч:]</i> : [в'ін:ц'ч:ц'на]
Шиплячі [ж], [ч], [ш] перед м'якими свистячими замінюються на м'які свистячі	<i>/шс'/→[с':]</i> : [б'ј ^е с':а] <i>/жс'/→[з'с']</i> : [обм ^е з'с'а] <i>/шц'/→[с'ц']</i> : [гр ^у с'ц'і] <i>/жц'/→[з'ц']</i> : [л ^о з'ц'і] <i>/чц'/→[ц':]</i> : [д ^о ц'ц'і]
Проривні [д], [т] перед шиплячими змінюються на шиплячі афrikати [дʲж], [ч]	<i>/тч/→[ч:]</i> : [о ^ч :е] <i>/тш/→[чш]</i> : [кор ^о чшій] <i>/дч/→[дʲжч]</i> : [в'ідʲжчаї] <i>/дш/→[дʲжш]</i> : [п'ідʲжшійти]
Проривні [д], [т] перед свистячими твердими змінюються на свистячі афrikати [дʲз], [ц], а перед свистячими м'якими – на [дʲз'], [ц']	<i>/тс/→[ц:]</i> : [баг ^а ц:тво] <i>/тс'/→[ц':]</i> : [с ^о лд ^а ц':киї] <i>/дс/→[дʲзс]</i> : [л'удʲзство] <i>/дц'/→[дʲз'ц']</i> : [дв ^а дʲз'ц'ат']

Зміна /сч/ на /шч/ у словах *ліщина, піщаний, дощаний, Одещина* та зміна /ц'ч/ на /чч/ у словах *Туреччина, Хмельниччина, козаччина* тощо є наслідками регресивного уподібнення приголосних за місцем і способом творення, зафіксованого в орфографії.

Наслідки регресивної асиміляції приголосних за твердістю / м'якістю

Передньоязикові тверді приголосні [д], [т], [з], [с], [дʲз], [ц], [н] перед наступними пом'якшеними та [j] пом'якшуються	<i>[п'ід'н'ати]</i> <i>[м^ог'ут'ні]</i> <i>[к'уз'на]</i> <i>[п'іс'на]</i>
Приголосні [з], [с], [дз], [ц] перед напівпом'якшеними губними пом'якшуються	<i>[ц'в'ах]</i> <i>[с'в'ато]</i> <i>[з'м'іна]</i>

	[дз'в'акнути]
Передньоязикові м'які приголосні перед наступними твердими змінюються на відповідні їм тверді.	день+-н- → денний п'ять-десят → п'ятдесят

Практичні завдання

Вправа 1. Прочитайте вголос слова, установіть особливості фонемної і звукової реалізації виділених літер, охарактеризуйте наявне фонетичне явище за: а) напрямом впливу; б) повнотою асимілювання; в) місцем уподібнення; г) фіксуванням на письмі.

Безодня, обрядовість, відсоток, бджола, розкаятися, відгризши, спрямування, сільський, болітце, дозвілля, автозчеп, грандіозний.

Зразок. Післяжнивний: сл – /сл'/ → [с'←л'] – асиміляція регресивна, часткова, не зафіксована на письмі.

Вправа 2. У поданих словах виявіть випадки оглушення дзвінких приголосних під впливом сусідніх глухих. Запишіть визначені слова фонетичною транскрипцією і охарактеризуйте явище асиміляції.

Розсудливий, розбудова, розплакатися, розгніваний, розклад.

Безбожний, безкозирка, безпорадний, безнадія, безхвостий.

Без сумніву, без тям, без кісток, без матері, без хитрощів.

Із Києва, з Одеси, з цегли, з середини, з міста.

Зварити, сховатися, зцілити, сповзти, згрупований.

Нігті, досягти, вудка, казка, дужка.

Обходити, підкуп, відплата, міжхмарний, черезплічник.

Вправа 3. У поданих групах слів виявіть і поясніть випадки реалізації глухих фонем у дзвінких звуках. Запишіть фонетичною транскрипцією перше слово кожного рядка та охарактеризуйте фонетичне явище.

Екзотика, екзамен, екземпляр, вокзал, рюкзак.

Боротьбист, каятьба, молотьба.

Футбол, футболіст, футболка, дитбудинок.

Айсберг, бейсбол, дисбаланс.

Великдень, анекдот, синекдоха, повсякдень.

Лічба, хоч би, хачбót (невелике вітрильне вантажне судно).

Лісгосп, дисгармонія.

Бухгалтер, якби.

Вправа 4. З'ясуйте наявність чи відсутність асиміляції за м'якістю у групах слів. Відзначте випадки пом'якшення твердих передньоязикових перед пом'якшеними і напівпом'якшеними приголосними.

Станція, світанок, двір, міцні, радість, кузня.

Цвіль, пружні, хатній, весняний, літній, пізні.

Дзвін, гостинці, цвіт, спітнілий, торішній, у казці.

Кінцівка, світ, будні, інші, селянський, свято.

Вправа 5. Виявіть і поясніть випадки уподібнення свистячих до шиплячих, записавши слова фонетичною транскрипцією.

Розчулений, розчесати, розчин; розширення, розшук, розщеплений; розжарений, розжувати, розжеврітись.

Безчинство, без черги; без шва, безщасний; безжальний, без женців, безжурність; без джему.

Зчистити, з чаєм, зчіплювач; зшкрябати, з шилом, зшиток; зжований, з жоржинами, зжати.

Хмельниччина, козаччина; Одещина, піщаний, батьківщина.

Вправа 6. Від поданих дієслів утворіть форми: 1) другої особи однини теперішнього часу; 2) другої особи однини наказового способу. Запишіть утворені словоформи фонетичною транскрипцією і поясніть асимілятивні зміни приголосних.

1) сподіватися, дізнаватися, хвилюватися, битися, вчитися, радитися, посміхатися.

2) вибачатися, не мучитися, не морочитися, зважитися, не порізатися.

Вправа 7. Виявіть фонемні сполучення проривного зі свистячим або шиплячим і з'ясуйте звукові реалізації цих фонемосполучень. Поясніть випадки регресивної асиміляції за місцем і способом творення.

Погодиться, сподіваються, вмиваються, вовтузиться, нудяться.

На серветці, копитце, світський, у квітці, п'ятсот.

Відсоток, усядься, заводський, в будці, відсіч.

Сітчатка, багатший, кетчуп, хутчіш, льотчик.

Від джему, відчуття, передчасний, підшипник, відчай.

Вправа 8. Прочитайте речення, укажіть слова, у яких наявні регресивні асимілятивні зміни приголосних. Охарактеризуйте явища.

1. Заспіваю вам не пісню Про стару старовину, Розкажу я вам не казку, А бувальщину одну. Розкажу вам про минуле, Що вже мохом поросло, Що, нащадками забуте, За водою поплило. 2. В сяйві місячним блукають Голубі отари хмар... То пасуться, то лягають, То спускаються у яр. 3. Ти не прийшла в вечірній час... Без тебе день вмирав сьогодні, Без тебе захід смутно гас І сонце сходило в безодні... Ти не прийшла в вечірній час. 4. Поглянь, уся земля тремтить В палких обіймах ночі, Лист квітці рвійно шелестить, Траві струмок воркоче. 5. Душа моя – дно безджерельне й сухе, Де тільки сіріє каміння важке... Тим сірим камінням колись в мої груди Все били без жалю, жалкуючи, люди. 6. О слово рідне! Орле скутий! Чужинцям кинуте на сміх! Співочий грім батьків моїх, Дітьми безпам'ятно забутий (Із творів Олесея).

Завдання для самостійної роботи

Вправа 1. Прочитайте слова вголос і відзначте випадки уподібнення приголосних за дзвінкістю / глухістю. Запишіть слова з наявним явищем фонетичною транскрипцією. Охарактеризуйте явище асиміляції.

Спилювати, обов'язковий, з-перед, екзотизми, обпилювач, без пуття, з кошиком, передчуття, спрямування, упряжка, завезти, синекдоха, безпомилковий, відклеїти, клятьба, вогко.

Вправа 2. Прочитайте подані слова, віднайдіть випадки регресивної асиміляції за місцем і способом творення. Слова з відповідним явищем запишіть фонетичною транскрипцією, поясніть закономірність змін та охарактеризуйте явище.

Доспілий, тітчин, Зеландія, безправ'я, відступ, багатство, боротьба, у пачці, зміцнювати, розкусити, розжувати, жаднюга, у ложці, вокзал, з чого, здатні, передчасний, якби, звіриний, підшивати.

Вправа 3. Запишіть мовознавчі терміни фонетичною транскрипцією, підкресліть слова, у яких наявна регресивна асиміляція за м'якістю / твердістю. Випишіть звуки, які взаємодіють, і схарактеризуйте явище.

Абсолютні синоніми, голосні звуки, дієприслівник, латинське письмо, неперехідні дієслова, одзвінчення приголосних звуків, мовна діяльність, середній рід, словозміна, свистячі приголосні.

Тестові завдання

1. Укажіть рядок, у якому подано правильне визначення асиміляції.

- А) уникнення звука для зручності вимови групи приголосних
- Б) уподібнення однотипних звуків у процесі мовлення
- В) розподібнення однотипних звуків у процесі мовлення

2. Зазначте рядок, у якому в усіх словах наявне уподібнення приголосних.

- А) повсякденний, розмірзся, піднігтьовий, створити
- Б) безшлюбний, порадься, народитися, прудкий
- В) розчепурився, переможці, бабка, зчистити

3. З'ясуйте, у якому рядку в усіх словах відбувається регресивна асиміляція за м'якістю.

- А) витвір, двірник, підбірка, твій

Б) днювати, гусяр, злісний, провінція

В) інші, дрімати, горицвіт, святкувати

4. Оберіть рядок, у всіх словах якого відбувається регресивна асиміляція за дзвінкістю і глухістю.

А) трава, безхатько, граб, вогко

Б) лічба, безголосий, дьогтю, розпис

В) з-попід, легковик, списати, футболка

5. Зазначте рядок із наслідками повної контактної регресивної асиміляції в усіх словах.

А) матч, братський, відлізши, навчаться

Б) беззубий, з салом, коротший, суддя

В) спиться, стаття, з сіллю, рознісся

6. Визначте різновиди асиміляції приголосних, які існують у мовленні.

А) прогресивна та регресивна, повна і часткова, контактна і дистантна, закріплена і не закріплена на письмі

Б) прогресивна та регресивна, повна і часткова, контактна і дистантна

В) прогресивна та регресивна, контактна і дистантна, закріплена і не закріплена на письмі

7. Установіть відповідність між словом і різновидом регресивної асиміляції приголосних.

А) задньоязиковий

1) за голосом

Б) заводський

2) за м'якістю

В) безплідний

3) за способом творення

Г) підсадибний

4) за способом творення та за м'якістю

8. Зазначте рядок, де в усіх словах наявна часткова регресивна асиміляція.

А) вітчизна, зшити, в'ється, безжурний

Б) боротьба, лазня, дорадчий, безслідний

В) безодня, уквітчані, різняться, болітце

9. Віднайдіть слово, у якому наявна асиміляція на відстані (дистантна).

- А) маслянистий
- Б) лицарський
- В) залізний
- Г) безтактний

10. Зазначте, у якому рядку в усіх словах відбувається графічна (закріплена на письмі) регресивна асиміляція.

- А) стиснути, сформувавши, легко, ліщина
- Б) схопитися, щастя, Черкащина, скотити
- В) бджола, скинути, узлісся, схибити

11. Укажіть речення, у якому наявне слово з явищем регресивної асиміляції за голосом.

- А) І усю свою увагу Ярослав звернув на лад. І небавом Україна Зацвіла, як пишний сад (Олесь)
- Б) Тихий, теплий літній ранок. Сонце встало. Вітер спить (Олесь)
- В) В дитинстві ще... давно, давно колись Я вибіг з хати в день майовий... (Олесь)
- Г) Сміються, плачуть солов'ї І б'ють піснями в груди (Олесь)

12. Позначте речення, у якому наявне слово (слова) з явищем регресивної асиміляції за м'якістю.

- А) Річки ясні жемчужились, Шуміли і пливли, Лани зливались з луками, Пахтіли і цвіли (Олесь)
- Б) Погасли хвилі, гори, хмари, – І над землею в'ються чари, І над землею в'ються сни... Забудься, серце, і засни (Олесь)
- В) Довго, довго потім угри З жахом згадували бій, Довго, довго дивувались Нашій силі бойовій (Олесь)
- Г) Зажурився князь Данило: «Ми стомились в боротьбі, Але, хане, мого краю Не угледіти тобі (Олесь)

13. Віднайдіть речення, у якому наявне слово (слова) з явищем регресивної асиміляції за місцем і способом творення.

- А) Плаче, тужить Ярославна, Сохне, в'яне, як той цвіт: Закотилось її сонце, Заступили хмари світ (Олесь)
- Б) Тихо лине рік за роком, Підростає Святослав, Вже він має лук і стріли, Вже й меча собі придбав (Олесь)

В) Хай лише посунеться в поле цап, Хай лише наважиться він на хап, Руду йому бороду одсічем, Облупимо півбока сікачем (Олесь)

Г) Коли б я знав, що розлучусь з тобою, О краю мій, о земелько свята, Що я, отруєний журбою, В світах блукатиму літа... (Олесь)

14. Позначте речення, у якому відсутні слова з явищем регресивної асиміляції приголосних.

А) Вона б ще жевріти могла, Та більше жевріть не схотіла, – Ураз всю міць свою взяла, Всю ніч осяяла і – стліла... (Олесь)

Б) Тут не співає ліс пісні, Казок тут струмись не шепоче, Тут не сміються дні ясні, Тут не чарують сині ночі (Олесь)

В) Над струмком спинився олень, Прислухається, тремтить, Десь почув непевний шелест І зникає через мить (Олесь)

Г) Сонце ясне, тричі красне, Всіх ти грієш, сяєш всім, Чом же військо мого мужа Палиш ти огнем своїм? (Олесь)

15. З'ясуйте, у скількох словах контексту наявна регресивна асиміляція приголосних.

Тихо-мирно Володимир Свого віку доживав, Піклувавсь своїм народом, Вдів, убогих годував. Всі вдоволені, щасливі. А багатство і добро Все несе й несе у Київ На човнах своїх Дніпро (Олесь).

А) 4

Б) 3

В) 2

Г) 1

16. Оберіть правильну характеристику явища у виділеному слові поданого речення.

Проплило сімнадцять років – І татари знов прийшли, Знову їх заржали коні І верблюди заревли. Здобули вже Переяслав, Вже Чернігів здобули, Біля Києва спинились І облогу почали (Олесь).

А) регресивна асиміляція за голосом, контактна, повна, не засвідчена в орфографії

Б) регресивна асиміляція за місцем і способом творення, контактна, повна, засвідчена в орфографії

В) регресивна асиміляція за м'якістю і способом творення, контактна, часткова, не засвідчена в орфографії

Г) регресивна асиміляція за м'якістю, контактна, часткова, не засвідчена в орфографії

17. Зазначте номери слів, у яких наявна лише регресивна часткова асиміляція приголосних.

Гостювати(1), серед степену(2), укривається(3), без краю(4), вві сні(5).

А) 1, 3, 5

Б) 2, 4, 5

В) 1, 4, 5

Г) 2, 3, 4

18. Віднайдіть серед поданих слів ті, у яких наявна регресивна часткова асиміляція, засвідчена в орфографії.

Проміння(1), Донеччина(2), Черкащина (3), змагаються(4), нещасний(5), розходиться (6).

А) 1, 2

Б) 3, 4

В) 3, 5

Г) 4, 6

19. З'ясуйте, які типи регресивної асиміляції приголосних звуків наявні у виділеному слові поданого контексту.

*Приснилося, що я вернувся додому. Іду, дивлюсь: мій край, моя земля, **Сміються** в сонці золотому Річки, і села, і поля (Олесь).*

А) за голосом і за м'якістю

Б) за м'якістю і способом творення

В) за місцем і способом творення

Г) за голосом і місцем творення

20. Укажіть кількість слів у поданому контексті, у яких наявна регресивна асиміляція за голосом.

Але враз повіяв вітер, Свіже, вогке щось приніс, Наче річка недалеко Або близько темний ліс. Справді, наче легше грудям, Ось уже і коні ржуть! Наче камінь з пліч звалився, Наче крила в нас ростуть! (Олесь).

А) 6

Б) 5

- В) 4
- Г) 3
- Д) 2

Запитання для самоперевірки

1. Які типи регресивної асиміляції за характером артикуляційних змін приголосних Вам відомі?
2. У чому полягає асиміляція за голосом?
3. Які дзвінки приголосні можуть зазнавати асимілятивних змін під впливом сусідніх глухих?
4. Наведіть приклади одзвінчення глухих приголосних унаслідок регресивної асиміляції.
5. Які тверді приголосні найбільш схильні до асимілятивного пом'якшення?
6. Які основні наслідки регресивної асиміляції приголосних за місцем і способом творення в українській мові?

Прогресивна асиміляція. Наслідки дисиміляції. Спрощення груп приголосних

*Наслідки прогресивної асиміляції в сучасній українській мові.
Дисимілятивні зміни приголосних. Спрощення груп приголосних*

Прогресивна асиміляція приголосних – це уподібнення наступного звука до попереднього за акустичною (дзвінкістю і глухістю) чи артикуляційними ознаками (за м'якістю, за місцем і способом творення).

Наслідки прогресивної асиміляції приголосних	
<i>за дзвінкістю і глухістю</i>	
Одзвінчення африкати [ч] під впливом шумного дзвінкого [б]	<i>бьчела → бчела → [бч]ола – [бд^ж]ола (орф. бджола)</i>
Уподібнення африкати [ц'] до попереднього сонорного [н]	<i>Га[н'ц']я → Га[н'д^з']а (орф. Гандзя)</i>

за твердістю і м'якістю	
Пом'якшення твердого [с] у прикметниковому суфіксі -ськ-, який походить із -ьск-	<i>сельськый</i> → <i>сільський печерський</i> → <i>печерський</i>
за місцем і способом творення	
Часткове уподібнення проривного [т'] до свистячого	<i>[с't^{н'}іна]</i> <i>[молод'іс't^{н'}]</i>
Повне уподібнення м'яким приголосним наступного [j]	<i>[ноч'ьју]</i> → <i>[ноч'ју]</i> → <i>[н'іч'ч'у]</i> → <i>[н'іч':у]</i>

Подовження приголосних унаслідок повного уподібнення [j] попередньому звуку маємо в окремих групах слів.

Група слів	Приклади
Іменники чоловічого, жіночого і спільного родів I відміни	<i>Ілля, рілля, стаття, суддя</i>
Іменники середнього роду II відміни перед [а] (граф. я)	<i>знання, колосся, узбіччя</i>
Іменники жіночого роду III відміни перед [у] (граф. ю) в орудному відмінку	<i>сіллю, міддю, молоддю</i>
Особові форми дієслова <i>лити</i> та похідні від нього дієслова	<i>ллю, лємо, переллеш</i>
Окремі прислівники	<i>зрання, навмання, попідтинню</i>
Прикметник	<i>ляний</i>

Дисиміляція – фонетичне явище, при якому один із двох однакових за способом творення звуків замінюється іншим, артикуляційно близьким.

Розрізняють дисиміляцію *регресивну* (коли розподібноється перший приголосний звук у сполученні двох проривних: проривний + проривний → щілинний + проривний) і *прогресивну* (коли розподібноється другий приголосний звук у сполученні двох щілинних: щілинний + щілинний → щілинний + проривний).

Наслідки дисиміляції приголосних

Зміна звукосполучення [кт] на [хт]	<i>къто – кто – хто</i>
Зміна [чн] (із [чън]) на [шн]	<i>рушник, сердешний, мірошник, соняшник (але місячний, молочний, значний, нічний, історичний, сполучник)</i>
Зміна проривного [т] чи [д] на щілинний свистячий [с] у дієслівних основах у групах приголосних [тт], [дт]	<i>плетти – плести метти – мести крадти – красти ведти – вести</i>
Зміна [шш] на [шч], [жш] на [жч] при творенні вищого ступеня прикметників (прислівників)	<i>високий → висший → вищий → вищій (вищій) вузько → вузше → вужше → вужче</i>
Заміна проривного [к] на [х] у звукосполученні [кр]	<i>хрест (кръсть), христити (кръстити)</i>
Заміна [р] на [л] або [л] на [р] у звукосполученнях [р...р], [л...л] у словах іншомовного походження (дисиміляція на відстані)	<i>тарілка (нім. тарірка), лицар (нім. рицар), муляр (стсл. мурар), срібло (стсл. срібро)</i>

Спрощення (дієреза) – втрата одного звуку (проривного або сонорного) у групах приголосних, утворених у зв'язку з занепадом слабких редукованих [ь] та [ъ].

Спрощені групи приголосних

Спрощення, закріплені правописом	<p>[ждн] → [жн]: тиждень – тижня</p> <p>[здн] → [зн]: пізно (< поздньо)</p> <p>[слн] → [сн]: масний (< масльний)</p> <p>[скн] → [сн]: тиск – тиснути</p> <p>[стц] → [сц]: місце (< містьце)</p> <p>[лниц] → [ниц]: сонце (< сълньце)</p> <p>[рди] → [ри]: серце (< сьрдьце)</p> <p>[рнч] → [нч]: гончар (< гьрньчарь)</p> <p>[сткл] → [скл]: скло (< стькло)</p>
Спрощення, які охоплюють в усному мовленні всі випадки, а на письмі в деяких словах не передаються	<p>[стн] → [сн]: чесний, корисний, вісник, але компостний, баластний, контрастний, форпостний, аванпостний; шістнадцять</p> <p>[стл] → [сл]: щасливий, слати, але кістлявий, пестливий, хвастливий</p>
Спрощення, які відбуваються у вимові, але не закріплюються орфографією	<p>[стс'к] → [с'к]: туристський → [туріс':киї]</p> <p>[нтс'к] → [н'с'к]: студентський → [студён'с'киї]</p> <p>[нтств] → [нств]: агентство → [агёнство]</p>

Практичні завдання

Вправа 1. Зіставте написання давньоукраїнською та сучасною українською мовами. Впишіть звуки, між якими відбувалася взаємодія, установіть напрям впливу та характер звукозмін у кожному випадку.

Сельскыи – сільський, смоленьскыи – смоленський, польскыи – польський, земьскыи – земський, бьчела – бджола.

Вправа 2. Запишіть фонетичною транскрипцією слова, у яких наявна у вимові асиміляція приголосних. Установіть ступінь зміни артикуляції слабого приголосного.

Повість, жалість, мудрість, замість, доцільність, стійкість.

Не стій, ластів'ята, стіна, династія, стілець, запустілий.
Перехрестя, стяги, листя, зап'ястя, передмістя, капустяний.

Вправа 3. Прочитайте речення. Виявіть і запишіть фонетичною транскрипцією слова, у яких наявний довгий приголосний. Поясніть явища.

1. Нехай мене чарують квіти, Нехай життя їм віддаю: Ніяк я барвами досхочу Своїх очей не напою. 2. Люблю! Як в перший раз люблю, Хоч це любов моя остання... Але вона – як день в маю, Як пташки перше щебетання. Люблю! 3. Вибіг синок, кричить, сердиться: «Моя хата скраю, Я тебе не знаю, Іншу матір маю. Її пою, її кормлю, її доглядаю». 4. І співав він пісню, пісню лебедину, Про озера сині, про красу степів, Про велике сонце, про вітри і хмари, І далеко нісся лебединий спів. 5. Вона ішла... але здавалося мені, Що ніжний пролісок в снігу зоріє, Встає з-під нього і радіє Промінню, сонцю і весні. 6. Тільки б на тебе дивитись, Тільки б молитись тобі, Тільки б іти пілігримом В небо, де світишся ти (Із творів Олеся).

Вправа 4. Виділіть варіанти кореня у парах слів, поясніть, чим вони зумовлені.

Бреду – брести, веду – вести, кладу – класти, впаду – впасти, краду – красти, пряду – прясти, плету – плести, мету – мести.

Вправа 5. Із поданих речень виберіть і запишіть фонетичною транскрипцією слова, у яких наявна дисиміляція приголосних. Поясніть звукозміни.

1. Тихо море щось воркує, Ледве лащить береги... Хтось милує, хтось цілує... Ніч вартує навкруги. 2. Я все життя горів на огнищі людському, Я все життя неначе був розп'ятий За злочин чийсь на вічному хресті. 3. І кохану він помітив, Уклонився, шапку зняв І найкращу квітку з квітів У обійми дужі взяв. 4. Дивний сон... Якісь палати, Лицар в зброї на коні... Ліс такий страшний, таємний... Поле... Море вдалині. 5. Тяжко, боляче без краю, Коли спільник кине бій, А проте безмірно тяжче, Коли зрадить брат же твій. 6. Задивився

Володимир, Потонув в своїх думках, І шукають його очі правди в синіх небесах. «Хто – Христос? Чого навчав він? І хотів добра чи зла, І чому христову віру Мудра Ольга прийняла?». 7. Місто теж блищить, шумує. Самоцвіти на жінках, В сріблі, в золоті бояри І в бобрових кожухах (Із творів Олесья).

Вправа 6. Від прикметників красивий, вузький, дорогий, важкий утворіть форми вищого ступеня, охарактеризуйте звукові зміни у цьому процесі.

Вправа 7. Об'єднайте слова у три групи: 1) у яких наявне спрощення при вимові і зафіксоване на письмі; 2) у яких воно наявне лише в усному мовленні; 3) у яких воно відсутнє.

Ремісник, медалістці, обласний, ад'ютантський, вісник, тріснути, випускник, шістнадцятий, виїзний, зап'яний, міський, туристський, навмисне, кістлявий, корисний, рискнути, шелеснути, невістці, хруснути, шістсот, депутатський, совісний.

Завдання для самостійної роботи

Вправа 1. Серед поданих слів віднайдіть випадки прогресивного уподібнення приголосних. Запишіть ці слова в три колонки за видами прогресивної асиміляції: 1) за голосом, 2) за м'якістю, 3) за місцем і способом творення. Поясніть випадки прогресивного уподібнення приголосних.

Злегка, Дніпро, узбіччя, з-під, найсолодші, розтратити, переслідувати, рветься, навмання, з хрускотом, на підніжці, схвильований, з колодязя, майбутні, з молоддю, розкрити, відцуратися, простір, безкозирка, рознісши, стихло, київські, з темряви, наспівує, сполохані, з жахом, передні, замість, до танцю, розплющити, звірі, бджоляр, старезні, передчасно, зарості, хутчіше, молодці, в лежанці, вглядаєшся, з човна, миттю, не сердься, на полюванні, монгольський, шелестіти, розчулилась, радіостанція, без шапки, купальські.

Вправа 2. Від поданих слів утворіть прикметники. Укажіть, які групи приголосних спростилися. Відзначте випадки відсутності спрощення в групах приголосних.

Пристрасть, захист, перехрестя, ненависть, кореспондент, студент, аспірант, антифашист, компост, честь, користь, якість, радість, тиждень, проїзд, жалість, щастя, роз'їзд.

Вправа 3. Запишіть подані речення фонетичною транскрипцією, підкресліть слова, у яких наявні прогресивна асиміляція, дисиміляція або спрощення. Зазначте явище над виділеним словом.

1. Не засну я... сил немає, – Ранок радісний встає! 2. В обіймах з радістю журба. Одна летить, друга спиня... І йде між ними боротьба, І дужчий хто – не знаю я... 3. Іду зеленою межею, Кругом хвилюються жита, І в'ється щастя над душею – І на плечі нема хреста... 4. Воля в житті найдорожча, Але мені ти миліш: Сам я приборкав би крила, Тінню твоєю б я став. 5. А в боях, кривавих січах Всюди перший Святослав, Першим він ставав до бою І останнім бій кінчав. Був він чесний, справжній лицар. І коли на бій ішов, Посилав гінців, щоб ворог До змагання був готов (Із творів Олеся).

Тестові завдання

1. Зазначте, наслідком якого явища є зміна [чн] на [шн] у словах *сердешний, мірошник, рушниця, соняшник*.

- А) редукції
- Б) асиміляції
- В) дисиміляції
- Г) чергування

2. З'ясуйте, у якому рядку в усіх словах відбувається дисиміляція.

- А) плести, серце, хто, вищий
- Б) срібло, рушник, вужчий, хрест
- В) нижчий, невістці, христити, лимар

3. Зазначте, яке явище наявне у словах кожний, пізній, тижневий, борозна.

- А) дисиміляція
- Б) асиміляція
- В) спрощення

4. Укажіть рядок, у якому в усіх словах в орудному відмінку наявне подовження приголосних, спричинене явищем асиміляції.

- А) розкіш, далеч, віддаль, молодь, ніч
- Б) січ, молодість, подорож, паморозь, мідь
- В) сіль, туш, любов, матір, гуаш

5. З'ясуйте, яке фонетичне явище наявне у словах польський, український, полтавський.

- А) регресивна дисиміляція
- Б) регресивна асиміляція
- В) прогресивна дисиміляція
- Г) прогресивна асиміляція

6. Визначте, які фонетичні явища наявні у словах кращий, вищий, вужчий.

- А) асиміляція і спрощення
- Б) дисиміляція і чергування
- В) асиміляція і дисиміляція

7. З'ясуйте, у якому рядку всі слова написано правильно.

- А) рідкісний, ненависний, захистний
- Б) кістлявий, студенський, шелеснути
- В) цілістний, улестливий, контрастний
- Г) тріснути, кількісний, тижневий

8. Зазначте, наслідком якого явища є подовження приголосних між голосними в іменниках середнього роду II відміни?

- А) прогресивної асиміляції
- Б) регресивної асиміляції
- В) прогресивної дисиміляції
- Г) регресивної дисиміляції

9. Визначте, у якому реченні наявне слово з прогресивною асиміляцією за голосом.

А) Ти знов прийшла, щоб всі чуття холодні Вогнем страждання запалить... (Олесь).

Б) Йдіть сьогодні в човен спати, Завтра ж честь я вам віддам ... (Олесь).

В) На Дністрі ще більше руху, Люди бджолами гудуть... (Олесь).

Г) Князь приїхав. Хан татарський У шатрі своїм сидів... (Олесь).

10. Установіть відповідність між словом і різновидом фонетичного явища в системі приголосних.

А) рішення	1) регресивна асиміляція
Б) післядія	2) прогресивна асиміляція
В) вартісний	3) дисиміляція
Г) найдужчий	4) спрощення

11. Укажіть речення, у якому наявне слово з прогресивною асиміляцією за м'якістю.

А) Ліворуч – місяць іскри лле, Мов в небі золото кує ... (Олесь).

Б) Італійська ніч підкралась, Розлила солодкий чад ... (Олесь).

В) Ми стільки винесли образ, Ми стільки бачили сваволі!! (Олесь).

Г) Поживи у мене в ханстві, Придивися до життя! (Олесь).

12. Укажіть номери слів, у яких наявне явище прогресивної асиміляції, не зафіксованої на письмі.

Двісті(1), в'ється(2), близькість(3), змагання(4), черкаський(5), сімнадцять(6), зап'ястя(7).

А) 1, 3, 7

Б) 2, 5, 6

В) 1, 2, 4

Г) 3, 4, 5

13. З'ясуйте, які звукові зміни відбулися у виділеному слові.
Літає радість, щастя світе, Дзвенять пташки в садах рясних
(Олесь).

А) асиміляція регресивна за голосом і прогресивна за м'якістю

Б) асиміляція регресивна і прогресивна за голосом

В) асиміляція регресивна за місцем і способом творення та прогресивна за м'якістю

Г) асиміляція регресивна за м'якістю та прогресивна за місцем і способом творення

14. Віднайдіть рядок, у якому в усіх словах спрощення приголосних позначається на письмі.

А) об'із..ний, пристрас..ний, шіс..надцять

Б) корис..но, студен..ський, захис..ник

В) зліс..ний, перехрес..ний, тиж..невик

Г) контрас..ний, доблес..ний, аген..ство

15. Зазначте, у якому реченні відсутнє слово з дисиміляцією.

А) Навкруги шумлять розмови Про походи, про бої Та про лицарів, що склали Буйні голови свої... (Олесь).

Б) Справді... Небо в злоті грає, Хтось вінок із хмари в'є... (Олесь).

В) Постій: душа моя розквітла, Як пташка, крилами тремтить... (Олесь).

Г) І стали тихо плакати Дві хмароньки ясні, І сльози їхні падали, Сріблясті і рясні... (Олесь).

16. Визначте, які звукові зміни відбулися у виділеному слові. Погасла іскронька мала, Рожеве світло більш не ллється... (Олесь).

А) асиміляція регресивна за м'якістю і прогресивна за голосом

Б) асиміляція регресивна та прогресивна за місцем і способом творення

В) асиміляція регресивна за голосом та прогресивна за м'якістю

Г) асиміляція регресивна за м'якістю та прогресивна за місцем і способом творення

17. Зазначте номери слів, у яких наявне явище регресивної дисиміляції приголосних.

Краций(1), ніхто(2), ланцюги(3), залізо(4), сердешний(5), срібло(6), підвести(7).

А) 1, 2, 6

Б) 2, 5, 7

В) 1, 3, 4

Г) 5, 6, 7

18. Віднайдіть речення, у словах якого відсутнє явище спрощення приголосних.

А) Весь Божий світ сміявсь, радів... Раділо сонце, ниви, луки... (Олесь).

Б) Не дозволю, щоб в державі Жив щасливо тільки пан: Для усіх держава-мати: Для бояр і для селян ... (Олесь).

В) Ніч майова, українська, Світло місячне тремтить... Все заснуло. Тільки Ольга Над колискою не спить... (Олесь).

Г) І народ за серце й розум Свого князя шанував: «Красним Сонцем» України Володимира прозав (Олесь).

19. Зазначте, у якому рядку в усіх словах відбувається прогресивна асиміляція за місцем і способом творення.

А) забуття, густі, насіннєвий, вічністю

Б) проміння, поміччю, людський, кістяк

В) галицький, стійка, бджоляр, бажання

20. Укажіть рядок, у якому в усіх словах відбувається спрощення приголосних у вимові і на письмі.

А) тиждень, серце, чесний, невістка

Б) пізно, тиснути, сонце, серце

В) шістнадцять, кістлявий, бризнути, честь

Запитання для самоперевірки

1. Яка асиміляція є прогресивною? Охарактеризуйте основні наслідки дії прогресивної асиміляції у сучасній українській мові.
2. Унаслідок яких фонетичних змін в українській мові виникають подовжені приголосні?
3. Яке фонетичне явище називають дисиміляцією? Які види дисиміляції приголосних ви знаєте?
4. Які наслідки дисимілятивних змін зберегла сучасна українська мов?

5. Чим зумовлене спрощення груп приголосних? Які групи приголосних найчастіше спрощуються?

Позиційні та історичні чергування голосних звуків і фонем

Поняття про чергування. Різновиди чергувань. Позиційні чергування голосних звуків. Найдавніші чергування голосних фонем у коренях слів. Давні чергування голосних фонем: /o/, /e/ з /i/; /o/, /e/ з нулем звука; /e/ з /o/ після шиплячих та /й/; /o/, /e/ з /u/ у сполученні з сонорними /р/, /л/

Чергування (альтернація) – закономірна взаємозаміна звуків або фонем у тій самій морфемі в різних словоформах або словах, наприклад: солі – сіль, ріжок – ріжка, казати – кажу, ходитьи – ходжу.

Різновиди чергувань	
Позиційні – заміни звуків	Історичні – заміни фонем
Відбуваються залежно від фонетичної позиції звука і зумовлені фонетичними нормами сучасної мови: у коренях слів <i>гречка</i> – <i>гречаний</i> наявне чергування звуків [e] – [e ^н] у зв'язку з заміною головного вияву фонем /e/ у сильній позиції на позиційний варіант цієї ж фонем у слабкій позиції	Виникли в давні періоди розвитку мови і зумовлені тими закономірностями, що діяли в той час: у коренях слів <i>друг</i> – <i>дружба</i> – <i>друзі</i> простежуємо заміну фонем /г/ – /ж/ – /з'/ внаслідок палаталізації приголосного /г/.

Позиційні чергування голосних – чергування, пов'язані зі зміною звукових виявів фонем у наголошеній і ненаголошеній позиціях, наприклад: *м[é]д* – *м[e^н]док*, *с[ú]н* – *с[u^е]ни*, *г[ó]луб* – *г[o^у]лубка*, а також чергування складотворчих голосних із нескладотворчими, наприклад: [y] – [ý] (/в/) та [i] – [ĩ] (/j/): [y *dén*] – [ý *dén*']; [i *ti*] – [ĩ *ti*].

Різновиди історичних чергувань голосних	
Найдавніші	Давні
Виникли в дослов'янський період, наявні в багатьох слов'янських мовах	Виникли приблизно в XI–XII ст. у зв'язку з занепадом у давньоукраїнській мові у слабкій позиції зредукованих голосних [ъ] та [ь] та заміною їх у сильній позиції голосними повного творення [о] та [е]

Найдавніші чергування голосних у коренях дієслів

/e/ – /o/	<i>в<u>е</u>сти – в<u>о</u>зити, н<u>е</u>сти – н<u>о</u>сити</i>
/o/ – /a/	<i>к<u>о</u>тити – к<u>а</u>тати, л<u>о</u>мити – л<u>а</u>мати</i>
/e/ – /i/	<i>л<u>е</u>тити – л<u>і</u>тати, м<u>е</u>сти – підм<u>і</u>тати</i>
/i/ – /a/	<i>л<u>і</u>зти – л<u>а</u>зити, с<u>і</u>дати – с<u>а</u>дити</i>
/a/ – /y/	<i>т<u>р</u>ясти – т<u>р</u>усити; г<u>р</u>язь – г<u>р</u>узнути</i>
/i/ – /и/	<i>в<u>і</u>шати – в<u>и</u>сіти, д<u>і</u>ти – д<u>и</u>тина</i>
/e/ – /o/ – /и/ – Ø (фонемний нуль, або нуль звука)	<i>б<u>е</u>ру – з<u>б</u>ори – з<u>б</u>ирати – б<u>р</u>ати</i>
/y/ – /и/ – /o/ – Ø (фонемний нуль, або нуль звука)	<i>с<u>у</u>хий – вис<u>и</u>хати – со<u>х</u>нути – вис<u>х</u>лий</i>
/и/ – /ой/	<i>г<u>н</u>ити – г<u>н</u>оїти, п<u>и</u>ти – поїти</i>
/и/ – /ав/	<i>пл<u>и</u>нути – пла<u>в</u>ати</i>
/y/ – /ув/ – /ов/	<i>ку<u>т</u>и – ку<u>в</u>ати – ко<u>в</u>аль</i>

Давні чергування голосних

/o/, /e/ – /i/	<i>ос<u>о</u>ба – ос<u>і</u>б, та<u>б</u>ору – та<u>б</u>ір, с<u>е</u>ло – с<u>і</u>л, ле<u>б</u>едя – ле<u>б</u>ідь</i>
/o/, /e/ – Ø (фонемний нуль, або нуль звука)	<i>хло<u>п</u>ець – хлоп<u>ц</u>я, п<u>і</u>в<u>е</u>нь – п<u>і</u>в<u>н</u>я, п<u>е</u>нь – п<u>н</u>я, во<u>г</u>онь – во<u>г</u>ню, са<u>д</u>ок – са<u>д</u>ка</i>
/и/ – /o/ у сполуках /ри/ – /ро/, /ли/ – /ло/	<i>к<u>р</u>ивавий – к<u>р</u>ов, чорно<u>б</u>ривий – б<u>р</u>ова, г<u>р</u>иміти – г<u>р</u>омовий, г<u>л</u>итати – г<u>л</u>отка, л<u>и</u>гати – л<u>о</u>жка</i>

/e/ – /o/ після шиплячих	<i>ш<u>е</u>ст<u>е</u>ро – ш<u>о</u>стий, ж<u>е</u>нити – ж<u>о</u>натий, п<u>ш</u>ениця – п<u>ш</u>оно, ч<u>е</u>рнетка – ч<u>о</u>рний, ч<u>е</u>твертий – ч<u>о</u>тири, в<u>е</u>черя – зв<u>е</u>ч<u>о</u>ра</i>
--------------------------	---

Практичні завдання

Вправа 1. Подані пари слів запишіть фонетичною транскрипцією, позначте корені і з'ясуйте, які звуки чергуються.

Темниця – темний, лихий – лихо, ребро – ребра, осінь – осінній, озерце – озеро, глибина – глибоко, ледачий – ледар, дикуни – дикий, колючий – колька, пищання – писк.

Вправа 2. До поданих слів доберіть споріднені так, щоб проілюструвати позиційні чергування голосних звуків.

Дивина, клен, чорніти, миттєво, оселився, свисток, корінь, зимівля, розум, плечистий.

Вправа 3. Запишіть подані речення фонетичною транскрипцією. Визначте слова, у яких можливі позиційні чергування голосних звуків. Проілюструйте звукозаміни.

1. Довго, довго йшов степами. Ось уже й Дунай блищить, І, як писанка, на горах Переяславець стоїть. Бачать: замкнуті ворота, Тихо, пусто навкруги, Наче з міста повтікали Чи сховались вороги. 2. На болоті спала згряя лебедина. Вічна ніч чорніла, і стояв туман... Спало все навколо, тільки білий лебідь Тихо-тихо сходив кров'ю своїх ран. 3. Вишиває осінь на канві зеленій Золоті квітки. Квіти оживають, і з дерев спадають Жовті нагідки (Із творів Олеся).

Вправа 4. Прочитайте подані спільнокореневі групи слів, визначте варіанти коренів. Поясніть закономірності найдавніших чергувань голосних фонем.

Чесати – вичісувати, шептати – нашіптувати, мести – замітати, чекати – вичікувати, плести – заплітати.

Нести – заніс – заносити, везти – завіз – завозити, брести – забрід – бродити, текти – витікати – потоки.

Ломити – ламати, гонити – ганяти, стояти – стати, скакати – скочити.

Лізти – лазити, ліпити – заляпати, сідати – садити.

Дерти – видирати – дірка – драний, беру – забираю – забрав – вибір, терти – натирати – натру.

Вправа 5. Від слів першої групи утворіть форми родового відмінка множини, а від слів другої групи – форми родового відмінка однини, поясніть чергування голосних. Укажіть, у яких морфемах відбуваються альтернації.

Доба, коса, сльоза, особа, робота, зоря, слово, коло, гора, корова, щока, борода, береза, село.

Кмітливість, дотепність, енергійність, відвертість, бадьорість, щирість, відданість, справедливість, ввічливість, величність, бережливість.

Вправа 6. Від поданих словосполучень утворіть форми називного відмінка однини. Визначте варіанти морфем, у яких відбувається чергування голосних фонем.

Братового олівця, батьковим капелюхом, у дядьковому будинку, Степанового портфеля, з Івановим братом, Андрієвому внуку, на сусідовому мопеді.

Вправа 7. До поданих словосполучень, ужитих у місцевому відмінку однини, доберіть паралельні форми. З'ясуйте, які фонемі й у яких морфемах чергуються.

На шкільному вечорі, у наступному році, на військовому зборі, у батьковому костюмі, на останньому уроці, в осінньому лісі, на крутому березі, у рідному місті, на братовому обличчі, в чужому будинку, у вишневому саду.

Вправа 8. До поданих слів доберіть такі їх форми, щоб у кожній парі було представлено чергування /o/, /e/ з нулем звука. Підкресліть слова зі вставними /o/ та /e/.

Учень, куток, червень, вівторок, рівень, квіток, жовтень, вітер, шматок, вузол, мене, творець.

Кожний, серце, весна, сосна, капля, борозна, хмаринка, вишня, сережки, сотня, кав'ярня, кухня.

Вправа 9. Перепишіть речення фонематичною транскрипцією. Підкресліть слова, у яких можливі історичні чергування голосних, проілюструйте кожен тип взаємозаміни.

1. І довго ще дві хмароньки Стояли мовчки вряд І, пливучи, спинялися, Щоб глянути назад. 2. Ніч проміння позбирала І змотала у клубок... Наче тінь жива упала Біля ганку у куток. 3. Ах, як стогнали ми, як плакали в вигнанні, Який тягар з нас кожний ніс! Моря б повстали з наших сліз, Затихли б бурі в нашому зітханні. 4. А вона його вже ждала У долині, у гаю, Ніжним гребенем чесала Чорну кісоньку свою. 5. Встань, піди – і ляжуть гори, І розстеляться яри, І тебе самі вітри Понесуть в ясні простори. 6. По річках, озерах, багнах Вічний галас, вічний спів, Крик гусей, качок і чапель, Зойк чайок і журавлів. Лебедині білі зграї В небі хмарами летять, Навкруги орлині крила Гучно, хижо лопотять (Із творів Олесея).

Завдання для самостійної роботи

Вправа 1. З'ясуйте, до якої з поданих нижче груп належать слова, у яких не відбувається чергування /o/, /e/ з /i/. Згрупуйте і запишіть слова відповідно до правил.

Шелест, вихователь, кілок, берег, шовк, горб, червоний, вишень, землероб, палець, чек, квіток, ковзати, ворог, професор, інженер, маленький, мислитель, ріднесенький, зелень, їдалень, Артем, відеречко, скороход, голубонька, дзвінок, черга, закон, черешня, пафос, торба, мороз.

1. У словах із випадними /o/, /e/.
2. У сполуках /op/, /ep/, /ov/ між приголосними у корені слова.
3. У повноголосих формах /opo/, /оло/, /epe/, /еле/.
4. У складних словах із коренями -вод, -воз, -нос, -роб, -ход.

5. У префіксальних безсуфіксних іменниках.
6. У словах книжного походження.
7. У родовому множині іменників жіночого і середнього родів.
8. У суфіксі **-тель** і префіксі **воз-**.
9. У суфіксах **-очк, -ечк, -оньк, -еньк, -есеньк, -енк**.
10. У словах іношомовного походження.
11. В особових формах дієслів дійсного і наказового способів.

Вправа 2. Прочитайте подані прислів'я і приказки, випишіть слова з фонемами /o/, /e/ після шиплячих та /й/, обґрунтуйте їх уживання. Проілюструйте можливі чергування /e/ з /o/ після шиплячих та /й/.

1. Хто в шовках, той в гріхах. 2. Видумав чорт моду та й сам у воду, а ви гоніться. 3. Сорочка біленька, та душа чорненька. 4. В чужий черевик ноги не сунь. 5. Прямо з чобітьми в душу чоловікові преться. 6. Череп'я довше живе, як цілий глек. 7. Житній хліб пшеничному дід. 8. Честь дівоче щастя береже. 9. Коли любиш, так женись, а не любиш, відчепись. 10. Наш вік, як маковий цвіт: вдень на стеблі, а ввечері на землі. 11. Говори йому: «Стрижене», а він тобі: «Голене». 12. Бджола жалить жалом, а чоловік – словом (Народна творчість).

Вправа 3. Із поданих речень випишіть слова з фонемними сполуками /ри/, /ли/. Згрупуйте їх за ознаками: а) слова, у яких фонема /и/ розвинулася на місці колишніх зредукованих звуків і чергується з /o/ або /e/ у сучасній мові; б) слова, у яких фонема /и/ розвинулася на місці колишніх зредукованих звуків, але не чергується з /o/ або /e/ у сучасній мові; в) слова, у яких /и/ після /р/ і /л/ мають іншу звукову природу.

1. Рідна мова в рідній школі! Що бринить нам чарівніш? Що нам ближче, і миліш, і дорожче в час неволі?! 2. І коли він вгледів, що брати не чують, Що навів до себе прикував їх став, – Закричав від муки, вдарився об камінь, Зранив собі груди, крила поламав. 3. Свистить батіг. Рипить ярмо, А ми убогу оремо... Ні сліз, ні стогону,

ні слова, – В кривавих ранах вся розмова. 4. Як достигне житечко на лану, Прийдуть люди жатоньки ярину, Блискавками косоньки заблищать, Золотими кобзами забряжчать. 5. Якими дужими громами Пророчий голос би гримів, Якими буйними річками Котивсь, шумів би його спів!? 6. Я з холодної криниці Дам води твоїм устам, Я обмию твої рани І сорочку білу дам. 7. Знов то тихо, то тривожно Потекли за днями дні. П'ятий рік уже минає То в походах, то в війні (Із творів Олесья).

Тестові завдання

1. Укажіть рядок, у якому в усіх парах слів відбувається позиційне чергування голосних звуків.

- А) столи – стіл, затекти – затікати, високо – висота
- Б) лисячий – лисеня, легко – легкий, поріг – на порозі
- В) стелити – застелений, нога – ніжка, вчити – вивчити

2. Оберіть рядок із наявним в усіх парах слів позиційним чергуванням голосних звуків.

- А) боятися – бійся, приземлений – земля, постелити – постіль
- Б) затишшя – тихенько, одеський – одесити, обличчя – личко
- В) лев – левеня, золотий – золоті, спека – спекотний

3. Укажіть рядок із дієсловами, при зміні яких у коренях відбувається чергування /e/ з /o/.

- А) вести, дзвеніти, відлетіти, допомогти
- Б) стерегти, розплести, жену, застебнути
- В) везти, брести, нести, мелеш

4. Визначте рядок із дієсловами, при зміні яких у коренях відбувається чергування /o/ з /a/.

- А) водити, котити, горіти, бродити
- Б) ломити, гонити, кроїти, клонитися
- В) стояти, допомогти, дзвонити, топити

5. З'ясуйте, до якого типу чергувань належать чергування /e/ з /i/ у словах *гребти – загібати, летіти – літати*.

- А) найдавніших у коренях слів
- Б) чергування голосних у відкритому і закритому складах

В) давніх чергувань голосних

6. Зазначте, у якому складі в українській мові наявні етимологічні (давні) /o/ та /e/, які чергуються з /i/.

А) відкритому

Б) закритому

В) прикритому

7. Укажіть, у якому рядку у всіх словах при зміні їх форм чергуються /o/, /e/ з /i/.

А) промінь, ніс, коса, день

Б) слово, береза, нога, стіл

В) корінь, дорога, відро, село

8. Визначте рядок, у якому в усіх словах при їх зміні чергування /o/ та /e/ з /i/ НЕ відбувається.

А) зоря, борона, овес, село

Б) доба, череда, пора, береза

В) Шевченко, горох, відеречко, Мирон

9. З'ясуйте причину чергування /o/, /e/ з /i/ у повноголосих звукосполученнях *оло, ере* у словах *голова – голів, береза – беріз*.

А) закономірне вживання /i/ у закритому складі

Б) вживання /i/ у закритому складі за аналогією до інших слів

В) /i/ розвинувся у цих словах із [ъ] або [ь]

10. Зазначте, які фонемі у словах *колосок – колоска, квітець – квітня* чергуються з нулем звука.

А) нові /o/ та /e/

Б) давні /o/ та /e/

В) короткі /o/ та /e/

11. Укажіть, як називають нові /o/ та /e/, що розвинулися між приголосними перед сонорними /р/, /л/, /м/, /н/, після яких занепав редукований (*свекор – свекра, вітер – вітру*).

А) випадними

Б) вставними

В) етимологічними

12. Визначте рядок зі словами, у яких при словозміні відбувається чергування /o/ та /e/ з нулем звука.

- А) день, орел, хлопець, голова
- Б) пень, пісня, книжка, вінок
- В) садок, сестра, береза, творець

13. Віднайдіть рядок слів із вставними /о/ та /е/, які чергуються з фонемним нулем.

- А) вогонь, жовтень, пенюк, дубок
- Б) вітер, свекор, січень, думка
- В) сосна, капля, вихор, вузол

14. Оберіть рядок зі словами, у яких можливе чергування /е/ з /о/ після шиплячих та /й/.

- А) женити, пшениця, копієчка, четвертий
- Б) смушевий, жебоніти, шести, вечеря
- В) кручений, причепити, стаєнь, чернетка

15. Визначте рядок зі словами, у яких /о/ чергується з /е/ після шиплячих та /й/.

- А) пшоно, чотири, шостий, звечора
- Б) щока, чоловік, більшості, грошовий
- В) жонатий, свіжості, пекучості, копійок

16. З'ясуйте, у якій позиції вимовляється звук [е] після шиплячих та [й].

- А) перед здавна твердим приголосним
- Б) перед здавна м'яким приголосним
- В) перед будь-яким приголосним

17. Зазначте, у якому рядку в усіх словах можливі чергування /о/ – /и/ у коренях слів.

- А) брова, кров, слово, дрова
- Б) дрож, ложка, глотка, лоск
- В) бродити, борода, ломити, кров

18. Оберіть рядок, у якому подано слова з можливим чергуванням /и/ з /о/, /е/ після сонорних /р/, /л/.

- А) лихо, риба, кривавий
- Б) чорнобривці, глитати, причепити
- В) дрижати, бриніти, глитати

19. З'ясуйте причину вживання в ненаголошеній позиції фонем /а/ у словах *багато, багач, багаття, гаразд, халявка*.

- А) найдавніше чергування голосних фонем
- Б) зміна давнього [о] на [а] перед складом із наголошеним [а]
- В) чергування короткого голосного [о] із довгим

20. Зазначте, які фонетичні зміни відбулися в словах *голка, мати, щезнути, грати*.

- А) втрата початкового голосного
- Б) втрата зредукованого голосного
- В) поява нового голосного на місці зредукованого

Запитання для самоперевірки

1. Що таке чергування? У чому полягає відмінність позиційних чергувань від історичних?
 1. Які причини зумовлюють чергування /о/, /е/ з /і/?
 2. У яких випадках чергування /о/ та /е/ з /і/ не відбувається?
 3. За якою ознакою розрізняють випадні / вставні /о/ та /е/? Наведіть приклади.
 4. Коли після шиплячих та /й/ фонема /о/ чергується з /е/? У яких випадках порушується це чергування? Наведіть приклади.
 5. Які всторичні передумови виникнення чергування /о/ та /е/ з /и/ у групах фонем /ри/, /ли/.

Позиційні та історичні чергування приголосних звуків і фонем

Позиційні чергування приголосних звуків. Чергування фонем унаслідок палаталізації приголосних. Чергування фонем унаслідок їх взаємодії з колишнім /й/. Чергування твердих передньоязикових із пом'якшеними відповідниками. Чергування однієї фонемі зі сполученням двох фонем

Позиційні чергування приголосних – взаємозаміни звуків у межах однієї морфеми, спричинені явищем уподібнення (асиміляцією) приголосних у потоці мовлення.

Чергування	Приклади
[г] – [х]	<i>дьо[г]оть – дьо[х]тю ні[г]оть – ні[х]ті</i>
твердих з напівпом'якшеними	<i>ро[б]ота – ро[б']ітник [м]оя – [м']ій</i>
твердих із пом'якшеними	<i>[с]нопи – [с']ніп со[н]це – со[н']ця</i>
шиплячих із свистячими	<i>до[ш]ка – на до[с']ці до[ч]ка – до[ц']ці</i>
проривних із шиплячими або свистячими	<i>копи[т]о – копи[ц]це польо[т]и – льо[ч]чик</i>

Історичні чергування приголосних фонем

Чергування внаслідок палаталізації приголосних	
<i>/г/, /к/, /х/ – /ж/, /ч/, /ш/ I палаталізація</i>	<i>но/г/а – ні/ж/ка, плу/г/ – плу/ж/ок коза/к/ – коза/ч/е, ру/к/а – ру/ч/ка горо/х/ – горо/ш/ок, пасту/х/ – пасту/ш/е</i>
<i>/г/, /к/, /х/ – /з'/, /ц'/, /с'/ II палаталізація</i>	<i>кни/г/а – кни/з'/і, рі/г/ – на ро/з'/і свіч/к/а – свіч/ц'/і, яблу/к/о – в яблу/ц'/і му/х/а – му/с'/і, горо/х/ – у горо/с'/і</i>
Чергування передньоязикових зубних із шиплячими	
<i>/д/ – /д̣ж/</i>	<i>бро/д/ити – бро/д̣ж/у ходити – хо/д̣ж/у</i>
<i>/д/ – /ж/</i>	<i>уро/д/ити – уро/ж/ай</i>
<i>/т/ – /ч/</i>	<i>пла/т/ити – пла/ч/у сві/т/ити – сві/ч/ка</i>
<i>/з/ – /ж/</i>	<i>во/з/ити – во/ж/у моро/з/ити – моро/ж/ений</i>
<i>/с/ – /ш/</i>	<i>пи/с/ати – пи/ш/у но/с/ити – но/ш/а</i>

/ц/ – /ч/	<i>ли/ц/е – ли/ч/ко</i> <i>яй/ц/е – яє/ч/ко</i>
/зд/ – /жд̂ж/	<i>ї/зд/ити – ї/жд̂ж/у</i>
/ст/ – /шч/	<i>про/ст/ити – про/шч/у</i> <i>пу/ст/ити – запу/шч/ений</i>
/ск/ – /шч/	<i>пу/ск/ати – пу/шч/у</i> <i>бли/ск/ати – бли/шч/ати</i>
Чергування твердих передньоязикових із пом'якшеними відповідниками	
/д/ – /д'/	<i>хо/д/ити – хо/д'/ім</i> <i>поїз/д/ – у поїз/д'/і</i>
/т/ – /т'/	<i>п'я/т/и – п'я/т'/ь</i> <i>намис/т/о – в намис/т'/і</i>
/з/ – /з'/	<i>во/з/ити – во/з'/іть</i> <i>ма/з/ати – ма/з'/ь</i>
/с/ – /с'/	<i>/с/еми – /с'/ім</i> <i>п'є/с/а – п'є/с'/і</i>
/д̂з/ – /д̂з'/	<i>ге/д̂з/ем – ге/д̂з'/ь</i> <i>кукуру/д̂з/а – кукуру/д̂з'/і</i>
/л/ – /л'/	<i>бі/л/ий – бі/л'/і</i> <i>кріс/л/о – у кріс/л'/і</i>
/н/ – /н'/	<i>вік/н/о – на вік/н'/і</i> <i>сви/н/ей – сви/н'/і</i>
/р/ – /р'/	<i>ста/р/ий – ста/р'/іти</i> <i>дві/р/ – у дво/р'/і</i>
Чергування однієї фонемі зі сполученням двох фонем	
/ж/ – /жж/, /ш/ – /шш/, /ч/ – /чч/, /д'/ – /д'д'/, /л'/ – /л'л'/, /н'/ – /н'н'/, /с'/ – /с'с'/ та ін.	<i>подорож – подорожжю</i> <i>розкіш – розкішшю</i> <i>ніч – ніччю</i> <i>молодь – молоддю</i> <i>зусиль – зусилля</i> <i>знань – знання</i>
/б/ – /бл/ – /бл'/, /в/ – /вл/ –	<i>любити – улюблений – люблю</i>

/вл'/, /п/ – /пл/ – /пл'/, /м/ – /мл/ – /мл'/, /ф/ – /фл/ – /фл'/	ловити – зловлений – ловлю топити – топлений – топлять графити – розграфлений – графлять
/б/ – /бј/, /в/ – /вј/, /п/ – /пј/, /м/ – /мј/, /ф/ – /фј/, /р/ – /рј/	бити – б'ю вити – в'ють пити – п'ють матір – матір'ю

Практичні завдання

Вправа 1. *Запишіть пари слів фонетичною транскрипцією, позначте морфемі, у яких наявні варіанти приголосних фонем, підкресліть звуки, що чергуються.*

Просьба – просіть, легенький – легко, квіти – уквітчаний, досвід – досвідчений, кімната – у кімнатці, блюдо – блюдце, книжка – у книжці, річка – на річці, хвилюєш – хвилюєшся, безмісячний – безшовний, пізно – пізніше, дзвоник – дзвін.

Вправа 2. *До поданих слів доберіть відповідники, при зіставленні з якими виявляються позиційні чергування приголосних. Запишіть фонетичною транскрипцією варіанти морфем і звуків.*

Ніготь, отець, сон, копита, жито, короткий, знаєш, приніс, дьоготь, дочка, казка, стежка, кут, ховають, танець, кінець, загадка.

Вправа 3. *До поданих іменників доберіть споріднені слова, де б виявилися чергування приголосних при словотворенні, що є наслідком I палаталізації. Поясніть фонемні зміни у морфемах.*

Жінка, книга, молоко, подруга, гріх, знак, рух, лелека, наука, страх, вік, грак, сміх, гуцулка, запах, чайка, горох, каліка, туга, небезпека.

Вправа 4. *Подані іменники чоловічого роду вживайте у кличному відмінку. Поясніть фонемні зміни у морфемах.*

Пророк, парубок, моряк, юнак, козак, чумака, чоловік, гусак, вовк, дивак, друг, Олег, плуг, батіг, пастух, Явтух, ховрах.

Вправа 5. Запишіть подані іменники у формах давального і місцевого відмінків однини. Поясніть чергування приголосних при словозміні.

Крига, бік, яблунька, луг, напруга, око, стріха, дорога, круг, тік, кулак, нога, рух, берег, зупинка, мачуха, поріг, вухо, тарілка.

Вправа 6. Від поданих іменників утворіть прикметники. Запишіть фонематичною транскрипцією варіанти кореня. Поясніть наявне чергування приголосних.

Риба, мавпа, дрова, верф, солома, голуб, жирафа, жаба, морква, хлопець, лев, торф.

Вправа 7. Від поданих дієслів утворіть можливі форми наказового способу. Поясніть наявне чергування приголосних.

Гладити, мастити, возити, солити, пустити, просити, цідити, лазити, жалити, в'янути, ділити, грузити, крутити, дурити, хвалити, садити.

Зразок. Глянути – глянь – гляньмо – гляньте: /н/ – /н'/'.

Вправа 8. Уживайте подані іменники у давальному або місцевому відмінку однини. Запишіть варіанти кореня, зумовлені чергуванням.

Роса, сало, касета, вагон, поїзд, дзеркало, дівчина, завод, комора, береза, народ, ворона, твір, проза, журнал, газета, сестра, океан.

Вправа 9. Запишіть речення фонематичною транскрипцією, укажіть усі випадки наявних і можливих історичних чергувань приголосних.

1. «Хвилі, хвилі! Люту муку Ви з грудей моїх візьміть... Утопіть її, гадюку, На край світу занесіть...». 2. Весна, зима, і дні, і ночі, Музика, сміх, і плач, і рух, Та скрізь, як привід опівночі, Блукає твій

самотній дух. 3. Не засну я... Гнів голодний П'є і сушить кров в мені, І несеться шум народний, І півнеба у вогні! 4. А фіалці тихій в сутіні лісів Вже давно мережку із пісень я сплів. І волошкам синім в полі серед трав Я казки чудесні і легенди склав 5. А коли сусід лінивий Заздрив силі багача, Вміли наші показати Обосічного меча. І віки нога ворожа Не ступала на наш лан. Всі сусіди шанували І боялися полян 6. «Але я так мало хочу, Неподолані борці: По три голуби від хати Та по три ще горобці». І зраділи деревляни, Всі розбіглись і в мішки По лісах, лугах і стріхах Ловлять весело пташки (Із творів Олеся).

Завдання для самостійної роботи

Вправа 1. До поданих слів доберіть споріднені з усіма можливими чергуваннями приголосних фонем.

Сухий, берег, розбійник, вухо, яблуко, убогий, птах, качка, пасіка, мураха, товариш, капелюх, квітка, дихати, лихо, плакати, аптека.

Вправа 2. Від поданих інфінітивів утворіть пасивні дієприкметники минулого часу, форми 1-ї особи однини теперішнього чи майбутнього часів. Укажіть тип чергування.

Спекти, обновити, посадити, мастити, скотити, викосити, дробити, світити, виходити, розграфити, виїздити, трусити, закріпити, пускати.

Вправа 3. Утворіть від поданих слів іменники за допомогою суфіксів -ак, -аг, -уг, -анин, -ар, -б, -інн, -к. Поясніть наявні чергування.

Солити, бідний, ювілей, чванитися, жадний, освіта, каятися, скло, хвалити, голосити, скромний, просити, бродити.

Тестові завдання

1. Віднайдіть рядок, у якому в усіх парах слів відбувається позиційне чергування приголосних звуків.

- А) коротенький – коротший, день – дні, обмежити – обмежся
- Б) страх – страшний, казка – казці, будують – будуються
- В) крутити – кручений, пишеш – розпишешся, приїзд – приїжджати

2. Зазначте рядок із наявним в усіх парах слів позиційним чергуванням приголосних звуків.

- А) косьба – косити, сережка – сережечка, казка – казати
- Б) нігтики – ніготь, усмішка – усміщці, молодець – молодці
- В) сядеш – всядешся, хліб – хлібчик, людина – людство

3. З'ясуйте, за яких умов виявляють наслідки I палаталізації в сучасній літературній мові.

- А) при словозміні
- Б) при словотворенні
- В) при словозміні і словотворенні

4. Позначте рядок, у якому в усіх словах у кличному відмінку наявні наслідки I палаталізації.

- А) байрак, плече, плуг, вухо
- Б) пастух, юнак, моряк, друг
- В) чумак, око, ворог, горох

5. Укажіть, наслідком чого є зміна /к/ – /ч/ у словах *ручка – рученька, ручка, ручний*.

- А) I палаталізації
- Б) II палаталізації
- В) взаємодії з /й/
- Г) інших фонетичних змін

6. З'ясуйте, у якому відмінку при словозміні іменника *око* наявне чергування /к/ – /ч/.

- А) давальному відмінку однини і всіх відмінках множини
- Б) місцевому відмінку однини і множини
- В) усіх відмінках множини
- Г) усіх відмінках однини

7. Визначте рядок, у якому в усіх словах наявні наслідки I палаталізації.

- А) значок, рушник, відмінниця, реп'яшок

- Б) вушко, жучок, мушка, кружечок
- В) мішечок, ліжко, дружина, робітниця

8. Укажіть, наслідком яких змін є чергування /г/ – /к/ – /х/ із /з'/ – /ц'/ – /с'/ у словах *дорога – дорозі, думка – думці, муха – мусі*.

- А) I палаталізації
- Б) II палаталізації
- В) III палаталізації

9. Позначте рядок, у якому в усіх словах при словозміні наявні наслідки II палаталізації.

- А) вухо, горох, товариш, хлопець
- Б) нога, око, порох, рука, берег
- В) муха, бік, яблуко, козак, слухач

10. Укажіть рядок слів, у яких при словозміні НЕ зафіксовано наслідків II палаталізації.

- А) татко, вовк, ганок, сніг
- Б) вушко, урок, філолог, стіг
- В) відмінок, крок, діалог, жебрак

11. Зазначте, у якій позиції наявні наслідки II палаталізації.

- А) перед голосним [і]
- Б) перед голосним [и]
- В) перед голосним [е]
- Г) перед приголосним

12. Визначте, при словозміні іменників якого роду відбувається чергування /г/, /к/, /х/ із /з'/ – /ц'/ – /с'/.

- А) жіночого, чоловічого і середнього
- Б) чоловічого і середнього
- В) жіночого і чоловічого
- Г) середнього і жіночого

13. Яке історичне чергування приголосних наявне у дієслівних формах *їздити – їжджу*.

- А) /зд/ – /жд/
- Б) /зд/ – /жд^ж/
- В) /д/ – /д^ж/

14. Зазначте, наслідки яких фонетичних змін відображає чергування приголосних у дієслівних формах *косити – покошений, низити – знижувати*.

- А) I палаталізації
- Б) II палаталізації
- В) впливу звука [й]
- Г) інших фонетичних змін

15. Укажіть рядок слів, при словозміні яких наявне чергування твердих передньоязикових із м'якими відповідниками.

- А) варити, полоти, рити, гримати
- Б) творити, манити, марити, палити
- В) морити, ранити, кришити, брити

16. Зазначте слово, у якому можна проілюструвати чергування твердих передньоязикових із м'якими відповідниками при словозміні і словотворенні.

- А) обстріл
- Б) збудник
- В) згусток
- Г) актор

17. Виберіть рядок зі словами, при словозміні яких наявне чергування однієї фонемі з двома однотипними.

- А) ніч, міць, радість, любов
- Б) лінь, розкіш, мораль, галузь
- В) акварель, жовч, тінь, кров

18. З'ясуйте, у яких особових формах дієслів губна фонема чергується зі сполученням «губна + /л'/».

- А) I особа однини і III особа множини
- Б) I і II особи однини
- В) I і III особи однини і множини

19. Оберіть рядок слів, при словозміні яких наявне чергування однієї фонемі з двома різнотипними.

- А) ліпити, любити, гонити, ходити
- Б) вити, бити, лити, робити

В) графити, топити, ломити, ловити

20. Встановіть відповідність між парами слів і типом чергування приголосних фонем.

А) безриб'я – риба	1) I палаталізація
Б) бідолаха – бідолашний	2) II палаталізація
В) брехати – забріхуватися	3) чергування зубних із шиплячими
Г) захожий – заходити	4) чергування твердих із м'якими передньоязиковими
Ґ) небога – небозі	5) чергування однієї фонемі з двома фонемами

Запитання для самоперевірки

1. До якого різновиду чергувань належать чергування алофонів приголосних фонем? Поясніть чому.
2. Які чергування є наслідком I і II палаталізації приголосних? Наведіть приклади.
3. Які чергування приголосних виникли під впливом колишнього /й/? Наведіть приклади.
4. Доберіть приклади чергувань твердих передньоязикових фонем із м'якими відповідниками.
5. Взаємозаміни яких фонем належать до чергувань однієї фонемі зі сполученням двох? Наведіть приклади.

ОРФОЕПІЯ. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ

Орфоепія української мови

*Орфоепічні норми літературної мови та їх суспільне значення.
Норми вимови звуків і звукосполучень в українській літературній мові. Орфоепія слів іншомовного походження та аббревіатур. Засоби милозвучності української мови*

Орфоепічні норми – це система правил вимови звуків, звукосполучень у мовленнєвому потоці, наголошування слів, а також інтонування.

Дотримання літературних норм вимови є загальнообов'язковим для всіх членів суспільства, оскільки нормативність вимови забезпечує адекватність сприйняття висловленого, полегшує процес спілкування, дає змогу мовцям зосередитися на змісті висловлювання, без відволікання на незвичне, ненормативне звучання.

Різновиди орфоепічних норм				
Вимова голосних	Вимова приголосних	Вимова звукосполучень	Вимова слів іншомовного походження	Вимова аббревіатур

Норми вимови голосних звуків

Правило вимови	Приклади
Усі наголошені голосні звуки вимовляються чітко	[клен], [винт] [горб], [куб]
Виняток: початковий наголошений [i] вимовляється з наближенням до [и] чи навіть замінюється на [и] з наближенням до [i]	[и'нод'і] [и'ншиї] [и'н'її]
Ненаголошені голосні [а], [у], [і] зберігають чіткість	[каліна] [чума́к], [л'іл'її]
Ненаголошений голосний [е]	

<p>вимовляється як:</p> <ul style="list-style-type: none"> • [и^е] перед складом з наголошеними [i], [y], [и] • [е^и] перед складом з іншими голосними, особливо з [е] • [е^і] або [и^і] між м'якими приголосними 	<p><i>[ни^ес'імо], [ви^езú], [ни^есі́] [че^ика́ти], [ме^ине́], [ве^исло́] [окра́је'и'], [ін'д'і'ї'и'и']</i></p>
<p>Виняток. Ненаголошений [е] вимовляється без значного нахилу до [и] перед наголошеними [i], [y], [и]:</p> <ul style="list-style-type: none"> • у префіксах без-, пре- • у заперечній частці-префіксі не- • перед [р] у межах складу • після голосного в словах іншомовного походження • коли є сполучним голосним у складних словах 	<p><i>[бе^извіх'ід'] [пре^иму́дриї] [не^ид'і́сний] [не^ирлі́на] [поє^иті́чний] [воле^ил'у́бний]</i></p>
<p>Виняток. Ненаголошений голосний [е] не втрачає своєї якості:</p> <ul style="list-style-type: none"> • на початку слова • коли є закінченням слова • у закінченнях іменників • коли виконує роль сполучного голосного у складному слові, перший компонент якого має побічний наголос 	<p><i>[еква́тор], [епóха] [мо́ре], [га́рне] [се́рцем], [до́лейу] [бо́лезаспо́к'і́їлі'єві́]</i></p>
<p>Ненаголошений [и] вимовляється як:</p> <ul style="list-style-type: none"> • [е^и] перед складом з наголошеними [á], [é], [ó] • [и^е] перед складом з іншими голосними, особливо з [i], [и] 	<p><i>[не^иса́ти], [не^исе́мна], [не^ис'мо́] [ни^еи'і́мо], [ни^еи'и́]</i></p>
<p>Виняток. Ненаголошений звук [и] вимовляється виразно:</p> <ul style="list-style-type: none"> • у ненаголошеному кінцевому відкритому складі 	<p><i>[свобо́ди], [пол'а́ми]</i></p>

<ul style="list-style-type: none"> • у закритому складі відмінкових і особових закінчень • у відкритому складі інфінітивного суфікса -ти • перед [ї] в кінці слова • у закінченні -и форми 2-ї особи однини наказового способу дієслів I дієвідміни 	<p><i>[дóбрих], [но́сиш]</i></p> <p><i>[че^ука́ти], [рубáти]</i></p> <p><i>[жва́виї], [дóбриї]</i></p> <p><i>[віїди], [ві́три]</i></p>
<p>Ненаголошений звук [о] наближається до [у] перед складом із наголошеними [ú], [í] в основі слова</p>	<p><i>[ко^ужу́х], [бо^ул'у́чиї],</i></p> <p><i>[ко^уні́йка]</i></p>
<p>Виняток. Не виявляє нахилу до [у] звук [о]:</p> <ul style="list-style-type: none"> • коли є сполучним голосним у складних словах • у словах іншомовного походження • у префіксах до-, о-, об-, про-, роз- • у суфіксах 	<p><i>[òдноку́рсни^ек]</i></p> <p><i>[борд'у́р], [монт'у́ју]</i></p> <p><i>[добу́ти], [оду́жати],</i></p> <p><i>розду́мати]</i></p> <p><i>[рвону́ти],</i></p> <p><i>[трусону́ти]</i></p>

Норми вимови дзвінких і глухих приголосних

Правило вимови	Приклади
Дзвінкі приголосні в кінці слова не оглушуються	<i>[горб], [с'н'іг],</i> <i>[наро́д], [сто́рож]</i>
Дзвінкі приголосні перед глухими (у середині слова) не оглушуються	<i>[гу́бка], [ка́зка],</i> <i>[н'і́жка]</i>
Виняток. Приголосний [г] втрачає дзвінкість і вимовляється як глухий [х] в окремих словах	<i>[н'і́хт'і], [к'і́хт'і],</i> <i>[ле́хко], [д'о́хт'у],</i> <i>[во́хко] та похідних</i>
Глухі приголосні перед дзвінкими в середині слова вимовляються дзвінко	<i>[бород'ба́], [ане^уго́дот],</i> <i>[про́з'ба]</i>
Глухі приголосні перед сонорними [м], [р], [л], [н], [в], [з] не переходять у дзвінкі	<i>[сп'і́бло], [хма́ра]</i>
Звук [г] вимовляється як дзвінкий	<i>[гаї], [гору́а], [гу́си],</i>

фрикативний гортанний в українських та іншомовних словах	<i>[ge^une^ura^l]</i>
Звук [ɣ] вимовляється як проривний задньоязиковий у небагатьох давно запозичених і зукраїнізованих словах, а також у деяких українських	<i>[dʒi^eɣʉn], [áɣrus], [ɣazdá], [ɣe^ulɔtáti]</i>
Прийменник з і префікс з- перед глухими приголосними вимовляються як [c]	<i>[c fórhoju], [cxovatɪ]</i>
У префіксах роз- , без- і прийменнику без перед глухим приголосним поширена паралельна вимова – [z] і [c]. Перехід [z] у [c] відбувається при швидкому темпі мовлення	<i>[rozne^utáti] i [rosne^utáti], [be^uzɣvóstiɪ] i [be^ucxvóstiɪ], [be^uz tébe^u] i [be^uc tébe^u]</i>
Африкати [dz], [dz'], [dʒ] вимовляються як один звук	<i>[kuɣurú^dza], [d^zob], [d^zɣins]</i>

Норми вимови твердих і м'яких приголосних

Правило вимови	Приклади
Губні приголосні [б], [п], [в], [м], [ф] у кінці слова та перед голосними [а], [о], [у], [е], [и] завжди тверді	<i>[зуб], [стен], [с'ім], [верф], [б'ур'а], [нале^uц'], [в'ур'ї], [м'оре]</i>
Губні приголосні вимовляються як напівпом'якшені перед [і], [а]. У словах іншомовного походження напівпом'якшені губні вживаються перед голосними [а], [у] (я, ю)	<i>[б'ік], [м'іра], [ф'іл'м]; [ц'в'ах], [с'в'áто]; [б'аз'], [н'урé], [м'узи^eкл]</i>
Шиплячі приголосні тверді, але вони вимовляються напівпом'якшено перед [і]. Подовжені шиплячі у корені слова є також напівпом'якшеними	<i>[кр'уча], [р'іж]; [гр'уш'і], [бд^zж'ілка]; [т'уш':у], [зб'іж':а]</i>
Приголосні [к], [х], [г], [ɣ] у більшості випадків тверді. Напівпом'якшено вони вимовляються тільки перед [і]. У словах	<i>[кит], [тіхії], [газéта], [гáнок]; [к'іт], [х'ід], [ɣ'іс'т^u],</i>

іншомовного походження [к], [г] набувають напівпом'якшення перед [а], [у] (я, ю)	<i>[dʰʒuˈtʲim]; [kʰaxta], [zʰaʊp], [kʰuˈvɛt], [zʰuʲc]</i>
Звук [р] у кінці слова і складу вимовляється твердо. На початку складу перед голосними [а], [о], [у], [і] (я, ьо, ю, і) він пом'якшується	<i>[lʲikar], [kosarʲka], але [zʰorʲkui]; [kosarʲa], [trʲox], [pʲuzak], [pʲik]</i>
Звук [ц] у кінці слова, перед [а], [у], [і], [о] (я, ю, і, ьо) вимовляється м'яко. У словах іншомовного походження та деяких вигуках вживається твердий кінцевий [ц]	<i>[xlopeˈt͡sʲ], [siˈniˈt͡sʲa], [t͡sʲurkoˈtʲiti], [t͡sʲina], [t͡sʲogolʲitok]; [placʲ], [baˈt͡sʲ]</i>
У прикметникових суфіксах -зьк-, -цьк-, -ськ- завжди вимовляються м'які [зʲ], [цʲ], [сʲ]	<i>[francuzʲkui], [doneˈt͡sʲkui], [polʲsʲkui]</i>
Приголосні [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [дз] перед [і] є м'якими	<i>[dʲid], [tʲilo], [zʲirka], [sʲino], [t͡sʲin], [lʲinʲ], [nʲimʲi], [dzʲinʲ]</i>
М'які [дʲ], [тʲ], [зʲ], [сʲ], [цʲ], [нʲ], [лʲ] вживаються перед м'якими. Зубні приголосні [з], [дз], [с], [ц] пом'якшуються перед напівпом'якшеними губними	<i>[dʲnʲi], [istʲotʲnʲi], [nʲizʲnʲiʲ], [nʲisʲnʲa], [mʲit͡sʲnʲisʲtʲʲ], [kʲinʲsʲkui], [galʲt͡sʲi]; [zʲvʲit], [dzʲvʲakati], [sʲvʲit], [t͡sʲvʲax]</i>
Звуки [д], [з] у префіксах перед м'якими і напівпом'якшеними приголосними не пом'якшуються, але звук [д] перед м'яким кореневим [дʲ] пом'якшується	<i>[nʲidnʲilʲa], [beˈzdʲilʲa], але [vʲidʲilʲ], [vʲidʲiˈatʲiti]</i>
Передньоязиковий приголосний [л] вимовляється твердо у кінці слова, перед голосними [а], [о], [у], [и], [е]. М'який приголосний [лʲ] вимовляється перед [і], перед голосними [а], [о], [у] (я,	<i>[vʲil], [klas], [luna], [lev], але [lʲ:e], [lʲ:et͡sʲa]</i> <i>[lʲigvo], [lʲaʲʃ], [lʲox], [lʲublʲu] [sʲilʲ],</i>

ьо, ю) та в кінці слова чи складу	[гáл'ка]
-----------------------------------	----------

Норми вимови груп приголосних

Правило вимови	Приклади
Шиплячі приголосні перед свистячими змінюються на свистячі	[ди ^е в'у́же ^і с':а] (дивуєшся) [звáз'с'а] (зважся)
Свистячі приголосні перед шиплячими вимовляються як шиплячі: <ul style="list-style-type: none"> • у середині слова • на початку слова • у префіксах роз-, без- 	[пáрaшчи ^е н] (Парасчин) [шч'істи ^е ти] (зчистити) [рoж:увáти] (розжувати) [бе ^у ш:вá] і [бе ^у жшвá] (без шва)
Передньоязиковий приголосний [д] перед свистячими змінюється на свистячий африкат [дз]	[в'ід ^з ступ] (відступ) [в'ід ^з знака] (відзнака)
Передньоязиковий приголосний [д] перед шиплячими вимовляється як шиплячий африкат [дж]	[п'ід ^ж живи ^е ти] (підживити) [в'ід ^ж чисти ^е ти] (відчистити)
Приголосний [т] перед [с], [ц], [ч], [ш] вимовляється відповідно як [ц], [ц:], [ч:], [чш]. Приголосний [т'] перед [с'] вимовляється як [ц':]	[б́рaц:тво], [кoр'иц:е], [кв'ич:áти], [кoрoчшати] [с'м'і́ец':а]
Приголосний [т] набуває призвуку [ц'] під впливом попереднього свистячого [с']	[не ^у залéжн'іс'т ^у '] [в'іс'т ^у 'і] [с'т ^у 'іна]
У групах приголосних під час вимови відбувається спрощення	[агéнство] (агентство) [студéн'с'киї] (студентський)

	<p><i>[ш'іс:ót]</i> (шістсот) <i>[упојіз'ц'і]</i> (у поїздці) <i>[ни^ев'іс'ц'і]</i> (невістці)</p>
--	--

Норми вимови слів іншомовного походження

Правило вимови	Приклади
Звуки [и], [е] вимовляються відповідно до їх позначення на письмі	<i>[ди^ена́м'іка]</i> , <i>[ки^епа́ріс]</i> , <i>[л'ібе^ура́л]</i> , <i>[ме^уда́л']</i>
Голосний [е] на початку слова та після голосного вимовляється без наближення до [и]	<i>[еле́ктри^ека]</i> <i>[поети́чний]</i>
Ненаголошений [о] не наближається до [у]	<i>[кому́на]</i> <i>[конту́з'іја]</i>
Звук [і] у середині слова після іншого голосного йотується. Виняток: [і] не йотується на початку кореня після голосного, який належить до префікса або є сполучним звуком у складному слові	<i>[моза́јіка]</i> <i>[ружіни]</i> <i>[доісторі́чний]</i> <i>[староін'д'і́с'ки́]</i>
Буквосполучення -дж- вимовляється як один приголосний звук [д^ж]	<i>[д^жаз]</i> <i>[д^жем]</i>
Губні приголосні напівпом'якшуються перед [а], [у] (я, ю)	<i>[б'уро́]</i> <i>[п'уре́]</i>
Сполучення приголосних під час вимови здебільшого не спрощуються; спрощення відбувається лише в прикметниках та іменниках, утворених від іншомовних слів	<i>[тури́с':ки́]</i> <i>[ди^еле^ута́нство]</i>
Усі приголосні перед [е] вимовляються твердо	<i>[кекс]</i> , <i>[ком'іте́т]</i> <i>[ле́кці'іја]</i> , <i>[плéну́м]</i>
Звук [г] вимовляється у словах грецького походження, а також у давно засвоєних словах з інших мов	<i>[ге^уне́ти^ека]</i> <i>[не^удаго́г'іка]</i> <i>[газе́та]</i>

	<i>[ge^une^ura^l]</i>
Приголосний [ф] не замінюється у вимові сполукою [хв]	<i>[факт]</i> <i>[м'іф]</i> <i>[фóрма]</i>

Норми вимови абревіатур

Правило вимови	Приклади
Складноскорочені слова вимовляють за звуками	<i>Нацбанк [нацба́нк], філфак [ф'ілфа́к], профком [профко́м], облвно [облв́но]</i>
Ініціальні абревіатури, які за своїми ознаками подібні до слова, вимовляють за звуками	<i>УПА [упа́], КРАЗ [краз], НАТО [на́то]</i>
Ініціальні абревіатури, утворені літерами на позначення двох чи трьох приголосних у поєднанні з голосним, вимовляють за назвами літер	<i>США [се^uше^uа́], ЗВО [зе^uве^uо́], СБУ [есбе^uу́]</i>
Ініціальні абревіатури, утворені буквами на позначення трьох приголосних, вимовляють за назвами літер	<i>КНР [каенéр], МВФ [емве^uéф], МВС [емве^uéс]</i>
Ініціально-цифрові абревіатури вимовляють за назвами букв або за звуками	<i>ТВ-1 [те^uvé/оді́н], АК-74 [ака́/с'імде^uс'а́т чо́тіри], ТУ-134 [ту/сто т́рід'з'ц'а́т чо́тіри]</i>

Милозвучність мови (евфонія) – здатність фонетичної системи мови до мелодійного звучання, створення звукових образів у висловлюванні.

Милозвучність у мові досягається гармонійним співвідношенням голосних і приголосних звуків шляхом уникнення їх збігу, можливістю вживати фонетичні варіанти слів і словоформ.

Засоби евфонії

Спрощення у групах приголосних: випадання [д], [т], [к], [л] у немилозвучних сполученнях	<i>тижневий, радісний, місцевий, блиснути, сонце, серце</i>
Вставні голосні [о], [е]	<i>сосон (сосен), свекор, вітер</i>
Протеза , тобто приставляння звуків [і], [в], [г] на початку слова	<i>імла, іржа, вогонь, він, горіх, гарбуз</i>
Евфонічні чергування: – <i>прийменників і префіксів в – у – уві, віді – від, з – із – зі</i> – <i>постфіксів -ся – -сь у дієслівних формах</i> – <i>часток б – би, ж – же</i> – <i>сполучників й – і, хоч – хоча, щоб</i> – <i>щоби, ні – ані</i> – <i>кінцевих -мо – -м у дієслівних формах</i> – <i>кінцевих -ому – -ім у прикметникових формах</i>	<i>в Умані – у Каневі, відігнати – віджену, з Оленою – зі школи; дотриматися присяги – дотриматись обіцянки; дрімала б – дрімав би; він і вона, оспівана й описана; напишемо листа – напишем оповідання; на батьковому полі – на батьковім обличчі</i>

Практичні завдання

Вправа 1. З'ясуйте вимову звуків [e], [u] у поданих словах. Згрупуйте слова відповідно до вимови і заповніть таблиці, подані нижче.

Чекати, невістка, вершники, привезли, виплету, учителі, ледащо, пелюстка, пелюстковий, вилетів, берізка, степ, вибери, примерзлий, постелити.

[e]	[e ^н]	[u ^е]

Швидко, сидіти, директор, дикун, вилетів, набирати, залізниця, лимон, лис, зривчатка, вишневий, слизькі, помилятися, обличчя, просимо.

[и]	[и ^е]	[е ^и]

Вправа 2. З'ясуйте вимову звука [о] в поданих словах та запишіть їх фонетичною транскрипцією.

Копійка, босоніжка, дорога, годує, тобі, потужний, Олесь, кожух, потрібний, мотузок, у бою, до воріт, лоза, поріг.

Вправа 3. Прочитайте подані слова, дотримуючись норм літературної вимови глухих і дзвінких приголосних в українській мові.

Хліб, сторож, похід, перелаз, чуб, батіг; берізка, ложка, кігті, берегти, сядьте, слизько; розкидати, безпечний, безтактний, з кавою, без тебе, згідити; просьба, молотьба, футбол, екзаменатор, лічба, рюкзак.

Вправа 4. Прочитайте. Поясніть вимову звукосполучень приголосних у виділених словах, правильність вимови передайте фонетичною транскрипцією.

1. І з усіх країн до його *Ллється* хвилями народ. Наші теж торгові люди *Їздять* в славний Царгород. Та не любить грек чужинців І тримає їх в руці. «Хоч не їдь! Одурить, скривдить!» – Наші скаржаться купці. 2. Ти *з'являєшся*, як ранок... Там, на заході ще ніч, А на сході уже небо Червоніє від проміння, Блиску сонця золотого... 3. Що один з трьох синів звався Івашечко... Бога не боявся, Хати *відицурався*, До панів найнявся, Килимом під чоботи панські послався. 4. Вдар не в дзвін, а в серце дуже, *Зважся* жить або не жить, – І каміння закричить, І запаляться байдужі. 5. Тільки далеко від тебе Я твою *близькість відчув*, Тільки в журбі за тобою Я своє *щастя* знайшов. 6. Нехай обдурений я сном, Нехай осміяний *без жалю*, Нехай *замість* весни і раю Осінній місяць за вікном, – Нехай!.. (Із творів Олесь).

Вправа 5. Прочитайте літери в, й як [ʏ] і [й]. Поясніть, у яких позиціях характерна нескладотворча вимова звуків.

Лев, спів, ховав, острів, кров; вбігти, вдень, вгорі, взути, вдосталь; сівба, довго, правда, стовп, кривда.

Байка, майка, сойка, умийся, дійка; сарай, трамвай, соловей, малою, стій; ймення, йти, йняти (віру).

Вправа 6. Прочитайте слова зі звуком [ч], не допускаючи його пом'якшення.

Ніч, меч, багач, обруч, ткач; ключик, курча, панчохи, бачок, чудовий; підручник, водичка, річка, блюдечко, сонячний.

Вправа 7. З'ясуйте особливості вимови іншомовних слів.

Джерсі, джаз-банд, джентльмен, бюджет, джемпер, кинджал; шайба, штатив, єфрейтор, ландшафт, цейтнот, бухгалтерія, бутерброд; дюшес, дебют, гравюра, капюшон, крюшон; ера, еволюція, ієрархія, кон'єктура, феномен; циркуль, циферблат, легітимний, акваріум.

Вправа 8. Обґрунтуйте особливості вимови поданих аббревіатур.

ЗВО, КПП, соцзабез, НБУ, ООН, ПП, агітпункт, ВАТ, УПЦ, ЄС, УНР, ЛАЗ, Дніпрогес, ДПС, СТО, ДЮСШ, АТС, МОК.

Завдання для самостійної роботи

Вправа 1. виправте помилки у вимові окремих носіїв мови. Правильну вимову слів запишіть фонетичною транскрипцією.

Лекція, сціл, чяшка, двінадцять, дзякую, досиць, рідна страна, чяс, будé, стулець, черевики, цивілізований, митрополіт, кроф, було, діфка, не зміх прийти, правильно робит, сьвато, треба перевірати, робе, книшка, цвинтарь, любоф, люблю, обновляний, зеркало.

Вправа 2. Перепишіть словосполучення, обираючи з дужок один із поданих варіантів для досягнення милозвучності.

(І, й)дуть (в, у) ногу, (з, зі, із) широкою душею, (в, у) усій красі, (в, у) глибині душі, (з, із, зі) семи чоловік, війнув (з, із, зі) Сходу, раз (в, у) раз, бачила (в, у) фільмі, лист (з, із, зі) Бразилії, справа (й, і)де на лад, лунає (у, в) вухах, рятуватись (в, у)течею, (й, і)шли (з, із, зі) школи, (з, із, зі) зброєю (в, у) руках.

Тестові завдання

1. Зазначте рядок, у якому ненаголошені голосні звучать чітко.

- А) [a], [y], [i]
- Б) [e], [y], [и]
- В) [y], [a], [o]

2. Укажіть рядок, у якому в усіх словах ненаголошений [o] вимовляється з призвук до [y].

- А) допізна, мовчун, добути, випромінювати, лопух
- Б) дослідниця, зозулька, борідка, вночі, розумниця
- В) кодування, дохід, злочинець, довіра, мокріти

3. Визначте, перед складом із якими наголошеними голосними ненаголошений [e] вимовляється як [и^е].

- А) [e], [и], [y]
- Б) [y], [и], [i]
- В) [e], [a], [o]

4. З'ясуйте, як вимовляється ненаголошений [e] у словах кафедральний, бандероль, замінений.

- А) [e^и]
- Б) [и^е]
- В) [e^і]
- Г) [e]

5. Укажіть, перед складом із якими наголошеними голосними ненаголошений [и] вимовляється як [e^и].

- А) [e], [и], [y]
- Б) [y], [и], [i]
- В) [e], [a], [o]

6. З'ясуйте, як вимовляється ненаголошений [и] у словах *відгризати, дирекція, абрикос*.

А) [e^и]

Б) [и^е]

В) [и]

7. Віднайдіть рядок слів, у яких ненаголошений [е] вимовляється без призвука.

А) екран, поле, серцем, солевар

Б) море, капелька, сонцелюб, предовго

В) враження, сонце, держава, неслава

8. З'ясуйте, за яких умов дзвінкий [з] оглушується в українській мові.

А) у префіксі перед глухим приголосним

Б) у корені перед глухим приголосним

В) перед будь-яким приголосним

Г) в абсолютному кінці слова

9. Визначте, у якому рядку в усіх словах глухі перед дзвінками одзвінчуються, а дзвінки перед глухими оглушуються.

А) з-під, відкоханий, екзотика, шістдесят, зв'язковий

Б) безтямний, вокзал, з Харкова, просьба, повсякдень

В) розписка, стригти, грядка, екзаменатор, без хати

10. Укажіть, у яких позиціях звуки [в], [й] вимовляються як нескладотворчі [ў], [ї].

А) на початку і в середині слова перед приголосним, у кінці слова

Б) на початку і в середині слова перед голосним або приголосним

В) на початку слова перед голосним і в середині слова перед приголосним

11. Зазначте загальну кількість нескладотворчих звуків у мікроконтексті: *Так марили айстри в саду восени, Так марили айстри і ждали весни... А ранок стрівав їх холодним дощем, І плакав десь вітер в саду за кущем... (Олесь)*.

А) 7

Б) 6

В) 5

Г) 4

12. Визначте, як вимовляється -жц- у словах *ложці, книжці, доріжці*.

А) [шц']

Б) [жц']

В) [з'ц']

Г) [с'ц']

13. З'ясуйте, як вимовляється передньоязиковий [д] перед [ж], [ч], [ш] у словах *підживлення, надчутливий, відшкодування*.

А) [д]

Б) [т]

В) [д^ж]

14. Зазначте, як вимовляється [т] у словах *карпатський, бестселер, вотчина, коротший*.

А) [ц'], [ц], [ч], [ч]

Б) [т'], [т], [ч], [т]

В) [т], [ц], [т], [ч]

15. Визначте загальну кількість пом'якшених приголосних звуків у мікроконтексті: *Раз високо над горами, Уранці по весні, Дві хмароньки пливли кудись, Як янголи ясні* (Олесь).

А) 5

Б) 6

В) 7

Г) 8

16. Установіть, як треба вимовляти [д], [т], [з], [с], [н] у словах *безодня, верескотня, блазнювати, весніти, гарантія*.

А) пом'якшено

Б) твердо

В) напівпом'якшено

17. Укажіть, як треба вимовляти буквосполуку -нтс- у слові *студентський*.

А) [нтс']

Б) [нт'с']

В) [нс']

Г) [н'с']

18. Віднайдіть, у якому рядку вимова приголосних у всіх словах збігається з їх написанням.

А) близько, захисник, витяжка, жеребчик, відколений

Б) витрішки, нестямитися, практикантський, відчалити, ближче

В) пристрасть, дрібниця, опріснювати, під силу, адвокатський

19. З'ясуйте, у якому рядку слів правильно відображено вимову голосних і приголосних.

А) [бага́цтво], [ку́їїс'киї], [ш'ісде^ис'ати^еріч':а]

Б) [рошчін':іс'ц'], [бо́язкії], [ц'в'іт'ін':а]

В) [копі́ц:е], [студе́нтство], [духм'а́нії]

Г) [егзе^ику́тор], [кожу́х], [коза́ц'киї]

20. Укажіть, у якому рядку всі слова правильно записані фонетичною транскрипцією.

А) [при^ен'іш:и], [б'ігти], [контра́с'н'іс'т']

Б) [го^улу́б'ці], [пе^ире́с'п'іў], [т'іч:и^ен]

В) [поліў́жаниї], [б'урó], [ус'м'іс'ці]

Г) [косм'і́чниї], [ш'іс:óт], [кіхт'і]

Запитання для самоперевірки

1. Яке суспільне значення мають норми літературної вимови?
2. Які орфоепічні норми ненаголошених голосних?
3. Які особливості вимови дзвінких і глухих, твердих і м'яких приголосних?
4. Якими правилами регулюється вимова звукосполучень в українській мові?
5. Які орфоепічні норми слів іншомовного походження?
6. Які особливості вимови аббревіатур?
7. За допомогою яких засобів досягається милозвучність української мови?

Українська графіка та орфографія

Графіка української літературної мови. Графема як основне поняття орфографії. Принципи української графіки. Алфавіт. Співвідношення між літерами і фонемами української літературної мови. Орфографія. Різновиди орфограм. Принципи української орфографії

Графіка – сукупність усіх рукописних і друкованих знаків певної писемності; підсистема мови, яка досліджує співвідношення літер і фонем певної мови.

Графема – найменша смислорозрізнавальна одиниця графіки, яка виражає відношення між фонемою і літерою. На письмі графеми передаються літерами.

Форми вираження графем	
Друкована велика	
Друкована мала	
Рукописна велика	
Рукописна мала	

Розрізняють **прості (однознакові) і складні (кільказнакові) графеми**. Більшість графем української графіки прості, складних графем є тільки дві: **дз, дж**.

Організація графічної системи мови повинна відповідати таким вимогам: 1) кожна літера має позначати фонему, 2) кожна літера повинна позначати лише одну фонему, 3) кожна літера в усіх позиціях має позначати ту саму фонему.

Відхилення в українській графіці	
Літера ь (знак м'якшення) не позначає окремої фонему, а лише передає м'якість попередньої	<p><i>сильний – /сил'ниј/</i> <i>тінь – /т'ін'/</i></p>

Букви ї та щ завжди позначають дві фонemi /j/+/i/ та /ш/+/ч/	<i>їздити – /їздити/ щир – /щир/</i>
Літери я, ю, є можуть позначати дві фонemi: <ul style="list-style-type: none"> • на початку слова • після літери на позначення голосної фонemi • після апострофа та м'якого знака • після й 	<i>якір – /якір/ заява – /зајава/ кохаю – /кохају/ п'ємо – /пјемо/ ательє – /ател'је/ майя – /мајја/</i>
Двома літерами – д і ж, д і з – позначаються фонemi /дж/, /дз/	<i>джерело – /д^жерело/ дзвін – /д^звін/</i>
М'якість приголосних передають: <ul style="list-style-type: none"> • знаком м'якшення (ь) • літерами я, ю, є (після літер на позначення м'яких приголосних) • буквою і 	<i>льон – /л'он/ мор'ак – /мор'ак/ дюшес – /д'ушес/ сірка – /с'ірка/</i>

Українська графіка побудована на двох принципах (закономірностях): фонематичному і позиційному (або складовому).

Принципи української графіки	
Фонематичний – літера позначає фонему	Позиційний (складовий) – мінімальною одиницею позначення фонemi на письмі є склад

В українській графіці використовують буквені (алфавітні) і небуквені (неалфавітні) графічні знаки.

Графічні знаки		
Буквені (алфавітні)	Небуквені (неалфавітні)	
	Рядкові	Діакритичні (надбуквені і підбуквені)

літери, або букви	дефіс, лапки, розділові знаки, цифрові знаки, математичні, хімічні, фізичні формули, відступи при абзацах, пробіли між словами, усі можливі підкреслення	апостроф, наголос, дужка над й, крапки над і, ї
-------------------	--	---

Алфавіт – сукупність букв певної писемності, розташованих в усталеному порядку. Сучасний український алфавіт охоплює 33 літери: 22 букви (**б, в, г, ґ, д, ж, з, й, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ**) позначають приголосні фонемі, 10 літер (**а, е, и, і, о, у, я, ю, є, ї**) – голосні.

Кожна буква має свою назву. Із 33-х літер українського алфавіту 32-ві мають однослівні назви, а буква м'який знак (або знак м'якшення) – двослівну. У кожній однослівній назві відображено звукове значення букви.

А, а [а]	Н, н [ен]
Б, б [бе]	О, о [о]
В, в [ве]	П, п [пе]
Г, г [ге]	Р, р [ре]
Ґ, ґ [ґе]	С, с [се]
Д, д [де]	Т, т [те]
Е, е [е]	У, у [у]
Є, є [є]	Ф, ф [еф]
Ж, ж [же]	Х, х [ха]
З, з [зе]	Ц, ц [це]
И, и [и]	Ч, ч [че]
І, і [і]	Ш, ш [ша]
Ї, ї [ї]	Щ, щ [ща]
Й, й [йот]	ь [м'який знак, знак м'якшення]
К, к [ка]	Ю, ю [ю]
Л, л [ел]	Я, я [я]
М, м [ем]	

Повної відповідності між буквами і фонемами в українській мові немає.

Співвідношення літер і фонем української мови

Літера	Фонема	Приклади
а	/а/	<i>барви</i> – /барви/
б	/б/	<i>багаж</i> – /багаж/
в	/в/	<i>висок</i> – /висок/
г	/г/	<i>ґрім</i> – /ґр'ім/
ґ	/ґ/	<i>ґрунт</i> – /ґрунт/
д	/д/ /д'/	<i>думка</i> – /думка/ <i>дірка</i> – /д'ірка/

е	/є/	небо – /небо/
є	/је/ /е/	заєць – /зајец'/ синє – /син'є/
ж	/ж/	жук – /жук/
з	/з/ /з'/	захист – /захист/ зіграти – /з'іграти/
и	/и/	кит – /кит/
і	/і/	літо – /л'іто/
ї	/ji/	їжа – /jiжа/
й	/j/	район – /раjон/
к	/к/	косар – /косар/
л	/л/ /л'/	злива – /злива/ лідер – /л'ідер/
м	/м/	мова – /мова/
н	/н/ /н'/	намисто – /намисто/ нюхати – /н'ухати/
о	/о/	олень – /олен'/
п	/п/	право – /право/
р	/р/ /р'/	ринок – /ринок/ ряд – /р'ад/
с	/с/ /с'/	салат – /салат/ сьомий – /с'омij/
т	/т/ /т'/	торг – /торг/ тюлень – /т'юлен'/
у	/у/	указ – /указ/
ф	/ф/	фанера – /фанера/
х	/х/	хутір – /хут'ір/
ц	/ц/ /ц'/	цинк – /цинк/ ціль – /ц'іл'/
ч	/ч/	човен – /човен/
ш	/ш/	шахта – /шахта/
щ	/шч/	щедрий – /ищедриj/
ь	–	лінь – /л'ін'/

ю	/jy/ /y/	юшка – /jушка/ дюшес – /д'ушес/
я	/ja/ /a/	якір – /jakір/ сяйво – /с'ajво/
д, з	/д^з/ /д^з'/	дзвоник – /д^звоник/ дзьоб – /д^з'об/
д, ж	/д^ж/	джміль – /д^жміл'/

Орфографія – історично сформована, уніфікована система правил, які визначають написання слів; розділ мовознавства, який вивчає і розробляє систему правил, що забезпечують нормативність написань.

Орфографічне правило – коротка чітка рекомендація до передачі усного мовлення на письмі.

Орфографічні норми – усталена система правил, які забезпечують єдність передачі усного мовлення в писемній формі.

Основним поняттям орфографії є орфограма. **Орфограма** – правильне написання, яке обирається з кількох можливих і ґрунтується на закріпленому в системі орфографії правилі.

Різновиди орфограм	
Практичні	написання, у яких є можливість допустити помилку
Теоретичні	написання, у яких немає можливості допустити помилку
Літерні	написання, які полягають у виборі однієї літери з кількох можливих варіантів
Нелітерні	написання, які передбачають вибір правильного написання слова (разом, окремо, через дефіс), з'ясування місця перенесення слова з рядка в рядок

Принципи орфографії – закономірності, на основі яких розробляють орфографічні правила, зумовлені особливостями звукового складу та граматичної будови мови.

Принципи української орфографії	
Фонетичний	при написанні слів береться до уваги їх літературна вимова

Морфологічний	значущі частини споріднених слів (морфеми) пишуться однаково, незважаючи на те, що вони у різних формах того самого слова або в споріднених словах звучать по-різному
Традиційний, або історичний	передбачає вибір написання на основі традиції, а не відповідно до вимови чи фонемного складу морфем
Смисловий	написання мотивоване значенням слів

Практичні завдання

Вправа 1. Назвіть літери у поданих словах. Зазначте, яким буквам не відповідає звукове значення, закріплене за ними в алфавіті. Поясніть, чим це зумовлено.

Широкомасштабний, науково-дослідний, співвітчизник, юрисдикція, до побачення, світлофільтр, самовиховання, цілиноградський, з краю в край, не сьогодні-завтра, будь-що.

Вправа 2. Запишіть слова в алфавітному порядку, попередньо розподіливши їх за частинами мови. Підкресліть слова, у яких кількість букв не відповідає кількості звуків.

Ананас, абетковий, атестувати, адвокат, асиметричний, азотний, асфальтувати, автобус, аплодувати, аеродром, аспірин, абстрактний, археологічні, асоціювати, агрус, аукціон, адвербіалізований, античність, активізувати, асортимент, арковий, анотувати, альтанка, ароматизувати, афіксальний, аморальність, арифметика, абзац, аналізувати, абрикосовий.

Вправа 3. Запишіть слова фонематичною і фонетичною транскрипціями. Вкажіть, де сполучення літер дз, дж позначають один звук, а де – два.

Судження, підживити, адже, джинси, переджнивний, піджак, бджоляр, піджарка, ходжу, споруджувати, віджимати, джонатан.

Дзот, надзвуковий, дзвінкий, підзаголовок, дзюдо, відзнака, піддзьобок, підземник, кукурудзяний, відзвітувати, дзюдоїст, передзвонити.

Вправа 4. Об'єднайте слова у дві групи: у 1-шу – слова, у яких літери я, ю, є, ї позначають сполучення /й/ з наступним голосним, у 2-гу – слова, у яких ці літери позначають голосний звук із м'якістю попереднього приголосного.

Ювелір, мільярд, ключ, востаннє, ярмаркувати, евпаторійський, кістяк, масток, яблуко, заварювати, прем'єра, заготівля, журчання, мозаїка, клятва, каюта, пір'їна, магнолія, їжак, м'яз, ад'ютант, вивіяти, козуля, європейський, Нью-Йорк, буквоїд, колодязь, прем'єра, колосся, воєвода.

Вправа 5. З'ясуйте звукове значення літер у кожній групі слів, доберіть власні приклади.

е: весла – серця – темніти; и: хижак – зимувати – широко; ю: юшка – клювати; я: чапля – зграя; в: відлуння – весілля – взірець; г: гарбуз – гірник – легкий; д: далекий – дітлахи – відчинений – підсолити – громадський; ж: жаркий – жіночий – запорожці; с: сторожа – сюрприз – освіта – просьба – спасши – клянеться; ч: човник – чіплятися – лічба – на гіллячці.

Вправа 6. Вимовте і запишіть подані словосполучення фонематичною транскрипцією. Встановіть кількісне співвідношення між буквами і фонемами у словах, з'ясуйте причини розбіжностей.

Софія Київська, площа Богдана Хмельницького, церква Благовіщення, Національний Банк України, Уманський педагогічний коледж, пам'ятник Шевченкові, Арабська Республіка Єгипет, Бюро закордонної науково-технічної інформації.

Вправа 7. Зробіть орфографічний аналіз слів за схемою.

Слово	Орфограми	Принципи правопису	Пояснення
сказати	префікс с-	фонетичний	Префікс с- пишемо перед кореневими буквами к, п, т, ф, х

Гаразд, юність, зжувати, заздрісний, блискавка, книжці, ткацький, весна, уперше, легкий, рано-вранці, бетонний.

Завдання для самостійної роботи

Вправа 1. Прочитайте подані тексти. Випишіть слова, у яких кількість літер не відповідає кількості звуків, подайте їх звуковий склад, поясніть, чим зумовлена кількісна невідповідність.

1. Вийди, о, вийди! Я жду тебе, жду! Тихо, і ясно, і пусто в саду. Сплять кипариси, дримають гранати, Ніч розкидає сріблясті шати... Кедр до мімози схилився і спить, Ніжно мімоза щось кедру шумить. Море купається в місячній світлі, Дихають важко троянди розквітлі.

2. Прийми мене, весно рожева, Слугою твоєї краси, Візьміть мене братом, дерева, Візьміть мене в прийми, ліси. Розкрию я широко віти, До сонця гілля простягну, І буду вам пісню шуміти, Казатиму казку ясну (Із творів Олеся).

Зразок. Дзвін – 5 букв (де, зе, ве, і, ен); [з'в'ін] – 4 звуки. Літери -д- і -з- у корені слова позначають один звук (африкат).

Вправа 2. Розподіліть слова за принципами правопису. Свій вибір обґрунтуйте.

Зелений, високий, яблуко, червоний, лісок, ясність, сміються, пишеш, шістнадцять, гриб, вітають, п'ятий, студентський, з жоржинами, живеться, птаство, квітка, ганьба, пшеничний, чернетка, розкопки, скопати, товариський, льон-довгунець, льоносушарка, Кривий Ріг, Восьме березня, назустріч, на зустріч, Заєць, Гальчин, галчин, умиваєшся, голубка, калач.

Вправа 3. Із поданими парами слів складіть словосполучення за зразком. Поясніть, за яким принципом пишуться слова.

Тигр – тигр, Хамелеон – хамелеон, Тиждень – тиждень, Судак – судак, пробіг – про біг, в останнє – востаннє, вибули – ви були, по нашому – по-нашому.

Зразок. Ведмідь (*Ведмідь* Ігор – бурий *ведмідь*).

Тестові завдання

1. Укажіть, скільки літер із звуковим значенням має український алфавіт.

А) 32

Б) 33

В) 31

2. З'ясуйте, яке співвідношення в українській графіці мають букви я, ю, є.

А) однофонемне

Б) двофонемне

В) однофонемне і двофонемне

3. Оберіть рядок, у якому кількість букв переважає над кількістю фонем.

А) льон, лялька, любисток, їздити, раджу

Б) дзьоб, дьоготь, люлька, дзеленчати, джунглі

В) сьомий, альянс, їжак, район, джерело

4. Укажіть рядок, у якому букви я, ю, є позначають лише сполучення /й/ з голосною фонемою.

А) пляж, б'ється, вольєр, плюскіт, подвір'я

Б) бар'єр, готую, матір'ю, альянс, армією

В) потяг, поєдинок, дюна, ательє, ягня

5. Віднайдіть рядок, у якому двобукви дз, дж мають однофонемне значення.

А) підзвіт, дзьобати, ходжу, піджива, дзвонити

Б) джемпер, джгуттик, джунглі, джазовий, дзенькіт

В) джерело, віджилий, піджимати, збуджений, дзеркало

6. Укажіть рядок, у якому буква *т* позначає алофони фонем */т/* – [т'], [д], [ч], [ц].

- А) тліти, твій, матч, настінний
- Б) тіло, отвердіти, отченаш, от цей
- В) житні, футболка, тітчин, болітце

7. Віднайдіть, із якими алофонами фонем може співвідноситися та сама буква в українській графіці.

- А) лише з одним звуком і завжди тим самим
- Б) із двома звуками у різній позиції
- В) з усіма алофонами певної фонем

8. Укажіть рядок, у якому в усіх словах у трибуквенному сполученні одна буква має нульове звукове значення.

- А) студентський, форпостний, хвастливий, шістсот
- Б) артистчин, диригентський, хустці, шістнадцять
- В) пестливий, агентський, компостний, невістці

9. Укажіть, скільки літер українського алфавіту не мають звукового значення.

- А) 1
- Б) 2
- В) 3

10. Виберіть позицію, у якій букви *я*, *ю*, *є*, *ї* передають на письмі дві фонем.

- А) на початку слова, після голосних, твердих та зрідка після м'яких приголосних
- Б) на початку слова та після голосних
- В) після голосних та твердих приголосних

11. Оберіть рядок, у якому кількість звуків і букв однакова в кожному слові рядка.

- А) провондає, ясність, преміювальний, Прип'ять
- Б) кукурудза, пам'ять, український, приятель
- В) поляна, повоєнний, сьогодні, їдуть

12. Укажіть рядок, у якому букви *я*, *ю*, *є* позначають один голосний і м'якість попереднього приголосного.

- А) дієвість, тягти, околицею, тютюн, об'єднувати

Б) озброєний, миш'як, трилогія, повсюди, набряк

В) молюск, тисяча, пелюшка, морквяний, шлюз

13. З'ясуйте, яке співвідношення в українській графіці можуть мати двобукви дз, дж.

А) лише однофонемне

Б) лише двофонемне

В) однофонемне і двофонемне

14. У якому рядку підкреслена буква позначає однаковий звук у кожному слові?

А) судак, фут^болка, дивний

Б) засвітла, зламаний, зчитивати

В) корот^тший, вит^трати, позат^торік

15. Віднайдіть рядок, у якому буква -з- позначає звуки [з'], [с], [ж], [ш].

А) збірник, замазка, переказ, зжованийий

Б) казці, розпитувати, без жалю, з шапкою

В) розвиток, пізній, без шуму, зчитувати

16. Укажіть рядок, у якому в усіх словах двобуквене сполучення співвідноситься зі сполученням звуків «дзвінкий + дзвінкий».

А) творити, боротьба, як зорі, відмова

Б) баскетбол, дужка, вогкий, вокзал

В) Вишгород, екзамен, якби, лічба

17. Зазначте принцип, за яким передають на письмі літери я, ю, є, ї.

А) фонетичний

Б) морфологічний

В) смисловий

Г) традиційний

18. За яким принципом пишуться слова *вдаль* – *в даль*, *нешвидкий* – *не швидкий*.

А) фонетичний

Б) морфологічний

В) смисловий

Г) традиційний

19. З'ясуйте принцип, за яким зберігається на письмі літера - т- у словах *студентський, агентство*.

А) фонетичний

Б) морфологічний

В) смисловий

Г) традиційний

20. За яким принципом пишуть літеру -с- у словах *стримувати, спровокувати, схоплювати*.

А) фонетичний

Б) морфологічний

В) смисловий

Г) традиційний

Запитання для самоперевірки

1. Що таке графіка? Яка основна одиниця графіки?
2. На яких принципах побудована українська графіка?
3. Які знаки використовують у сучасній українській графіці?
4. Що таке алфавіт? Який склад сучасного алфавіту української мови?
5. Яке співвідношення між звуками (фонемами) і літерами в українській мові?
6. Що таке орфографія? орфограма? орфографічне правило? У чому полягає соціальне значення орфографії?
7. Які написання передають за фонетичним і морфологічним принципом орфографії?
8. У чому сутність диференційних написань? Наведіть приклади таких написань слів.

ЛАБОРАТОРНІ РОБОТИ

Сегментні та просодичні засоби української мови

Завдання 1. Записати подані слова фонетичною транскрипцією. У першому слові охарактеризувати голосні, а в другому – приголосні звуки за їх класифікаційними ознаками.

Варіант 1. Рахівник, дзюркіт.

Варіант 2. Героїзм, бінокль.

Варіант 3. Бігунок, заряджати.

Варіант 4. Замшевий, бірюза.

Варіант 5. Бельгія, платівка.

Варіант 6. Шнурівка, диплом.

Варіант 7. Садівник, бережок.

Варіант 8. Ялівець, чарівник.

Варіант 9. Товщина, десяток.

Варіант 10. Готівка, Дарія.

Варіант 11. Немовля, грюкіт.

Варіант 12. Діяльний, жалощі.

Варіант 13. Живлення, дикція.

Варіант 14. Далечінь, вітряк.

Варіант 15. Тяжіти, чіпляти.

Завдання 2. Записати подані слова фонематичною і фонетичною транскрипціями. У виділеному слові охарактеризувати звукові вияви голосних фонем, а в підкресленому – звукові вияви приголосних фонем.

Варіант 1. Вазелін, безперий.

Варіант 2. Венеція, кінцівка.

Варіант 3. Вафельний, бейсбол.

Варіант 4. Верещати, вхідчини.

Варіант 5. Вермішель, вівсяний.

Варіант 6. Вертикаль, днювальний.

Варіант 7. Верхівка, безкрайній.

Варіант 8. *Верблюжий, бунтівник.*

Варіант 9. *Вдихати, веснівка.*

Варіант 10. *Березневий, наприкінці.*

Варіант 11. *Бешкетник, замінник.*

Варіант 12. *Блищати, підсумок.*

Варіант 13. *Кишинів, блюзнір.*

Варіант 14. *Медівник, підшкірний.*

Варіант 15. *Михайло, віслюк.*

Завдання 3. Записати слова фонетичною транскрипцією. Поділити їх на склади. У виділеному слові охарактеризувати кожний склад.

Варіант 1. Агресія, базікання, чіпляти, рівняти, янтар, тріска, неспокій, арка, *абрикос*.

Варіант 2. Амбіція, астма, бджоляний, гільза, ківшик, транзит, адвокат, водограй, *асистент*.

Варіант 3. Алегорія, бадилля, залицятися, Андрій, каштан, бактерія, крадькома, щасливий, *гвардієць*.

Варіант 4. Амнезія, болячка, граційний, рішення, скубнути, крапка, міністри, різко, *гірничий*.

Варіант 5. Анархія, шахівниця, Десна, геологія, аспект, турбота, цимбали, дочка, *арештант*.

Варіант 6. Бельгія, десятка, грішник, кільце, сонечко, прохання, ад'ютант, інсулін, *абхазький*.

Варіант 7. Австрія, берегиня, князівна, кістковий, заслужений, тітка, куртка, весна, *іволга*.

Варіант 8. Укріплення, колиска, бібліотека, кімната, досвід, берегти, жінка, чистити, *аналог*.

Варіант 9. Англієць, сушіння, біографія, ахання, шишка, кладка, чорнило, Ялта, *жовтобрюх*.

Варіант 10. Вказівка, відрікатися, хідничок, менеджмент, Анастасія, зайченя, їздити, казка, *сердечний*.

Варіант 11. Австралія, сюрприз, зарівнювати, хімічний, вампір, вапно, вахта, гастрит, *мигдальний*.

Варіант 12. Асимілятор, трійця, шістковий, компас, пошепки, пінгвін, престиж, безводдя, *Клавдія*.

Варіант 13. Анатомія, випекти, геніальний, різьба, перехрестя, синтез, січкаря, узбережжя, *розвідка*.

Варіант 14. Аплікація, черешня, безсмертя, щітковий, скрипка, сукня, Ірпінь, уздечка, *скульпція*.

Варіант 15. Абхазія, новосілля, вітряк, чіткіший, портфель, фіксація, футляр, швачка, *шимпанзе*.

Завдання 4. З'ясувати, чи збігається членування слова на склади з його морфологічною будовою та можливим переносом із рядка в рядок.

Варіант 1. Усмішка, узбіччя, позаштатний, повістяр, розділ, агрус, лакувати.

Варіант 2. Стежка, повчання, батіжок, мастити, посмішка, танкіст, фермер.

Варіант 3. Шишкар, хатчина, ячмінь, кришталік, бажати, квітневий, роздум.

Варіант 4. Судно, суцвіття, весняний, няньчити, чаклун, шахтар, стрільба.

Варіант 5. Солдат, річка, погруддя, вечеряти, материнський, розкопка, фарба.

Варіант 6. Хатка, свекруха, мавпа, веслувати, нульовий, обхід, служба.

Варіант 7. Аптечка, абзац, дроворуб, глечик, морквяний, підстрибнути, креслення.

Варіант 8. Арабка, зобов'язати, гірник, оленячий, міжгір'я, кільце, сосна.

Варіант 9. Подружжя, берізка, мідний, педагогічний, обсадити, кобза, гірка.

Варіант 10. Свисток, Іванко, випускник, навесні, подружка, мудрий, земля.

Варіант 11. Балкончик, рівний, гіпсовий, перевірити, сусідка, відстріл, ласка.

Варіант 12. Вишня, кільце, жовток, південний, вершник, книжка, обстріл.

Варіант 13. Пекарня, предки, житній, передплата, сідло, скіфський, покриття.

Варіант 14. Супліддя, поглядати, казкар, січневий, сяйво, фірма, таксист.

Варіант 15. Фіалка, торгівля, ледачий, символізувати, тайник, позашкільний, дубки.

Завдання 5. Позначити наголос у поданих словах, відзначити випадки: а) подвійного наголошування слів; б) зміни лексичного значення слова у зв'язку зі зміною місця наголосу; в) зміни граматичного значення слова у зв'язку зі зміною місця наголосу.

Варіант 1. Абетковий, айва, алкоголь, аналоговий, арахіс, асиметрія, бармен, безкрай, бездоглядний, бесідник, вантажівка, засіяти, зносити, ірис.

Варіант 2. Бешкет, босоніж, бюлетень, валовий, вапняний, вахтер, Вашингтон, вжалити, винар, витрата, відкупорити, зорювати, зрізати, комірник.

Варіант 3. Відправник, врізнобіч, втридорога, газозапальник, гнобити, горілиць, дідівщина, загорода, задуха, заіржавілий, закладка, замішка, звукопровідний, здійснений.

Варіант 4. Заграва, закупорений, замазка, зараз, засуха, застібка, звабливий, звичай, здичавілий, зірвіголова, злидар, змовчати, зцілений, кулик.

Варіант 5. Задирка, знаскоку, значуще, зобов'язання, зозла, зпроміж, зрадливий, зручний, зсередины, зокрема, іконопис, кілька, копчення, лежанка.

Варіант 6. Заможненький, зона, індустрія, їзовий, йогурт, кайдани, казна-де, камбала, каталог, католицький, квадратний, квартал, лежачи, лупа.

Варіант 7. Калиновий, камка, квасолевий, квоктати, кетчуп, кидати, кишка, кілометр, кількарязовий, кістковий, клейковина, коваль, копійка, лютневий.

Варіант 8. Картопляний, козелець, козячий, колія, коноплисько, коромисло, корчма, крановий, кредит, кровоточити, кроїти, кулінарія, курінь, малинівка.

Варіант 9. Косинець, курище, курятина, кухарка, лещата, либонь, лимар, лісничиха, літописний, локшина, маркер, маркетинг, марний, назубок.

Варіант 10. Лебедячий, металургія, мильниця, миршавий, мікробус, мовчанка, набір, недосипати, недоумок, ненавидіти, неодноразовий, обертовий, обруч, омела.

Варіант 11. Накидка, наклейка, оббігати, опоясати, отаман, пагін, пазур, перекис, печінковий, пільговий, пінистий, пугач, пуловер, решето.

Варіант 12. Ненависть, ненаситний, нескладний, пагіння, пазурчик, перевірка, переводити, розвідник, росяний, русло, сальний, свердло, світоглядний, середина.

Варіант 13. Обід, оповідачка, перерізати, сікти, слина, соняшниковий, сосна, старшина, статуя, страсний, стрибнути, судно, тайговий, теплопровід.

Варіант 14. Темнота, тепло, терен, течія, тиснява, трубчастий, фольга, хутро, цвяховий, цегловий, цемент, центнер, циган, цілити.

Варіант 15. Вкладник, вперемішку, вповні, впорожні, завдовжки, закуска, підкидати, тетеря, тіснява, цикловий, чорнослив, чужина, шолом, шофер.

Фонетичні явища в українській мові

Завдання 1. Записати подані слова фонетичною транскрипцією, охарактеризувати всі випадки модифікацій голосних і приголосних фонем.

- Варіант 1.** Грузія, клеймо, жниввар.
- Варіант 2.** Пшениця, лірика, злодюга.
- Варіант 3.** Дебют, Ніжин, дядечко.
- Варіант 4.** Албанія, грекиня, десяток.
- Варіант 5.** Галявина, девіз, агрусовий.
- Варіант 6.** Глянцевий, вмикач, доглянути.
- Варіант 7.** Гоління, мінерал, юнацький.
- Варіант 8.** Бригадир, лебідка, штовхнути.
- Варіант 9.** Данія, заготівля, двигун.
- Варіант 10.** Буженина, критика, говіркий.
- Варіант 11.** Британія, кішечка, полюс.
- Варіант 12.** Алергія, дикунка, больовий.
- Варіант 13.** Альвеола, кишенья, алюміній.
- Варіант 14.** Безсоння, димар, вівторок.
- Варіант 15.** Ацетон, диван, супліддя.

Завдання 2. Записати крилаті вислови фонетичною транскрипцією. Виписати слова, у яких наявні явища асиміляції, дисиміляції, спрощення приголосних. Дати повну характеристику явищам.

Варіант 1. Розповідаючи про своє горе, часто його полегшуєш (П. Корнель). Майбутнє не можна передбачити, але можна вигадати (Д. Габор). Мудрий бореться з долею, нерозумний сумує (Ш. Руставелі). Усяке життя творить власну долю (Ф. Ам'ель). Найважче для заздрісника те, що йому ніхто не заздрить (Р. Гар).

Варіант 2. З такими друзями і вороги не потрібні (Б. Шоу). Страшні злочини тягнуть за собою страшні наслідки (О. Герцен). Кохання надає благородства навіть і тим, кому природа відмовила в ньому (В. Шекспір). Було б серце, а печалі знайдуться

(В. Ключевський). Живи по правді – ось найкраща проповідь (М. Сервантес).

Варіант 3. Мистецтво писати – це мистецтво скорочувати (А. Чехов). Той, хто позбавлений справжніх друзів, воістину самотній (Ф. Бекон). Найбагатша та людина, чиї радощі вимагають найменше грошей (Г. Торо). Гідним є тільки те життя, що прожите задля інших людей (А. Ейнштейн). Жага до щастя ніколи не вичерпується в серці людини (Ж. Руссо).

Варіант 4. Жар дружби зігріває серце, не спалюючи його (Ф. Ларошфуко). Трагічний світ, але й прекрасний (Л. Карсавін). Бійся заподіяти людям зло, і тобі не доведеться боятися нічого іншого (Б. Франклін). Щастя є задоволення без каяття (Л. Толстой). Охочого доля веде, того, хто не хоче – тягне (Сенека).

Варіант 5. Проповідувати мораль легко, обґрунтовувати її важко (А. Шопенгауер). Боягузливий друг страшніший від ворога, бо ворога побоюєшся, а на друга сподіваєшся (Л. Толстой). Кращі ліки від неробства – постійна і чесна праця (М. Сервантес). Світ без жінки є скелею, позбавленою квітів (М. Реріх).

Варіант 6. Велич мистецтва ясніше за все проявляється в музиці (Й. Гете). Велике питання життя – як жити серед людей (А. Камю). Палаці не можуть бути в безпеці там, де нещасливі хатини (Б. Дізраелі). Гідно поводитися, коли доля сприяє тобі, важче, ніж коли вона ворожа до тебе (Ф. Ларошфуко).

Варіант 7. Розлука послаблює легке захоплення, але підсилює велику пристрасть, подібно до того, як вітер гасить свічку, але роздмухує пожежу. (Ф. Ларошфуко). Найкращий спосіб підбадьорити себе – це підбадьорити кого-небудь (М. Твен). Робота тільки тоді радісна, коли вона безсумнівно потрібна (Л. Толстой).

Варіант 8. Життя – гора: піднімаєшся повільно, спускаєшся швидко (Г. Мопассан). Немає на світі справи важчої, ніж писати просту, чесну прозу про людину (Е. Хемінгуей). Той, хто заради своєї користі підвів би друга, немає права на дружбу (Ж. Руссо). З книжок навчаються всьому, крім того, яким чином користуватися ними (Ф. Бекон).

Варіант 9. Потрібне слово в потрібному місці – ось найбільш точне визначення стилю (Дж. Свіфт). Ми буваємо щасливі, тільки відчуваючи, що нас поважають (Б. Паскаль). Не скріплено дружбу розумом – легко розірве її дурість (В. Шекспір). Той, хто може керувати жінкою, впорається і з державою (О. Бальзак).

Варіант 10. Хто звик до праці, тому праця легка (Катерина II). Живопис – заняття для сліпців. Художник малює не те, що бачить, а те, що відчуває (П. Пікассо). Потрібно жити так, щоб кожний прожитий день здавався новим (С. Коненков). Якби на небесах багатство вважалось цінністю, його б не давали таким негідникам (Дж. Свіфт).

Варіант 11. Як приємно впадати в безнадійний відчай. Це дає право ображатися на весь світ (Ж. Сартр). Без надії може розбитися серце (В. Кемден). Стражданнями і горем призначено нам здобувати крихти мудрості, якої не придбати в книжках (М. Гоголь). Кохання тікає від тих, хто женеться за ним, а тим, хто геть біжить, кидається на шию (В. Шекспір).

Варіант 12. Боротьба є умовою життя: життя вмирає, коли боротьба закінчується (В. Белінський). Автору краще недоговорити, ніж сказати зайве. У будь-якому разі – жодної балаканини (А. Кам'ю). Мистецтво – могутній засіб виправлення людської недосконалості (Т. Драйзер).

Варіант 13. Без користі жити – передчасна смерть (Й. Гете). Біда деякої літератури полягає в тому, що мислячі люди не пишуть, а ті, хто пише, не мислять (П. В'яземський). З усіх вічних речей кохання – найкоротше (Ж. Мольєр). Кожна людина проявляє в моралі те, що за допомогою переконання глибоко вкоренилося в її душу (Е. Роттердамський).

Варіант 14. Як із копійок складаються карбованці, так і з частинок прочитаного складається знання (В. Даль). Якщо ти щось робиш, роби те добре. Якщо ж ти не можеш або не хочеш робити добре, краще зовсім не роби (Л. Толстой). Розуміння того, що прекрасне було поруч з нами, приходиться занадто пізно (О. Блок).

Варіант 15. Усе життя людства послідовно осіло в книжці: племена, люди, держави зникли, а книжка залишилася (О. Герцен). Навіть у найгіршої долі є можливості для щасливих змін (Е. Роттердамський). Найкращий спосіб підбадьорити себе – це підбадьорити кого-небудь (М. Твен). Дружба – це кохання без крил (Дж. Байрон).

Завдання 3. Змінити форму поданих слів або дібрати до них споріднені так, щоб проілюструвати історичні чергування фонем – голосних (у першій групі слів), приголосних (у другій групі слів). Позначити морфемі, у яких наявні взаємозаміни; записати фонемі, які чергуються.

Варіант 1. Висихати, Прокіп, брова, щирість, крапля, черниця, постіль, звільнення, сніжок, перевести. Розтривожений, бити, тихо, сікти, гребля, мідь, розбійник, зношений, обгортка, пробудження.

Варіант 2. Гребти, винахід, жнець, недокрів'я, котити, жонатий, чорнобривий, злість, витирати, опеньок. Вершина, ліричний, Олег, любити, круча, ім'я, наїжджений, птаство, відрядження, веселий.

Варіант 3. Забирати, промінь, Київ, сьогодні, учитель, мішок, надвечір'я, вітерець, перемогти, вишня. Туга, парубок, лихо, посвята, ноша, підживлення, повітка, місяць, вузький, їздити.

Варіант 4. Дрижати, радість, грудень, жертва, овес, коло, розвідка, зернина, воля, грузнути. Луг, Вінниця, нагороджується, дочка, птах, в'ється, мідний, небезпека, губити, косити.

Варіант 5. Виносити, качки, щєбінь, кінець, Чернігів, жнець, щокатий, заплітати, отвір, вінок. Ловити, косити, літак, садити, порох, височіти, болотистий, сирий, гуаш, дерева.

Варіант 6. Шостий, простір, червонобокий, замітати, пливти, квітки, сльози, хлопці, роздоріжжя, хвіст. Стомитися, запорука, товариш, завірюха, срібло, урожай, молоко, солома, перемога, різати.

Варіант 7. Бойовий, політ, меншість, посол, грудень, осінь, збоку, оцет, заплести, сосна. Графіти, князь, вухо, робітник, матір, відмовити, розкіш, свічка, вимостити, внучка.

Варіант 8. Корова, Очаків, вечоріти, могти, вихор, смужечка, взірець, садити, спосіб, приніс. Наука, колиска, ліпити, Кривий Ріг, капелюх, арфа, топити, змастити, допомога, відзнака.

Варіант 9. Орел, заробітки, піпетка, лазити, вузол, цікавість, сморід, весільний, Євген, літати. Крутити, зволожений, ніч, тесати, пестити, черепок, дивак, крапати, успіх, місяць.

Варіант 10. Збереш, кривавий, більшість, дерти, трубопровід, мішок, загін, бриніти, панок, бджоли. Безлиций, бочка, бродяга, допускання, загородка, каблук, креслярка, недосліджений, освітити, пастушка.

Варіант 11. Парубок, пташечка, незалежність, журавлі, творити, дрібний, клекотіти, тріска, перенести, подвоїти. Безсніжжя, блок, виломити, дорадник, дуга, відповідь, ознака, цвях, могти, патока.

Варіант 12. Джерело, осадок, півень, спросоння, ялинка, сокіл, зберігати, косити, терпіти, трійка. Безрукавка, богослов'я, ліпити, звузити, жолудь, блиск, Криворіжжя, начинка, обеззвучений, перегладити.

Варіант 13. Черниця, вербиченька, пісня, цокотіння, зоря, мені, привезти, вихопити, дзвін, швачка. Цвіль, божеволіти, вантажник, загородити, кольчуга, нянька, обводнений, перегромаджувати, підмашення, графіти.

Варіант 14. Краєчок, глотка, вигонити, польоти, вихованець, лежати, жонатий, гора, земля, шість. Бідачка, божий, верхівка, задуха, зав'язь, почистити, маловоддя, охолодження, підпряжка, молотити.

Варіант 15. Пшениця, глитати, осінній, ріст, Стеблів, круторогий, вкотити, сльоза, терти, львівський. Загроза, викрутка, дружок, завершення, радити, мандрівник, запити, посоромлений, розголошення, смужка.

Завдання 4. *Подані слова записати фонетичною транскрипцією. Шляхом добору до них споріднених слів або зміни їх форм, з'ясувати всі випадки фонетичних чергувань голосних і приголосних звуків.*

Варіант 1. Весна, писати, рідший, бідніти.

- Варіант 2.** Сивина, при березі, братній, стрічка.
- Варіант 3.** Колихати, сердечний, пізній, книжечка.
- Варіант 4.** Збирати, городній, гарячі, обернутися.
- Варіант 5.** Книгарня, берегти, бочка, масляний.
- Варіант 6.** Зелений, свистіти, в обгортці, боротьба.
- Варіант 7.** Пекти, кривий, кисліший, у тачці.
- Варіант 8.** Височіти, бойовий, ситцевий, дообідній.
- Варіант 9.** Сливовий, ніготь, розумний, переможці.
- Варіант 10.** Грибний, шелестіти, молотьба, сестра.
- Варіант 11.** Вербовий, личко, суботній, тітчин.
- Варіант 12.** Величати, сусідній, голубка, принісши.
- Варіант 13.** Липневий, коротший, небесний, по-літньому.
- Варіант 14.** Вогні, сирітський, вечірній, пояснювати.
- Варіант 15.** Нервовий, критичний, західні, діловодство.

Завдання 5. Записати текст фонематичною транскрипцією. Виписати слова з можливими історичними чергуваннями голосних і приголосних фонем. Дібрати до них споріднені слова або змінити їх форму, щоб проілюструвати взаємозаміни фонем, та зазначити тип чергування.

Варіант 1. Був теплий весняний вечір. М'які сутінки оповили вуличку, і вона стала ще затишнішою, в будиночках загорялося світло. Десь неподалік грала музика, тихо, не загонисто, ніжні акорди старовинного вальсу танули у вишневому гіллі (Ю. Мушкетик).

Варіант 2. Табір розташувався на горбі, на березі довгого чистого озерця, біля якого росло кілька вербичок та кучерявилися лози. За тим озерцем ледь мріє в траві інше, за ним – ще одне, весною це потік, річка, по якій мчить вода, горнучи в один бік потухлі очерети й трави (Ю. Мушкетик).

Варіант 3. Орест думав про Марту. І слухав солов'я, що тільки настроював свій спів, бив коротко й дзвінко кудись у височінь, в самісіньку зорю. А ніч була тепла, й теплі зорі сяяли міріадами закоханих очей. Закоханий в життя, в солов'я (Ю. Мушкетик).

Варіант 4. Орест пішов попід осокори, обсипані сережками, – вони були схожі на сизі хмарки, – вийшов на узлісся, відгороджене від поля глибокою канавою. Понад канавою росли велетенські берези, деякі забрели в бір і біло світилися поміж бронзових сосон (Ю. Мушкетик).

Варіант 5. Стояв тихий суботній вечір, містечко було майже безлюдне. За високими дощатими парканами цвіли вишні, встеляли білим цвітом бруківку, кілька абрикосів біля білого будиночка палахкотіли фіолетово-червоно – одцвітали (Ю. Мушкетик).

Варіант 6. «Сіп-сіп-сіп» – засмикало десь там, у глибині, й передалося по волосині до серця. Орест підсік і відчув, як ходить, б’ється на тугій лісці дужа рибина. Повільно крутив катушку спінінга, виводив рибину нагору. Дужий сплеск – рибина вже на поверхні... (Ю. Мушкетик).

Варіант 7. Дорога вигиналася крутою дугою, праворуч стояв ліс, ліворуч зеленів житній лан. Жита накущилися, були яро-зелені, добрі жита, поміж них іскрами змигували сині квіточки. Поле було захищене лісом, здавалося, ліс обійняв його крилом, приколихував (Ю. Мушкетик).

Варіант 8. Сад і город вигинаються дугою до яру, а яр зеленіє, цвіте, шумить осокорами, дикими грушами, в’язовником. П’ять зелених берізок у кінці городу щойно розпустили листячко, воно ще клейке і ніжне, як початок дня (Ю. Мушкетик).

Варіант 9. В яру зараз затишно, зелено, наче у віночку. Шумить на дні яру рясна молода груша-лісівка, берізки поп’ялися по кручі, подають одна одній руки. Всі схили посіли трави, бур’яни, сховали відворотні виразки людської цивілізації – розкопи, смітники (Ю. Мушкетик).

Варіант 10. Поміж кущів поблискувала вода, був це величезний став, метрів двісті в ширину, мабуть, колись це був яр, який загатили. Густі кущі ліщини, верболози над ставом, круті стежки до води – чарівне місце, але Орест не втішався тими чарами (Ю. Мушкетик).

Варіант 11. Лапатий клен простер над головою віття, сонце струменіло крізь листя, на плесі під берегом гуляли сонячні зайчики,

по яких швидко проковзували вдатні слаломщики – водяні павучки. В очереті кахкала дика качка й сплескувала велика риба (Ю. Мушкетик).

Варіант 12. Орест мовчав, дивився, як упав на плесо й кружиться якийсь жучок, як біля того місця щось каламутить воду. То намагалися вхопити жука маленькі рибки. А потім настало насторожене затишшя, майнуло щось чорне, велике, й жук щез, мов і не було його... (Ю. Мушкетик).

Варіант 13. Вода в озері була рудувата, тут і там на ній погойдувалися сухі вербові листочки, поміж ними пливли білі баранці хмар і іноді скидалося риб'яче дріб'я. Шпарко працювала ногами, втікала в осоку дика качка, з десяток каченят молотили ще шпаркіше, залишали за собою в'юнисті сліди (Ю. Мушкетик).

Варіант 14. Млосно хилять віти яблуні і груші. Тугі жовті лимонки блищать між густого листя й репаються на сонці, на широких цукристих порепах сидять ледащиці оси, смокчуть солодкий сік. Спека. Але вже не літня, а з присмаком осені, з ледь вловимими запахами тліну та гнилизни (Ю. Мушкетик).

Варіант 15. Тополі вздовж дороги вже майже голі, листя залишилося тільки на вершечках, облетіли акації, верби, а на вишнях листя тримається, тільки почервоніло, ще дужче воно почервоніло на кленах і лише на дубах ще й досі зелене, дуби мовби не помічають осені (Ю. Мушкетик).

КОНТРОЛЬНА РОБОТА

Завдання 1. Переписати поданий текст фонетичною транскрипцією та поділити його на склади. Підкреслити фонетичні слова, які містять клітики.

Варіант 1. Раз до Діра і Аскольда Прибігають вояки: «По Дніпру пливуть на Київ Чужоземні байдаки!» Не скінчили ці казати – Ще біжить один вояк: «На човнах пливе на Київ, Кажуть, Рюриків свояк!» (Олесь).

Варіант 2. Збоку десь віщун віщує: «З неба сурми загудуть, Полетять небесні стріли І на голови впадуть. Вороги обляжуть місто, Стане чорно від гадюк, Павуки з землі полізуть, Не піднімуть люди рук...» (Олесь).

Варіант 3. Після ката Святополка, Що замучив трьох братів, Брат четвертий на престола, Ярослав розумний сів. Святополком Окаянним Все зруйновано було. Бідувало бідне місто, Бідувало і село (Олесь).

Варіант 4. Повні війська, повні зброї, Ледве плинуть їх човни. «Чи не скликати нам віча? Чи не ждати нам війни?» «Залишіть! Пливе не ворог», – Їм князі відповіли І Олегові назустріч З воєводами пішли (Олесь).

Варіант 5. «...Не походите з князів ви, Як же княжити змогли? Нам лише належить влада І по неї ми прийшли». Так скінчив Олег промову І на знак його руки З човна Ігоря виносять Чужоземні вояки (Олесь).

Варіант 6. А князів Аскольда й Діра Піднімають на списках, І Олег вступає в Київ При побідних голосах. І, коня свого спинивши, Він говорить: «Вояки! Хай же матір'ю нам стане Славний Київ на віки!» (Олесь).

Варіант 7. «Князю, знову перемогу Пророкою я тобі. Знову ти з хоробрим військом Переможеш в боротьбі». – «Слава князеві й вояцтву! Хай навек щастить війна!» – Воєводи закричали І частують віщуна (Олесь).

Варіант 8. Князь встає і йде до діда. «А чи знає мій віщун, У яким бою стрілою В мене кине бог Перун?» «Не на крилах стріл Перуна Принесеться смерть твоя, Ти загинеш, славний князю, Від коханого коня» (Олесь).

Варіант 9. Ольга ж вугілля гаряче Кожній пташці до хвоста Прив'язала і пустила... Загорілися міста... Коростень в огні палає, Галас, крик, переполох... Все тікає... Військо Ольги Перебило багатьох (Олесь).

Варіант 10. І, довідавшись про кількість Святославових полків, Греки вдесятеро Виставляють вояків. І коли на бій зійшлися, Князя жах на мент пройняв: «Одурили хитрі греки!» – Гнівню крикнув Святослав (Олесь).

Варіант 11. Стріли падають у воду, Наче чорні блискавки... Попливти б, – але бояться Печенізьки вояки. А мале хлоп'я давно вже Степом котиться-летить... Сяють вогниками очі, Серце пташкою тремтить (Олесь).

Варіант 12. Але мудрість Ярослава Вся була в його ділах, У державнім будівництві, Владі, устрою, в судах. Щоб не нищити народу І народного майна, Не хотів він воювати, Не тягла його війна (Олесь).

Варіант 13. Войовничі печеніги Знов збираються в поход, Знов ідуть і облягають Український Білгород. Налякалися міщани: «Ну, настав нам, видко, край: Хліб останній доїдаєм, – Хоч лягай і умирай» (Олесь).

Варіант 14. Не кипить вже вир торговий, Не лунають голоси, І кияни подаються В дикі пущі і ліси. І князі в невпинних сварах Підупали, знемоглись, І стежки до їх скарбниці Не чорніють, як колись (Олесь).

Варіант 15. Як не прийдете на поміч, Як програєте ви час, Нас попереду зруйнують, Але підуть і на вас. Так забудьмо ж давні свари, Побратаймося в чорні дні І мечем здобудьмо славу Кожній рідній стороні! (Олесь).

Завдання 2. Записати поданий мовознавчий термін спрощеною фонетичною транскрипцією, охарактеризувати голосні і приголосні звуки (без повторів) за їх артикуляційно-акустичними ознаками.

- Варіант 1. Кількісна редуція.
- Варіант 2. Протетичні приголосні.
- Варіант 3. Уподібнення звуків.
- Варіант 4. Акустичний аспект.
- Варіант 5. Система вокалізму.
- Варіант 6. Гармонія голосних.
- Варіант 7. Корелятивні пари.
- Варіант 8. Рухомий наголос.
- Варіант 9. Літературна мова.
- Варіант 10. Орфоепічні норми.
- Варіант 11. Позиційні чергування.
- Варіант 12. Варіант фонем.
- Варіант 13. Часткова асиміляція.
- Варіант 14. Принцип орфографії.
- Варіант 15. Діакритичний знак.

Завдання 3. Подані фразеологізми записати повною фонетичною транскрипцією, охарактеризувати явище акомодатії голосних і приголосних фонем.

- Варіант 1. Адамові діти.
- Варіант 2. Альма матер.
- Варіант 3. Аркан на шию.
- Варіант 4. Здавати в архів.
- Варіант 5. Багатіти думкою.
- Варіант 6. Дивитися басом.
- Варіант 7. Батьківська стріха.
- Варіант 8. Кривавий бенкет.
- Варіант 9. Дрижаки беруть.

- Варіант 10.** Бігати світами.
Варіант 11. Держатися плуга.
Варіант 12. Вивернути очі.
Варіант 13. Вступити на шлях.
Варіант 14. Бідна голівонька.
Варіант 15. Бісики грають.

Завдання 4. Прочитати текст, проілюструвати на прикладах слів із тексту можливі позиційні та історичні чергування голосних і приголосних.

Варіант 1. А на півдні за лісами Колихалось море трав: То над степом буйний вітер На шовкових струнах грав. Степ широкий, степ безмежний, Де початок, де твій край?! Коли сам Стрибог не знає – У Дажбога поспитай (Олесь).

Варіант 2. Та не стало стріл у війська, Пощербилися шаблі... Без щита рука безсила Опустилась до землі. І розбили наше військо, Узяли князів в полон І ведуть степами бранців За далекий тихий Дон (Олесь).

Варіант 3. З ранку бій ішов до ночі, З ночі бій до світу йшов... Навкруги лежали трупи І людська стояла кров. Бились наші, як не б'ються На верхів'ях скель орли... Ось, здавалось, залунає: «Перемога! Ми взяли!» (Олесь).

Варіант 4. Вийняв князь свій меч і каже: «Передайте й мій уклін І спитайте свого папу: Чи такого має він? Поки я меча не стратив І тримаю у руці, Ним я й буду добувати!.. Йдіть здорові, посланці» (Олесь).

Варіант 5. І постало в лісі місто На досаду татарви, Забіліли мури, вежі, Появилися церкви. А навколо по долині Скрізь розсипались хати. Скрізь городи зеленіють І пишаються сади (Олесь).

Варіант 6. Палить сонце, палить вітер, Палить небо і земля. Аж пече залізна зброя, Спрага душить, як змія. Навантажені харчами, Грузнуть коні у піску. Чорні ворони над ними Хижо крутяться в танку (Олесь).

Варіант 7. Гинуть люди, гинуть коні, Вкритий трупами пісок. Ай, коли б набігла хмара, Зашумів би десь потік! О, коли б повіяв вітер, Прохолодою обдав! Дихав, дихав би устами І руками набирав! (Олесь).

Варіант 8. Загриміли знову сурми, Полилася знову кров... Святослав, як лев, боровся, І нарешті поборов. Хто готов за край, за волю, Скласти голову свою, Той бував, і є, і буде Переможцем у бою (Олесь).

Варіант 9. Під палким, південним сонцем На чужий, далекий Дон Сумно-сумно, як на страту, Йдуть невольники в полон. На руках у їх кайдани, Кров і рани на ногах, В чорній куряві обличчя, Очі змучені в сльозах (Олесь).

Варіант 10. Вранці небо червоніє, Наче п'є червону кров, Налітають з моря хмари, Вдарив грім – і дощ пішов. Але військо українське Не лякається негод. Зранку ворога шукає І продовжує поход (Олесь).

Варіант 11. Чорний кінь за ніч посивів, Білим вихором летить... Часом Ігор стане – слуха – Десь неначе тупотить. Тупотіло... Довго гнались Половецькі вояки, Чорну куряву здіймали, Слали хмарами шляхи (Олесь).

Варіант 12. Угри правили жорстоко: Злі були на нас давно. Забирали хліб, худобу, Грабували все майно. По усім краю невільнім Стогін, крик і плач іде, І народ, як сонця з неба, Повороту князя жде (Олесь).

Варіант 13. Ось уже й золотоверхий Видно Київ на горі. Князь заїхав. Довго радивсь І моливсь в монастирі. Довга жде його дорога; Аж над Волгою в степах Стали табором татари І живуть в своїх возах (Олесь).

Варіант 14. Раз Данило був на ловах І у лісі заблуdiv. Довго він шукав дороги, Довго в пущі він ходив. Аж виходить на поляну: Ні дороги, ні стежок. На поляні горб високий, Вкритий килимом квіток (Олесь).

Варіант 15. Попереджували князя: «Любий князю, залишись! Не послухаєш – поїдеш, Жалкуватимеш колись». Не послухав князь

Василько І поїхав на бенкет... На столі пахучі вина І старий солодкий мед (Олесь).

Завдання 5. Прочитати текст і виявити в ньому слова з асимілятивними і дисимілятивними змінами, спрощенням приголосних фонем. Записати слова фонетичною транскрипцією і охарактеризувати явища.

Варіант 1. І здається, щойно бігли Тут русалки польові І розсипали зі сміхом Самоцвіти по траві. Але схід зайнявся сонцем, Хмари в золоті, в огні... І самотньо одцвітають Зблідлі ватри вдалині (Олесь).

Варіант 2. «Вояки! Як мури стійте, Не гасить у серці гнів, Не вкривайтеся ганьбою Безсоромних боюнів! Умремо – ганьби не буде. Втечемо – навік ганьба! Ще нікому не відомо, Чим скінчиться боротьба!» (Олесь).

Варіант 3. Чому з тобою ми не хвилі? Удвох за руки ми б взяли І в край щасливий полетіли, Де ждала нас любов колись. Чому ми й досі не здолаєм Свого минулого забуть? Ми б в щасті чистім і безкраім Могли б, як в морі, утонуть (Олесь).

Варіант 4. Після князя Ростислава Залишилось три сини. Поховаваши батька, з Криму Повертаються вони. Мирно батьківщину ділять, В згоді, і приязні живуть, Разом б'ються з ворогами, Разом всі їдять і п'ють (Олесь).

Варіант 5. Де стоїть тепер наш Київ, Там була сама гора, Жив там першим Кий з Хоривом, Щек та Лебідь – їх сестра. Над самим Дніпром на горах, Огороджений з боків Ровом, мурами, валами, Київ виріс і розцвів (Олесь).

Варіант 6. І Олег у поле їде. Вгледів кості, зліз з коня І ногою став на череп... Нагло виповзла змія. Обвилась, вп'ялася в ногу!.. Скрикнув князь, і на коні Він летить в свої палати, Щоб погаснути в огні (Олесь).

Варіант 7. Та як виконала Ольга Помсти лютий заповіт, Стала думати про Бога, Про таємний божий світ. Про велику, вічну правду,

Про прощення, про любов, Стала думати про Того, Хто пролив за людство кров (Олесь).

Варіант 8. Але й тут знайшли бояри. Небезпека все росте: «Володимир цілий знищимо, Як дітей не віддасте!» І вночі княгиня потай йде, схвильована, з палат... Серце б'ється: може, зрада, Може, десь чатує кат (Олесь).

Варіант 9. Ви в ірій линете від сірого туману, Від сірих днів, від суму і нудьги На срібло чистее спокійного лиману, На пишні береги. Не жаль вам тих, що сміло гинуть по дорозі Від пург і бур скажених і сліпих: Вам ірій мріється крізь сльози, А сонце суше їх (Олесь).

Варіант 10. Так спить орел, – і враз, розкривши очі, Угледе світ, красу і простір голубий, І легко з скель спорхне, і в небі заклекоче Про вільний льот орлів, про ранок золотий (Олесь).

Варіант 11. Ліс густий, дрімучий, темний, Споконвічний ліс росте, Не проб'ється навіть сонце Крізь гілля його густе. Велетенські граби, вільхи, Сосни, явори, дуби Раз в століття полягають Після віку боротьби (Олесь).

Варіант 12. І замовкли враз розмови, Опустилися чарки, І з палат, схилившись, вийшли Воєводи й вояки. І сказав Олег уранці: «Не сідлайте більш коня! Хай стоїть і їсть у стайні До мого страшного дня» (Олесь).

Варіант 13. Святослав, розбивши греків, Повертається з війни, Тихо плинуть по Дунаю Навантажені човни. Ллється легко вільна пісня, Молодецька, бойова... Святослав і сам безжурно Разом з лицарством співа (Олесь).

Варіант 14. Швидше в грудях б'ється серце, Швидше весла хвилі б'ють... Рідна мати Україно, Що сини твої везуть! Ось біліють білим шумом І пороги Дніпрові, Мов цвітуть сади зелені Або трави степові (Олесь).

Варіант 15. І Великий Володимир Ще і досі не умер: За його думки великі Люде борються й тепер. Ще і досі на Вкраїні Кров'ю скроплені поля, Ще і досі українська Розшматована земля (Олесь).

ІНДИВІДУАЛЬНА НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНА РОБОТА

Індивідуальні навчально-дослідні завдання

1. Виконати фонетичний розбір слова.
2. Виконати фонетичний аналіз тексту.

Варіант 1

Над містом стояла срібна місячна ніч. Широкий синій *Дніпро* оперізував Київ скляною дугою. Протилежний берег його танув під прозорим серпанком туману. Іноді в далечині плюскалася велика риба, і довго йшли водою широкі рівні кола. Смоляні запахи лісів і скошеної отави ввійшли в сонне місто, розвіяли сморід людського житла. Свіже й чисте було північне повітря (З. Тулуб).

Варіант 2

Дніпро-Славута палав під сонцем парчевою ризою. Липнєве небо було без *хмаринки*, але легко було дихати над водою. Де-не-де тяглися повз острів литовські плоті. Низько занурювалися у воду набучавілі колоди, бігали ними недолугі біляві люди в домотканих сорочках і штанах, щось кричали свистлявою білоруською мовою і наполягали на стерно, щоб скерувати плоті далі від піщаної лави, що золотавилася довгою мінливою смугою (З. Тулуб).

Варіант 3

Два дні не вщухала буря. Вітер упав, вияснилося небо, але ішли морем широкі пліскуваті хвилі, всі у піні, що тяглася за ними *лахміттям* брудно-білого мусліну. З розгону налітали вони на скелі і, шугнувши вгору білим фонтаном, падали додолу, гребли скрипучий груз і зникали у вирі. А далечінь мінилася на сонці зеленим і синім металом, наче розпущений під небом павиний хвіст (З. Тулуб).

Варіант 4

Випиває жар-квітка степові річки. Випиває нічну росу, буйну, як влітку злива, і свіжу, як виноградний сік. І гадючаться землею тріщини-розколини, і жовкне трава, а полин стає каламутно-сірий чи то від пороху, чи то зсихаючись від звару.

Сірішає ковиль і низько *стелеться* білим димом, наче ось-ось спалахне під ним земля. І нема де сховатися від жахливої вогняної муки (З. Тулуб).

Варіант 5

Наче рідко нанизані чотки, чорніли журавлі в лускатих хмаринках. Гортанний крик їх долинав до землі бентежним покликом. Здавалося, ніби чути, як свистить вітер у потужних крилах, як ріжуть груди холодне повітря. Темний, *одвічний* інстинкт гнав їх з пекучого півдня на болотисті низовини, де щороку вили вони свої кубла (З. Тулуб).

Варіант 6

Сонце *схилялося* до заходу. Тіні стали довгими і холодними, тільки верхівки лип запалали вогняно-червоним надвечірнім світлом. Швидко мчали з заходу патлаті хмари, облямовані жовтогарячим блиском. Прозорий дим кучерявився над багаттям, огонь огортав задимлений казанок, ніби злизував з нього крапельки сала. Старий Чмель всипав в окріп пригорщу пшона і почав неквапливо й зосереджено різати скибки гарбуза (З. Тулуб).

Варіант 7

Листопад. Блідий сіренький день. Легкий морозець. Рідкі *сніжинки* кружляють у повітрі, ніби вагаючись, чи впасти додолю, чи ще покружляти над Дніпром і над Базавлуком у рудій щетині бур'янів, ледве запорошених сірувато-білою памороззю. Шарудять опалені морозом очерети. Де-не-де вгрузли в їх гущавину козацькі чайки, захищені від зайвих очей, коли б надумалися варшавські гості перевірити, як палить їх Петро Конашевич (З. Тулуб).

Варіант 8

Захоплено пірнув у складне різноманітне *київське* життя. Міська і околицня шляхта, братство і міська рада навперебій запрошували його. По-перше, кожен бажав вшанувати колишнього гетьмана і шаною притамувати йому біль від поразки, але незабаром всі зрозуміли, що присутність Петра Конашевича конче потрібна і корисна в кожній важливій справі суспільного життя. І Петро

Конашевич нікому не відмовляв у пораді і допомозі. Все тут цікавило його (З. Тулуб).

Варіант 9

Весняне сонце сліпучо сяє над димчастою синню поводі. Широко розлився Дніпро. Ледве видно на обрії синю смужку протилежного берега, а затоплені острови ледве позначаються торочкою з рудих дерев. Пальові хати Труханова острова наче пливуть рікою. Крилом білої чайки майорить в далечині парус і тане в блакиті. А небо, високе, яскраве, повне пінявих хмарин, сміється весняним сонцем... (З. Тулуб).

Варіант 10

Осінній степ – пустинний, рудий, непривітний. Запорошений ковиль здалека нагадує отару брудно-сірих баранів. Сухий бур'ян стирчить на курганах рудою щетиною, а холодні буйні краплі роси блищать у павутинні уламками битого скла.

Медже *дивиться* вдалечінь. Над обрієм залягла гірським кряжем смуга хвилястих хмар. І здається Медже, що це кримські гори (З. Тулуб).

Варіант 11

Зеленим оксамитовим килимом розкинулася широка галявина серед Сухої Діброви. Ледве помітним схилом спускається вона до Дніпра. Вузлуваті дуби обступили її пишною зеленою рамою в молодому червневому листі, і лише в одному місці розкривається вона на Дніпро. Ані помосту, ані хати на цій свіжій галявині, тільки там, де земля трохи випинає невеличким пагорком, ... викотили і поставили три *величезні* барила... (З. Тулуб).

Варіант 12

Густішали тумани. Здавалося, ніби розсікла, прохолола земля дихає в небо сірою парою. Дорога повільно спускалася у долину. Назустріч клубочиться біле молоко, ріденько розбовтане у повітрі. Зустрічні дерева раптом виступали з небуття, пропливали повз вершників і танули десь позаду. Пахло мокрим листям, баштанами і димом. Провідник мчав спереду, напіврозтанувши у тумані, і незабаром навколо вершників звелися густі ліси (З. Тулуб).

Варіант 13

Дощ ішов аж до вечора, дрібний, холодний. Сосняк залишився десь позаду. Вогкий чагарник обливав його цівками води, під чобітьми чавкала земля. Знесилений втомою й розпачем, ішов Сагайдачний без мети і дороги. Спочатку кляв Бородавку, Хоткевича, козаків і сам себе за те, що потрапив у цей непотрібний і безглуздий ліс, потім *байдужість* і розпач охопили його. В скронях стукала запалена кров, і дивовижна нудотна порожнеча виповнювала голову й шлунок (З. Тулуб).

Варіант 14

Ніч зоряна й холодна, як завжди у вересні. Зорі палають яскраво й по-зимовому гостро, наче крижинки. Чорне й високе небо тремтить від їх блискучого розсипу. А коні мчать учвал, розпластані в повітрі. Зникають вогники табору. Вітер свистить в ушах, вихором крутиться в кобеняках за спиною. Дорога рівна й вогкувата, і майже не чути *тупотіння* коней. Тільки тривожно й широко гойдаються вздовж дороги тополі та тремтять у небі вогні (З. Тулуб).

Варіант 15

Вночі десь далеко-далеко, за гирлом Почайни, лунко, як постріл, луснула дніпрова крига. Згодом долинув з-за Чорторія такий же звук, притамований далечінню. Потім – третій, четвертий. І з *хруском* і шарудінням посунула крига на південь. Незліченними білими зграями йшли вони, і не було кінця-краю їх струмінню. Кришталеві мінилися льодини проти місяця, кружляли, напливали і лізли одна на одну... (З. Тулуб).

Варіант 16

Над степом заходила громовиця. В блідій спеці липневого дня, в опалових випарах землі, що тьмяною млою вкривала обрії, хмара видавалася надто загрозлива. Холодно-синя, кольору темного індиго, вставала вона над розтрісканою землею, над рудими травами й запорошеним ковилем. Тихо-тихо було в степу: ні вітерця, ні подиху. Тільки сухо й жарко дзюрчали цвіркуни...

І раптом здригнувся степ... (З. Тулуб).

Варіант 17

По урвищах *кущатся* барвисті китиці кёрмеку, стеляться огудини розквітлих кáперців, наче обсипаних сніжними пластівцями. Тягне дрік до сонця зелені безлисті паростки, і золотом вилискують його квіти. Рожевими ворушкими купами пахтить мигдаль, а над ним розкинулось малиновим наметом юдине дерево. По скелях квітне шипшина, пишні кущі кизилу, ожина, бузок, держи-дерево. І все це пахтить, тягнеться до сонця, дихаючи весняними любощами (З. Тулуб).

Варіант 18

Сутеніло. Вечірні тіні лягли в замети синіми сувоями, а навколо все стояли руді стовбури сосен і вузлуваті дуби в іржавому листі, припорошені *намороззю*. На останній зупинці довго не було коней, потім знов їхали глухими пустинними пущами, де тільки де-не-де мигтіли зелені вогники вовчих очей.

Пізно вночі, коли перегукувалися в поснулих селах другі півні, вилетів візок на берег Тетерева. За хитким мостом розсипалися по узгір'ю білі мазанки Радомишля... (З. Тулуб).

Варіант 19

Чорне небо палахкотить блискавицею. Вітер лине зі степу сухим запахом колосся, волошок і чебрецю. Наче річка з островами, тече над головою Чумацький Шлях, а зорі здаються тьмяними, низенькими, золотавими. У хаті жарко. Не відсвіжує навіть вітер, хоч і б'є він у вікно і звиває завіску вітрилом. Тремтячий відсвіт блискавиці на мить вихоплює з темряви стіни, пічку й кутки – і знов глибокий морок і тиша. Тільки сухо і дзвінко тріщать в саду цвіркуни та шарудять *стривожені* тополі (З. Тулуб).

Варіант 20

В хаті жарко й душно. Липнєве сонце весь день розпалювало стрімкий дах, а гарячі страви парували на столі гетьмана Бородавки. Гості тільки що пішли. Бородавка наказує Юзикові прибрати, сідає біля розчиненого вікна і розстібає на грудях червоний жупан коштовного англійського сукна. Вітер звиває завіску, і знадвору долинає аромат бальзамистого полину, *дзюрчання* степових цвіркунів, річкова вогкість і шелест верб і тополь (З. Тулуб).

ДОДАТКИ

ФОНЕМАТИЧНА І ФОНЕТИЧНА ТРАНСКРИПЦІЇ

Фонематична транскрипція – спосіб запису живої мови, при якому передають тільки фонем мови без урахування їх відтінків.

Знаки для фонематичного транскрибування

Фонем: а) голосні: /a/, /o/, /y/, /и/, /e/, /i/; б) приголосні: /д/, /д'/, /т/, /т'/, /з/, /з'/, /с/, /с'/, /д^з/, /д^з'/, /ц/, /ц'/, /л/, /л'/, /р/, /р'/, /н/, /н'/, /ж/, /ш/, /дж/, /ч/, /г/, /к/, /г/, /х/, /j/, /б/, /п/, /в/, /м/, /ф/.

Діакритичні знаки:

/.../ – фонематичний запис;

/ – коротка пауза;

// – довга пауза;

' після літери вгорі – м'якість приголосної фонем.

Зразок фонематичної транскрипції

/ не бер'іт' із зеленого луку верби
н'і на жовт'і піски / н'і на скел'і /
бо з'ів'жане вона від жаги і журби
по зеленому луз'і в пустел'і //
і сосни не нес'іт' на зелен'і луки /
бо вона засумує в долин'і
і засохне в вод'і від палкожі жаги
і нуд'ги по далекіј вершин'і // / (Олесь)

Фонетична транскрипція – спосіб передачі на письмі усного мовлення з усіма його звуковими особливостями у повній відповідності до їх звучання.

Знаки для фонетичного транскрибування

Звуки:

Голосні:

[e^и] – звук [e], наближений до [и],

[e^і] – звук [e], наближений до [і],

[и^е] – звук [и], наближений до [e],

[и^і] – звук [и], наближений до [і],
[о^у] – звук [о], наближений до [у],
[ї] – звук [і] нескладовий,
[ў] – звук [у] нескладовий,

Приголосні:

[j] – звук [й],
[з], [д^з] – звук [дз],
[ж], [д^ж] – звук [дж]

Діакритичні та інші знаки:

[...] – фонетичний запис;

/ – коротка пауза;

// – довга пауза;

' після літери вгорі – м'якість приголосного;

ʹ після літери вгорі – напівм'якість приголосного;

: після літери – довгота приголосного;

˘ над літерою – основний наголос;

˙ над літерою – побічний наголос;

° після літери вгорі – огублена вимова приголосного;

· перед знаком голосних – і-подібний призвук після м'яких приголосних;

· після знаків голосних – і-подібний призвук перед м'яким приголосним;

˙˙ над знаками голосних – і-подібний призвук між м'якими приголосними;

←, → – напрям акомодатії, асиміляції;

⏟ – ліга для приєднання клітиків.

Зразок спрощеної фонетичної транскрипції

[не^и⏟би^ер'іт' із зе^илєного лугу ве^ирбі
н'і на жбу́т'і п'іскі / н'і на скє́л'і /
бо з'іўјане вона в'ідж жагі і журбі
по зе^илєному лүз'і ў пустє́л'і //
і сосні не^ини^ес'іт' на зе^илєн'і лугі /
бо вона засуму́је ў долін'і

і засóхне ў во^уд'і в'ід палкóжі жагі
і нуд'гі по далék'їй ве^ршін'і //] (Олесь)

Зразок повної фонетичної транскрипції

[не^и би^е р'іт' із зе^и лén^ог^о л^оу^гу ве^ирбі
н'і на ж^оўт'і п'іскі / н'і на скéл'і /
б^о з'іў'яне в^она в'ідж жагі і ж^оурбі
п^о зе^и лén^ом^оу л^оу^зі ў п^оустéл'і //
і с^оснї не^ини^ес'іт' на зе^илén'і л^оугі /
б^о в^она зас^оум^оў'е ў д^оліні
і зас^охне ў в^оу^д'і в'ід палк^оóжі жагі
і н^оуд'гі п^о далék'їй ве^иршін'і //] (Олесь)

Тексти для транскрибування

Текст 1. Сира Верба – село старожитнє, мабуть, старіше за Суху Вербу, розкинулося на пологій хвилі горба, що спадає в широку долину Десни. Вулички в селі майже всі похилі, вузькі й покручені та покорчені, як пальці старої людини, котра цілий вік працювала на тяжкій роботі, хати великі, є серед них небілені, з кругляка або важких дубових плах, біля кожної хати паркан, навіть не паркан, а фортечна огорожа з дощок або обаполів з темними ворітьми. Поміж них є кілька зовсім старовинних, з дашками (Ю. Мушкетик).

Текст 2. Дружно шархають коси, перегукуються косарі: «Налягай, Матвію, п'яти підріжу». Тішить око чисто збрита стерня, важкий, пахучий покіс вселяє впевненість, і навіть отой слід, широкий, глибокий, неначе хтось проїхав возом, радує. Твій слід. Твоя праця.

Орест ішов четвертим, пильнував, аби не відставати, аби не шархала чужа коса попід його п'ятами. А трави пахли п'янко, й сонце котилося понад косарями колесом, і вітерець ніс од Десни прохолоду, й косарська доля ... мовчки ширяла у високості (Ю. Мушкетик).

Текст 3. Над головою Ореста бігла голуба небесна річечка в ніжних зелених берегах. Бігла в зворотний бік, два береги то майже змикались, то розходилися, й тоді плесо неба ширшало й річечка

уповільнювала біг. Ту річечку творили крони тополь з першими зеленими листочками, навіть ще не листочками, а розтрісканими бруньками. Крони то зливалися, то розходилися, й ніжний голубий небесний потічок прудко струменів угорі. Річечка текла кудись назад, в його минуле життя... (Ю. Мушкетик).

Текст 4. Косилося Орестові важко. Покіс був довгий і не скрізь однаковий, спочатку густа й рівна осока, яку коса підтинала легко, з приємним дзвоном, далі – купиння, там доводилося тримати косу на руках, але й по купинах та між ними теж росла осока, і врешті покіс виходив на грудок, де росли мітлиця, й смолянка, й тонконіг, а поміж ними ще якась прив'яла трава, коса її не брала, а потім, вже в самому кінці, біля кущів, ріс бур'ян, високий, з квітучими суцвіттями, схожими на ті, які викидає під час цвітіння морква. Попадався кінський щавель, об який коса тупилася найдужче (Ю. Мушкетик).

Текст 5. Зненацька від Десни полетіло сухе сіно, й важке вітрило неба напнулося, й синя, в червонім обідку хмара помчала, неначе на крилах, і з-під неї мигнула суха блискавиця. Небо побіля хмари почервоніло ще дужче, прибрало якогось зловісного, аж синюшного, кольору... Шарпнулися верби над Десною, здавалося, вони біжать, упали трави й вже не підводилися, а по них мчав, гудів вітрюган, закручуючи в мотузки покоси та скидаючи прикрутки зі стогів. Сліпуче мигнула, обпалила все довкола блискавиця – й ринула злива (Ю. Мушкетик).

Текст 6. Скрізь додалося жовтизни. Якоїсь особливої, поліської жовтизни. Вигоріла трава, оголилася земля, піскувата земля, – в деяких місцях пісок білуватий, в інших – кольору пелюсток соняшнику, порудів полин, здається, навіть сосни втратили свою барву. Все повигорало, вицвіло – оджило. З горба було видно придеснянські луки. Вони – зелені, але барва ця оманна. Трави – скошені, озера – пообтоптувані, очерети й ті якісь обшмульгані, сумні. Зате попрозорішала в озерах вода, там цвітуть лілії, білі й жовті, білі – красивіші, але вони не пахнуть (Ю. Мушкетик).

Текст 7. Ранками сиві тумани долизували на городі рештки снігу й, ситі, вдоволені, сповзали в яр, бралися за тугі брудні брили, що

лежали в зморшках землі. Дні й далі стояли гливкі, холодні, то відпускало на п'ять-шість градусів, то знову колючий іній вкривав землю, а бруньки на деревах набрякали й набрякали і, врешті, лопнули, й того ж дня відзимки відступили остаточно. А може, то бруньки так точно відгадали свій час (Ю. Мушкетик).

Текст 8. В саду вже достигали черешні, і голубокрила іволга приглядалася до них з вершечка сухої груші, а яблука ледве видніли з шумовиння листя, там панувала півтемрява, з зеленої гущавини віяло таємницею, а жоржини були вищі людського зросту й гіллясті та пишні, бубочки майбутнього цвіту поблискували тьмяно й вабливо. Ті бубочки дивилися вгору. Так само гордовито дивитимуться в небо пишні суцвіття (Ю. Мушкетик).

Текст 9. Гнулося од яблук віття, й сяйво ліхтарів та місячне сяйво одсвічувало на лискучих прохолодних плодах, і кружляли довкола ліхтарів метелики, й закохані парочки ховалися під низько зігнутими вітами. Десь верхом пролинув вітер, листя на осокорі ледь-ледь прошелестіло, й щось зітхнуло в густому вишняку за парканом – той-таки вітер, ворухнулася якась птаха – і щось зітхнуло в душі, прилучаючи їх до чогось таємничого і гарного (Ю. Мушкетик).

Текст 10. На галявинах росли дикі груші, – в зеленому листі зблискували глянцем тугі, тверді грушки, – й кущі глоду з рожевуватими ягодами, а в траві синіли дзвіночки та фіолетово горіла шавлія. Траплялися березові гайки – берізки вабили непорочною білістю кудись у глибіню, у якій, здавалося, можна очиститись від усього земного й стати таким, як вони. І так само непорочно, чисто біліли в ліщиновому листі зібрані в кошлаті кетяги горішки, в яких ще замість зернят білий молочний сік, терпкий і пахучий (Ю. Мушкетик).

Текст 11. Скрекотіла на вершечку груші сорока, летіла за ними, супроводжувала по лісу. А потім дорога привела їх у сосни, рідкі, високі й гінкі, і вони спустилися по схилу до ставу. Тут він був ще ширший, від нього по той бік відходив рукав, а на розі між основним руслом і рукавом притулилася в густому яворинні хатина з білими стінами та маленькими вікнами (Ю. Мушкетик).

Текст 12. Співала земля. Дзюрчали по балках струмки. Гули джмелі струною віолончелі, стрекотали цвіркуни. Дзвеніли комарі кришталевим дзвоном, і лилися з неба блакитним сяйвом співи радісних жайворонків. Трава була соковита, зелена, як смарагд, посипана яскравими жовтками кульбаби. Білокрилими кораблями пливли сліпучо-білі хмари, громадились над обрієм димчастими гірськими кряжами (З. Тулуб).

Текст 13. Татари наближалися до Перекопа. Степ був сухий, солонцюватий. Замість високої трави по пояс, сірий полин, будяки й шпички та де-не-де сухий ковиль вкривав потріскану землю. Від зорі до зорі висіло над степом пекуче тьмяне сонце. Вмить випивало воно нічну росу, і не було де сховатися від нещадної спеки. Пересихали губи, плуталися думки, текли в якомусь червоному тумані. Притихли й татари і довше й частіше зупинялися на перепочинок. Бранці зовсім знесиліли (З. Тулуб).

Текст 14. Настя сидить на камені, охопивши руками коліна, дивиться на море і не бачить його. Блакить, блакить... Море та небо, завжди безхмарне і сонячно-синє. Наче нема на світі ані білих снігів, ані сіреньких хмарних днів, коли так легко дихати медовою свіжістю березового гаю. Іскри в морі. До жуželю перепалене каміння і трави, гіркі й ароматні, як масті сірійського крамаря (З. Тулуб).

Текст 15. На сході вставав повний місяць. Побігла до нього морем срібляста стежка іскор. Солодко й ніжно пахтіли кипариси, лаври й величезні дзвоники, що скидались на лілеї чи то дур-зілля. Незчисленними бубонцями дзюрчали нічні цвіркуни. Ішла над землею південна, любашна ніч.

Настя непомітно заснула. Втома і все перебуते зморило її. Розкинулося на м'якому дивані змучене тіло, і Селім мимоволі замилювався сплячою, завмерши на порозі (З. Тулуб).

Текст 16. Свіжий вітер гнав байдаки назустріч сонцю. Козаки підняли вітрила і відпочивали від веслування, лежали на лавах, співали пісень, залицялися до звільнених козачок.

Море кучугурилося смарагдовою зибінню, мінилося на сонці срібними лезами. Сніжинками мигтіли на ньому чайки, але й вони

скоро зникли разом із примарним хребтом Кримських гір – і замкнулося навколо байдаків низьке коло обр'ю, по-літньому імлисте й мінливе (З. Тулуб).

Текст 17. Бліда усмішка освітлювала очі звільнених, а козаки не згадували про те, що в кожного з них був у неволі чи то брат, чи приятель, а то й люба дівчина чи рідна сестра. І в думках гадав, яке б це було щастя знайти їх, звільнити і щиро подякувати тим, хто поверне їм волю.

А море навколо стелилося безмежним блакитним килимом, гаптованим золотом проти сонця, а легка й прозора небесна баня здіймалася безмежною височінню, де танула маленька пухната хмаринка, наче загублене пір'ячко якогось казкового білого птаха... (З. Тулуб).

Текст 18. Шхуна мчала на всіх парусах, охоплена незрозумілою тривогою. Гойдало. На палубі раз у раз свистала дудка, і в каюті чути було біганину і уривчасту команду, там щось рубали, щось пересували важке і з грюканням кидали над головою. А шхуна мчала все швидше і швидше. Хвилинами здавалося, що вона ось-ось одірветься від хвиль і полетить над морем, наче хмара у бурю.

Настя лежала в капітанській каюті із зв'язаними руками й ногами і не могла отямитися, зрозуміти, що сталося з нею (З. Тулуб).

Текст 19. Глибокий рів і пліт на зріст людини з трьома рядами лип оточують пасіку старшого Чмеля. Від осінніх дощів листя взялося іржею, але ще густі й кучеряві старі дерева. Тихо-тихо на пасіці: не долине сюди ані вітер, просяклий вологим подихом Ворскли, ані гіркі пахощі степового полину.

Пасмами сивого волосся плаває у повітрі павутиння. Променисте жовтневе повітря віддає медом, мертвим листям і димом від гнилючків у руках старого Чмеля. Бурчить старий. І його низьке гудюче буркотіння дійсно нагадує джмеля і виправдує його прізвище (З. Тулуб).

Текст 20. Опівдні небо затяглося млою. Розтанув іскристий блиск снігів. Дмухнув холодний, пронизливий вітер. Коні втомилися.

А Сагайдачний все підстрожував свого коня і не помічав, що той хитається від втоми.

Білі голови поземки бігли степом повз них і, підводячи сніговіні голови, випереджували козаків, спліталися на дорозі білими клубками і мчали далі, звиваючись серед бур'янів. З сірого імлистого неба посипав сніг, спочатку рідкий, колючий, потім густий, засліплюючи очі вершникам і коням (З. Тулуб).

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ТА ЗРАЗКИ ОФОРМЛЕННЯ ЛАБОРАТОРНИХ РОБІТ

Сегментні та просодичні засоби української мови

Завдання 1. Записати подані слова фонетичною транскрипцією. У першому слові охарактеризувати голосні, а в другому – приголосні звуки за їх класифікаційними ознаками.

Рекомендації до виконання

Подані слова потрібно спочатку записати фонетичною транскрипцією (за допомогою основних знаків для передачі на письмі звукового складу слова), а потім переходити до характеристики звуків.

Аналіз голосних звуків у першому слові необхідно здійснювати в такій послідовності: за місцем їх творення (горизонтальними рухами язика в ротовій порожнині), за способом творення (вертикальними рухами язика в ротовій порожнині), за участю губ в артикуляції.

Характеристику приголосних звуків у другому слові варто розпочати з вказівки, який звук в утворенні за співвідношення голосу і шуму, а далі – за місцем творення (активним мовним органом), за способом творення (способом подолання видихуванним повітрям перешкоди у надгортанних порожнинах), за наявністю / відсутністю пом'якшення.

У повній характеристиці як голосних, так і приголосних звуків після зазначення їх артикуляційно-акустичних особливостей необхідно охарактеризувати кожен звук як вияв певної фонемі.

Зразок оформлення завдання

Намір, номер.

[на́м'і́р]:

[a] – голосний, задній ряд, низьке підняття, нелабіалізований, головний вияв /a/;

[i] –

[но́ме^ні́р]:

[н] – приголосний, сонорний, язиковий, передньоязиковий, зімкнено-прохідний, носовий, твердий, головний вияв /н/;

[м] –

Завдання 2. Записати подані слова фонематичною і фонетичною транскрипціями. У виділеному слові охарактеризувати звукові вияви голосних фонем, а в підкресленому – звукові вияви приголосних фонем.

Рекомендації до виконання

Щоб виконати завдання, необхідно записати запропоновані слова спочатку фонематичною транскрипцією, а потім – фонетичною.

Для характеристики звукових виявів голосних фонем необхідно у фонематичному записі виділеного слова під голосними фонемами позначити, які з них перебувають у сильній (+) позиції, а які – у слабкій (–). Потрібно пам'ятати, що для голосних фонем в українській мові сильною є наголошена позиція, а слабкою – ненаголошена.

У фонематичному записі підкресленого слова позначають позиції приголосних фонем, враховуючи те, що сильною позицією для приголосних є кінцева позиція слова (крім фонем /в/ і /й/), позиція перед наступною голосною фонемою (крім губних, шиплячих, глоткової і задньоязикових фонем перед /і/, /а/, /у/ (орф. я, ю), а також перед твердими /р/, /л/, /м/, /н/ (крім фонем /в/ і /й/). Українські приголосні перебувають у слабкій позиції перед іншими приголосними (крім твердих сонорних /р/, /л/, /м/, /н/).

Після визначення позицій фонем можна переходити до характеристики їх звукових реалізацій. Звуки, які є виявом фонем у сильній позиції, називають головними виявами відповідних фонем. Якщо фонемати перебувають у слабкій позиції, то їх звуковий вияв характеризують, як алофон фонемати. Серед алофонів розрізняють варіанти (позиційні і комбінаторні) та варіації фонем. Фонемати у слабкій позиції, які не втратили своїх диференційних ознак, реалізуються в звуках-варіаціях, якщо ж слабка фонема втрачає хоча

б одну диференційну ознаку, то її звуковий вияв характеризують як варіант фонем.

Зразок оформлення завдання

Дівча, вікно.

/д'і_вча_+ / – [д'іўча́]:

/і_ / → [і] – алофон (варіація);

/а_+ / → [а́] – головний вияв.

/в_ік_+н_о / – [в'ікно́]:

/в_ / → [в'] – алофон (комбінаторний варіант);

/к_+ / → [к] – головний вияв;

/н_+ / → [н] – головний вияв.

Завдання 3. Записати слова фонетичною транскрипцією. Поділити їх на склади. У виділеному слові охарактеризувати кожний склад.

Рекомендації до виконання

Оскільки явище складоподілу є фонетичним явищем, то слова, які запропоновано для аналізу, необхідно обов'язково записати фонетичною транскрипцією через коротку паузу. У цих записах один склад від іншого відділити скісною рисою, дотримуючись основних правил поділу слів на склади в українській мові. Характеризувати склади з урахуванням характеру початкового і кінцевого звуків, а також за ознакою наголошеності / ненаголошеності варто лише в одному слові, виділеному напівжирним курсивом.

Зразок оформлення завдання

[со́н/це / *аў/тор* / ... / ... //]

[аў/тор]:

[аў] – неприкритий, напівзакритий, наголошений;

[тор] – прикритий, закритий, ненаголошений.

Завдання 4. З'ясувати, чи збігається членування слова на склади з його морфологічною будовою та можливим переносом із рядка в рядок.

Рекомендації до виконання

Спочатку слово потрібно записати фонетичною транскрипцією, щоб правильно поділити його на склади. Далі необхідно з'ясувати морфемний склад слова, схематично позначивши корінь, префікси, суфікси і закінчення або записавши слово морфемами через дефіс. Після цього фіксують можливі варіанти переносу слова з рядка в рядок, пам'ятаючи, що при переносі, крім односкладових слів, виділяють завжди дві частини, які відокремлюють дефісом одна від одної.

Завдання вважається виконаним, якщо студент зробив висновок про те, чи збігається / не збігається фонетичний складоподіл слова з його морфемним членуванням і переносом із рядка в рядок.

Зразок оформлення завдання

Складоподіл	Морфемне членування	Перенос слова з рядка в рядок
[л'і-т'н'ій]	літ-н-ій	літ-ній

Членування слова на склади не збігається з його поділом на морфеми і переносом з рядка в рядок.

Завдання 5. Позначити наголос у поданих словах, відзначити випадки: а) подвійного наголошування слів; б) зміни лексичного значення слова у зв'язку зі зміною місця наголосу; в) зміни граматичного значення слова у зв'язку зі зміною місця наголосу.

Рекомендації до виконання

Для виконання п'ятого завдання потрібно з'ясувати за словником наголосів місце наголосу в кожному слові. Якщо в словнику слово зафіксоване з одним наголосом, закріпленим за певним складом, то достатньо записати слово і позначити в ньому наголос. Якщо слово вживають із подвійним наголосом, то потрібно записати слова з різними наголосами і позначити а). Коли словник фіксує зміни лексичного чи граматичного значення слова, пов'язані зі зміною місця наголосу у ньому, то варто записати два слова з різними наголосами і позначити відповідно б) чи в).

Зразок оформлення завдання

Двірнік, двірський і двірський^{а)}, допóвзати і доповзáти^{в)},
дрібнóта, зáхідний і західний^{б)}.

Фонетичні явища в українській мові

Завдання 1. Записати подані слова фонетичною транскрипцією, охарактеризувати всі випадки модифікацій голосних і приголосних фонем.

Рекомендації до виконання

Виконання завдання варто розпочати з запису слів фонетичною транскрипцією. Після встановлення звукового складу слова необхідно переходити до характеристики модифікаційних змін голосних і приголосних, які можуть бути позиційними і комбінаторними.

Відомо, що всі голосні фонемі в ненаголошеній позиції зазнають позиційної модифікації – редукації. Під дією кількісної редукації слабка фонема в мовленні представлена варіацією. Якісна редукація має місце тоді, коли фонема в ненаголошеній позиції реалізована в позиційному варіанті, але при цьому вона суттєво не втрачає своїх якісних характеристик (наприклад, фонема /e/ реалізується в звукові [e^н]), інакше позиційний варіант з'явиться внаслідок гармонійної асиміляції (наприклад, фонема /e/ реалізується в звукові [и^е]).

Комбінаторні модифікаційні зміни (акомодація) голосних, які виникають під впливом твердих приголосних, у фонетичній транскрипції не позначають ніякими діакритичними знаками, тому для того щоб охарактеризувати ці зміни, треба повторити основні наслідки впливу твердих приголосних на артикуляцію сусідніх голосних.

Під дією м'яких приголосних в артикуляції всіх голосних (крім і) з'являється і-подібний сегмент, який позначають у фонетичній транскрипції крапкою над голосним звуком зі сторони пом'якшеного приголосного.

У характеристиці явища акомодації голосних необхідно зазначати напрямок впливу (регресивний чи прогресивний) приголосного на голосний.

Для позначення комбінаторних змін приголосних під впливом сусідніх голосних, тобто акомодації приголосних, у повній

фонетичній транскрипції використовують додаткові діакритичні знаки (напівпом'якшення приголосних, їх часткова лабіалізація), а також додаткові букви для позначення нескладотворчих звуків [ǔ] та [i̯], які є позиційними варіантами фонем /v/ і /j/, що виникають унаслідок позиційних модифікацій приголосних фонем.

Варто пам'ятати, що напрям впливу голосних на артикуляцію сусідніх приголосних може бути тільки регресивним.

Зразок оформлення завдання

[x^oú't'ip]:

[y] – і-подібна артикуляція => регресивна акомодация;

[i̯] – артикуляція менш напружена і тривала => кількісна редукція; артикуляція більш задня => регресивна акомодация.

[x^o] – часткова лабіалізація => регресивна акомодация.

Завдання 2. Записати крилаті вислови фонетичною транскрипцією. Виписати слова, у яких наявні явища асиміляції, дисиміляції, спрощення приголосних. Дати повну характеристику явищам.

Рекомендації до виконання

Подані крилаті вислови потрібно записати спрощеною фонетичною транскрипцією, підкреслити слова, у яких наявні явища асиміляції, дисиміляції і спрощення. Після цього необхідно виписати у фонетичній транскрипції підкреслені слова, щоб дати повну характеристику явищам.

У характеристиці асиміляції приголосних враховують напрям уподібнення, характер, повноту і місце артикуляційних змін, а також фіксування їх на письмі. У характеристиці явища дисиміляції зазначають різновид розподібнення приголосних за напрямом, за місцем і за фіксуванням на письмі. У словах із наявним явищем спрощення потрібно вказати, яка група приголосних спростилася, чи закріплене спрощення на письмі.

Зразок оформлення завдання

[óч'і бе^из душ'і с'л'іп'і/ вўха бе^из с'єрц'а глух'і //]

[с'л'іп'і]: /сл'/ → [с'л'] – регресивна асиміляція за м'якістю, часткова, контактна, не зафіксована на письмі.

[сérц'a]: /рдц'/ – /рц'/ => спрощення, закріплене на письмі.

Завдання 3. Змінити форму поданих слів або дібрати до них споріднені так, щоб проілюструвати історичні чергування фонем – голосних (у першій групі слів), приголосних (у другій групі слів). Позначити морфеми, у яких наявні взаємозаміни; записати фонемні, які чергуються.

Рекомендації до виконання

Щоб проілюструвати чергування голосних та приголосних фонем у поданих словах, потрібно до кожного слова дібрати споріднене або змінити форму цього слова. У записаних фонематичною транскрипцією парах слів необхідно позначити морфеми (корені, суфікси), у яких наявні взаємозаміни, а також записати фонемні, які чергуються.

Зразок оформлення завдання

/с'іп'/ – /сбл'і/, /підсбл'ити/: /і/ – /о/;
/рбса/ – /у рбс'і/, /рбс'аний/: /с/ – /с'/.

Завдання 4. Подані слова записати фонетичною транскрипцією. Шляхом добору до них споріднених слів або зміни їх форм, з'ясувати всі випадки фонетичних чергувань голосних і приголосних звуків.

Рекомендації до виконання

Позиційні чергування голосних і приголосних звуків можна спостерігати у фонетично затранскрибованих споріднених словах або різних формах одного слова. Тому утворені пари слів обов'язково потрібно записати фонетичною транскрипцією.

Під час виконання цього завдання варто пам'ятати, що при позиційному чергуванні взаємозамінюються алофони (звукові вияви) однієї фонемі. Позиційні чергування звуків зумовлені сильною/слабкою позицією голосної чи приголосної фонемі. Отже, в

одному слові фонема повинна перебувати у сильній позиції, а в іншому – у слабкій позиції.

У фонетичних записах дібраних пар слів необхідно позначити морфеми (корені, суфікси), у яких наявні взаємозаміни звуків, а також записати звуки, які чергуються.

Зразок оформлення завдання

[к^аз^ка] – [у к^аз'ц'і]: [з] – [з'];
[с^ела] – [с^ел'анство]: [е] – [е^и].

Завдання 5. Записати текст фонематичною транскрипцією. Виписати слова з можливими історичними чергуваннями голосних і приголосних фонем. Дібрати до них споріднені слова або змінити їх форму, щоб проілюструвати взаємозаміни фонем, та зазначити тип чергування.

Рекомендації до виконання

Для виконання завдання необхідно переписати поданий текст фонематичною транскрипцією. Щоб не помилитися у транскрибуванні, варто встановлювати чітку відповідність між буквою і фонемою. Лише після цього потрібно віднайти слова, у морфемах яких можливі чергування голосних або приголосних фонем. Щоб проілюструвати чергування, до слів тексту дібрати споріднені або інші форми цих слів. Записавши їх парами, можна простежити взаємозаміни фонем у відповідних морфемах. Після запису приголосних фонем, які чергуються, варто вказати тип чергування.

Зразок оформлення завдання

/л'ізе в вічі / мов оса// /

/л'ізе/ – /лаз^ити/: /і/ – /а/ – найдавніше чергування в коренях дієслів;

/вічі/ – /о^чі/: /і/ – /о/ – давнє чергування /о/, /о/ з /і/.

/вічі/ – /о^ко/: /ч/ – /к/ – І палаталізація;

/оса/ – /ос'і/: /с/ – /с'/ – чергування твердих із м'якими передньоязиковими.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ТА ЗРАЗКИ ОФОРМЛЕННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Завдання 1. Переписати поданий текст фонетичною транскрипцією та поділити його на склади. Підкреслити фонетичні слова, які містять клітики.

Рекомендації до виконання

Текст, запропонований для аналізу, необхідно переписати фонетичною транскрипцією відповідно до правил транскрибування слів, текстів. Далі короткою паузою потрібно відокремити одне фонетичне слово від іншого та підкреслити фонетичні слова з клітками (проклітками й енклітками). Треба пам'ятати, що клітики в мові здебільшого виражені одно-, двоскладовими службовими словами, тому прийменники **в, з**, слолучник **й**, частки **ж, б** не вважають клітками. Лише після визначення фонетичних слів можна відділяти у них склади, дотримуючись основних правил складоподілу.

Зразок оформлення завдання

[на/д м'ї/стom/ сто/já/ла/ ср'ї/бна/ м'ї/с'а/чна/ н'іч // ше^н/рo/кїй/
сі/н'ї^н/ д'н'ї/прo/ o/пї^с/р'ї/зу/ваў/ кї/жіў/ скл'а/нo/ју/ ду/гo/ју //
про/те^н/лe/жнїй/ бe/рe^нг/ јо/гo/ тa/нуў/ п'їд/ про/зo/рїм/ се^н/р'пaн/ком/
ту/мa/ну //] (З. Тулуб).

Завдання 2. Записати поданий мовознавчий термін спрощеною фонетичною транскрипцією, охарактеризувати голосні і приголосні звуки (без повторів) за їх артикуляційно-акустичними ознаками.

Рекомендації до виконання

Поданий мовознавчий термін потрібно спочатку записати спрощеною фонетичною транскрипцією з використанням основних діакритичних знаків.

Аналіз голосних і приголосних звуків необхідно здійснювати за їх класифікаційними ознаками з дотриманням певної послідовності в характеристиках (для голосних: за місцем і способом творення, за

участю губ в артикуляції; для приголосних: за співвідношення голосу і шуму в утворенні, за місцем і способом творення, за наявністю / відсутністю пом'якшення). У повній характеристиці як голосних, так і приголосних звуків після зазначення їх артикуляційно-акустичних особливостей необхідно охарактеризувати кожен звук як вияв певної фонем.

Зразок оформлення завдання

[моўна се^истэма]:

[o] – голосний, задній ряд, середнє підняття, лабіалізований, головний вияв /o/;

[a] –

...

[m] – приголосний, сонорний, губний, зімкнено-прохідний (носовий), твердий, головний вияв /m/;

[ў] –

...

Завдання 3. Подані фразеологізми записати повною фонетичною транскрипцією, охарактеризувати явище акомодатції голосних і приголосних фонем.

Рекомендації до виконання

Подані фразеологізми потрібно записати спочатку повною фонетичною транскрипцією, використовуючи додаткові діакритичні знаки. Повторювані звуки для зручності аналізу варто позначати цифровими індексами.

Для характеристики явища акомодатції голосних необхідно попередньо повторити основні наслідки впливу твердих і м'яких приголосних на артикуляцію сусідніх голосних. Як відомо, під впливом твердих приголосних артикуляція голосних стає більш задньою (для голосних переднього ряду) або більш передньою (для голосних заднього ряду), а також в артикуляції голосних з'являється носовий або лабіальний відтінок. А під дією м'яких приголосних усі голосні (крім *i*) набувають *i*-подібної артикуляції, яку позначають у

фонетичній транскрипції крапкою над голосним звуком зі сторони пом'якшеного приголосного.

Для позначення акомодатії приголосних (їх напівпом'якшення, часткова лабіалізація під впливом огублених голосних) у повній фонетичній транскрипції використовують додаткові діакритичні знаки (напівм'якість – [п'], часткова лабіалізація – [к^o]).

У характеристиці явища акомодатії голосних і приголосних треба зазначати напрямок впливу (регресивний чи прогресивний) приголосного на голосний або голосного на приголосний. Варто пам'ятати, що напрям впливу голосних на артикуляцію сусідніх приголосних може бути тільки регресивним.

Зразок оформлення завдання

[б^oу₁д^oу₂т' л^oу₃ди]:

[б^o], [д^o], [л^o] – часткова лабіалізація => регресивна акомодатія;

[у₁] – артикуляція більш передня => регресивна акомодатія;

[у₂] – і-подібна артикуляція => регресивна акомодатія;

артикуляція більш передня => прогресивна акомодатія;

[у₃] – і-подібна артикуляція => прогресивна акомодатія;

артикуляція більш передня => регресивна акомодатія;

[и] – артикуляція більш задня => прогресивна акомодатія.

Завдання 4. Прочитати текст, проілюструвати на прикладах слів із тексту можливі позиційні та історичні чергування голосних і приголосних.

Рекомендації до виконання

Щоб проілюструвати позиційне чи історичне чергування голосних і приголосних, необхідно до слів тексту дібрати споріднені або інші форми цих слів. Для ілюстрації позиційного чергування пари слів треба записати фонетичною транскрипцією, а для ілюстрації історичного чергування подати їх фонематичний запис. Після транскрибування варто позначити морфеми, де наявні зміни, та записати звуки чи фонеми, які чергуються.

Варто пам'ятати, що при позиційному чергуванні в одному слові фонема має перебувати в сильній позиції, щоб реалізуватись у своєму

головному вияві, а в іншому – у слабкій позиції, де вона буде представлена в мовленні своїм варіантом (позиційним або комбінаторним).

Зразок оформлення завдання

[лі́ст] – [у ли^ес'т'^{ц'}і]: [и] – [и^е], [с] – [с'];
/кѠса/ – /кѠс'/ – /на кѠс'і/: /о/ – /і/, /с/ – /с'/

Завдання 5. Прочитати текст і виявити в ньому слова з асимілятивними і дисимілятивними змінами, спрощенням приголосних фонем. Записати слова фонетичною транскрипцією і охарактеризувати явища.

Рекомендації до виконання

Явище асиміляції приголосних треба характеризувати в такій послідовності: за напрямом уподібнення (регресивна чи прогресивна), за характером артикуляційних змін (за голосом, за м'якістю, місцем і способом творення), за повнотою (повна чи часткова), за місцем артикуляційних змін (контактна чи дистантна), а також за фіксування на письмі (зафіксована чи незафіксована).

У характеристиці явища дисиміляції необхідно зазначити різновид розподібнення приголосних за напрямом (регресивна чи прогресивна), за місцем (контактна чи дискантна) і за фіксуванням на письмі (зафіксована чи незафіксована).

У словах із наявним явищем спрощення потрібно вказати, яка група приголосних спростилася, чи закріплене спрощення на письмі.

Зразок оформлення завдання

[с'т'^{ц'}і́л]: /ст'/ → [с'т'^{ц'}] – регресивна асиміляція за м'якістю, прогресивна асиміляція за місцем і способом творення, часткова, контактна, не зафіксована на письмі;

[в'ужчій]: [жч] ← [жш] – прогресивна дисиміляція, контактна, зафіксована на письмі;

[шчаслі́вий]: /шч/ → [шч] – регресивна асиміляція за місцем і способом творення, часткова, контактна, зафіксована на письмі; /стл/ – /сл/ => спрощення, закріплене на письмі.

СХЕМИ ТА ЗРАЗКИ ФОНЕТИЧНОГО РОЗБОРУ СЛОВА Й АНАЛІЗУ ТЕКСТУ

Схема фонетичного розбору слова

1. Слово, яке аналізується; кількість букв у ньому.
2. Запис слова фонетичною транскрипцією; кількість звуків.
3. Запис слова фонематичною транскрипцією; кількість фонем.
4. Визначення місця наголосу в слові, його характеристика.
5. Поділ слова на склади, їх характеристика.
6. Характеристика голосних звуків.
7. Характеристика приголосних звуків.
8. Пояснення наявних чи можливих змін голосних звуків; повна характеристика явищ.
9. Пояснення наявних чи можливих змін приголосних звуків; повна характеристика явищ.
10. Обґрунтування правильної вимови звуків і звукосполучень.
11. Визначення орфограм та принципів їх правопису; формулювання відповідних правил.
12. Встановлення можливих варіантів переносу слова з рядка в рядок.

Послідовність виконання письмового фонетичного розбору слова

Послідовність розбору	Рекомендації до виконання
1. Слово, яке аналізується; кількість букв у ньому	Записати слово, указати загальну кількість букв
2. Запис слова фонетичною транскрипцією; кількість звуків	Подати звуковий запис слова з використанням знаків для фонетичного транскрибування та зазначити загальну кількість звуків
3. Запис слова фонематичною транскрипцією; кількість	Подати фонемний запис слова з використанням знаків для фонематичного транскрибування та зазначити загальну

фонем	кількість фонем
4. Визначення місця наголосу в слові, його характеристика	Указати, за яким складом у слові закріплений наголос, дати йому характеристику (основний, подвійний чи містить побічний; рухомий чи нерухомий)
5. Поділ слова на склади, їх характеристика	Складоподіл здійснювати у фонетичній транскрипції з використанням короткої паузи між складами; подати характеристику кожного складу в такій послідовності: за характером початкового і кінцевого звуків, за ознакою наголошеності / ненаголошеності
6. Характеристика голосних звуків	Характеристику кожного голосного звука здійснювати в такій послідовності: який голосний за місцем творення (передній, середній чи задній ряд), за способом творення (високе, високо-середнє, середнє чи низьке підняття), за участю губ в утворенні (лабіалізований чи нелабіалізований), зазначити звуковий вияв фонем (головний вияв чи алофон (варіант (позиційний чи комбінаторний) чи варіація))
7. Характеристика приголосних звуків	У характеристиці приголосних звуків зазначити ознаки: за співвідношенням голосу і шуму в їх утворенні (сонорний чи шумний (дзвінкий чи глухий)), за місцем творення (губний, язиковий (передньо-, середньо- чи задньоязиковий) чи глотковий), за способом творення (проривний, щілинний, зімкнено-прохідний чи африкат), за наявністю / відсутністю пом'якшення (твердий,

	м'який, пом'якшений чи напівпом'якшений); зазначити звуковий вияв фонем (головний вияв чи алофон (варіант (позиційний чи комбінаторний) чи варіація))
8. Пояснення наявних чи можливих змін голосних звуків; повна характеристика явищ	Наявні зміни спостерігаємо в поданому слові, а можливі простежуємо при словозміні, доборі споріднених слів. Пояснення змін супроводжується характеристикою фонетичного явища. До фонетичних явищ у системі голосних належать: редуція (якісна чи кількісна); гармонійна асиміляція; акомодация (регресивна чи прогресивна); чергування (позиційне чи історичне) та ін.
9. Пояснення наявних чи можливих змін приголосних звуків; повна характеристика явищ	До фонетичних явищ у системі приголосних належать: акомодация (регресивна чи прогресивна); асиміляція (за напрямом: регресивна чи прогресивна; за характером артикуляційних змін звуків: за голосом чи за місцем і способом творення, за м'якістю / твердістю; за повнотою уподібнення: повна чи часткова; за місцем уподібнення: контактна чи дистантна; за фіксуванням на письмі: засвідчена чи не засвідчена в орфографії), дисиміляція (регресивна чи прогресивна, контактна чи дистантна, засвідчена чи не засвідчена в орфографії), чергування (позиційне чи історичне), спрощення (закріплене чи не закріплене на письмі) та ін.
10. Обґрунтування правильної вимови звуків	Вимову звуків і звукосполучень формулювати відповідно до правил

і звукосполучень	української орфоєпії, обґрунтовувати вимову позицією звуків у слові
11. Визначення орфограм та принципів їх правопису; формулювання відповідних правил	Визначити орфограму, указати принцип правопису (фонетичний, морфологічний, традиційний чи смисловий), коротко пояснити правильність написання слова
12. Встановлення можливих варіантів переносу слова з рядка в рядок	Показати можливі варіанти переносу слова з рядка в рядок відповідно до правил переносу (у слові завжди буде 2 складові частини, роз'єднані дефісом)

Зразок письмового фонетичного розбору слова

1. Південь – 7 б.

2. [п'і́уде^н'н'] – 6 зв.

3. /півден'/ – 6 ф.

4. Наголошений 1-ий склад, наголос основний, нерухомий.

5. [п'і́ў/де^н'н'] – 2 скл.;

[п'і́ў] – прикритий, напівзакритий, наголошений;

[де^н'н'] – прикритий, закритий, ненаголошений;

6. [і] – голосний, передній ряд, високе підняття, нелабіалізований, головний вияв /і/;

[e^н] – голосний, передній ряд, середнє підняття з наближенням до високого, нелабіалізований, алофон, позиційний варіант /e/;

7. [п'] – приголосний, шумний (глухий), губний (губно-губний), проривний, напівпом'якшений, алофон, комбінаторний варіант /п/;

[ў] – нескладотворчий, алофон, позиційний варіант /в/;

[д] – приголосний, шумний (дзвінкий), язиковий (передньоязиковий), проривний, твердий, головний вияв /д/;

[н'] – приголосний, сонорний, язиковий (передньоязиковий), зімкнено-прохідний (носовий), пом'якшений, головний вияв /н'/;

8. [e^н] – наближена вимова до [и] => якісна редуція; артикуляція більш задня => прогресивна акомодация; і-подібна артикуляція => регресивна акомодация;

Півдѣнь – півдѣня: /e/ – /ø/ – історичне чергування;

9. [п'] – напівпом'якшення => регресивна акомодация;

[ў] – нескладотворчий звук => позиційна модифікація;

[п'іўдѣ'н'] – [п'іўдѣ'н'a]: [д] – [д'] – позиційне чергування.

10. Напівпом'якшена вимова [п] перед [і]; вимова /в/ як [ў] перед приголосним звуком; вимова ненаголошеного [е] з призвучком до [и].

11. Орфограма -е-; морфологічний принцип; пишемо -е-, бо перевірене слово півдѣнний; орфограма «Написання складних іменників»; морфологічний принцип; невідмінюваний числівник пів з іменником у формі Н.в. пишемо разом.

12. Пів-день.

Схема фонетичного аналізу тексту

1. Запис тексту фонематичною і фонетичною транскрипціями.
2. Визначення слів, у яких наявні чи можливі зміни голосних і приголосних звуків; повна характеристика фонетичних явищ.
3. Обґрунтування правильної вимови звуків і звукосполучень.
4. Визначення орфограм та принципів їх правопису, формулювання відповідних правил.

Послідовність виконання письмового фонетичного аналізу тексту

Послідовність аналізу	Рекомендації до виконання
1. Запис тексту фонематичною і фонетичною транскрипціями	Записати текст спочатку фонематичною, а потім фонетичною транскрипціями з дотриманням правил транскрибування слів і тексту
2. Визначення слів, у яких наявні чи можливі зміни голосних і приголосних звуків; повна характеристика фонетичних явищ	Для пояснення звукових змін і характеристики явищ необхідно з фонетичної транскрипції виписати не менше 5-ти, але не більше 10-ти слів із різними фонетичними явищами в системах вокалізму і консонантизму. На прикладі одного слова можна

	проілюструвати й охарактеризувати кілька звукових змін і явищ. Не варто ілюструвати однакові зміни і явища в кількох словах, краще об'єднувати слова за спільним явищем. Характеристика явищ має бути повною (див. п. 8 і п. 9 фонетичного розбору слова)
3. Обґрунтування правильної вимови звуків і звукосполучень	Обґрунтовувати правильну вимову звуків і звукосполучень необхідно в тих словах, які виписані в п. 2 фонетичного аналізу тексту. До цих слів із тексту можна добирати інші відповідно до правил української орфоепії та пояснювати вимову звуків їх позицією.
4. Визначення орфограм та принципів їх правопису, формулювання відповідних правил	Орфограми, принципи і правила правопису можна визначати і формулювати в будь-яких словах тексту, але необхідно проілюструвати різні орфограми і принципи правопису

Зразок письмового фонетичного аналізу тексту

Втекти! Втекти з цього клятого хутора на сонячний південь, де нема жахливої зими, де земля злітає до неба кам'яними бурунами скель, а не розливається плоским зеленим озером, в якому потопають поодинокі, загублені по яругах і улоговинах хутори (З. Тулуб).

1. / втекти // втекти з ц'ого кл'атого хутора на сон'ачний півден' / де нема жахливої зими / де земл'а зл'ітає до неба кам'яними бурунами скел' / а не розливаєт'с'а плоским зеленим озером / в якому потопајут' поодинокі / загублен'і по јаругах і улоговинах хутори // /

[ўти^екты // ўти^екты сц'о́го кл'а́того ху́тора на со́н'ачний п'і́ўде^н' / де^н не^нма́ жахліво́ї зи^емі / де^н зе^нмл'а́ зл'іта́є до не́ба кам'яні́ми буруна́ми скел' / а не^н розле^нва́је^іц':а плóским зе^нле́ним óзе^нром /

ўякóму потопа́јут' пооде^ино́к'і / загубле^ин'і по ја́ругах і улогóви^енах хуторі //

2. [ўти^екті]:

[ў] – нескладотворчий звук => позиційна модифікація;

[и^е] – втрата якісних характеристик => гармонійна асиміляція; артикуляція більш задня => взаємна акомодация;

[кл'át^оог^о]:

[а] – і-подібна артикуляція => прогресивна акомодация; артикуляція більш передня => регресивна акомодация;

[т^о], [г^о] – часткова лабіалізація приголосних => регресивна акомодация;

[сц'óго]:

/зц'/ → [сц'] – регресивна асиміляція за голосом, контактна, часткова, не зафіксована на письмі;

[розле^ива́је^іц':а]:

/т'с'/ → [ц':] – регресивна асиміляція за способом творення, контактна, повна, не зафіксована на письмі;

[зй^емі] – [зйми]; [о́зе^иром] – [о́зе́ра]: [и^е] – [ú], [e^и] – [é] – позиційні чергування;

/втѣкти/ – /втѣчу/ – /втѣкати/: /к/ – /ч/, /е/ – /і/; /т/ – /т'/; /хутора/ – /хут'ір/: /о/ – /і/, /т/ – /т'/ – історичні чергування (І палаталізація; /о/, /е/ з /і/; тверді передньоязикові з м'якими відповідниками).

3. [ўти^екті]: вимова /в/ як [ў] перед приголосним звуком; вимова ненаголошеної /е/ як [и^е] перед наголошеним [и];

[сц'óго]: вимова /з/ як [с] перед глухим приголосним;

[розле^ива́је^іц':а]: вимова ненаголошеної /и/ як [e^и] перед наголошеним [а]; вимова ненаголошеної /е/ як [e^і] між м'якими приголосними; вимова проривної /т'/ перед свистячою /с'/ як [ц'];

[со́н'ачниї]: вимова /j/ як [ї] в абсолютному кінці слова;

[п'і́ўде^ин']: вимова /п/ як [п'] перед голосним [і].

4. Втекти – орфограма -е-, морфологічний принцип правопису; пишемо -е-, бо перевірене слово втеча;

з цього – орфограма «Правопис прийменника з»; морфологічний принцип; прийменник з пишемо окремо з займенником; орфограма

«Вживання знака м'якшення»; фонетичний принцип; пишемо -ь- перед -о- для позначення м'якості приголосного;

жахливої – орфограма -ї-: традиційний принцип; вживаємо -ї- для позначення на письмі /ji/;

кам'яними – орфограма «Вживання апострофа»; морфологічний принцип; апостроф вживаємо після губної /м/ перед -я-;

загублені – орфограма «Правопис суфіксів»; морфологічний принцип; пишемо -е- у дієприкметниковому суфіксі -ен-.

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

АКОМОДАЦІЯ (лат. *accomodatio* – пристосування) – часткове пристосування вимови суміжних приголосних і голосних звуків. А. прогресивна – А., при якій артикуляція наступного звука пристосовується до кінця артикуляції попереднього звука. А. регресивна – коли кінець артикуляції попереднього звука пристосовується до початку артикуляції наступного звука.

АКУСТИЧНИЙ (гр. *akustikos* – слуховий) – той, що сприймається слухом.

АКЦЕНТОЛОГІЯ (від лат. *accentus* – наголос і гр. *logos* – слово, вчення) – розділ мовознавства, який вивчає природу, типи і функції наголосу.

АКЦЕНТУАЦІЯ – (лат. *accentus* – наголос) – 1) наголошування окремих елементів у слові чи фразі; 2) система наголосів певної мови чи в групі споріднених мов; 3) позначення наголосів у писаному (чи друкованому) тексті, у транскрипції.

АЛФАВІТ, абетка, азбука (гр. *alphabetos*, від назв двох перших літер гр. А – альфа та В – бета, або новогр. віта) – система писемних знаків – літер, які зображають звукові елементи слова. Порядок розміщення літер для певної мови є традиційним. Український А. складається із 33 літер. Фонетичний А. – система знаків, які використовують для фонетичної транскрипції.

АНАЛОГІЯ (гр. *analogia* – відповідність, схожість) – уподібнення, викликане впливом одних елементів мови на інші, напр.: у звукосполюках **-оро-**, **-ере-** немає чергування **о, е з і** (*берег, сором*), а в словах *поріг, сморід* чергування відбулося під впливом аналогічних форм *ріг, рід*, де воно закономірне.

АПЛІКАЦІЯ (лат. *applicatio* – прикладання) – часткове накладання звуків однієї морфеми на іншу, що спричинює подвійну роль цих звуків: *Донець + цький – донецький, матрос + ський – матроський*.

АПОСТРОФ (гр. *apostrophos* – звернений знак набік або назад) – надрядковий знак у вигляді коми, що вживається: а) для позначення на письмі роздільної вимови я, ю, є, ї як двох звуків

[йа], [йу], [йе], [йі] після літер, що позначають тверді приголосні; б) для виділення службових слів (часток) в іншомовних власних назвах; в) для позначення напівпом'якшених приголосних у фонетичній транскрипції.

АРТИКУЛЯЦІЯ (лат. *articulatio*, від *artikulo* – розділяти, роздільно вимовляти) – специфічні рухи мовних органів при утворенні певного звуку. При А. обов'язково наявні три фази: екскурсія (наступ), витримка, рекурсія (відступ).

АСИМІЛЯЦІЯ (лат. *assimillatio* – уподібнення) – взаємне пристосування звуків один до одного в потоці мовлення. Повна А. – така А., коли звуки, які різняться однією (двома) ознаками, внаслідок уподібнення стають однаковими. Часткова А. – така А., при якій звуки, що різняться кількома ознаками, уподібнюються частково за певною ознакою (глухість / дзвінкість, твердість / м'якість тощо). Прогресивна А. – вплив попереднього звуку на наступний. Регресивна А. – вплив наступного звуку на попередній.

АФРИКАТИ (від лат. *affrikata* – притерта) – злиті, зімкнено-щілинні приголосні звуки. А. української мови – [дж], [дж'], [дж], [дж'], [ц], [ц'], [ч], [ч'], [ч':].

ВАРІАНТИ (гр. *variantis, varians* – змінний) – різні форми тієї самої мовної одиниці, які зберігають однакове значення, тобто виконують ту саму функцію. В. фонем (алофони) – це всі звукові реалізації фонем.

ВИБУХОВІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ – зімкнені (проривні) приголосні звуки, які утворюються вибуховим натиском видихуваного повітря через зімкнення губів ([б], [п]), язика із зубами ([д], [д'], [т], [т']), язика з піднебінням ([г], [к]).

ВИСОТА ЗВУКА (ТОНУ) – характеристика якості звуку, яка залежить від частоти коливання голосових зв'язок: чим більше коливань припадає на одиницю часу, тим вищий звук, і навпаки, чим менше коливань – тим нижчий звук.

ВОКАЛІЗМ (лат. *vokalis* – голосовий) – система голосних звуків у певній мові, їхні властивості й відношення.

ГАРМОНІЯ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ (гр. harmonia – зв’язок, співзвучність) – явище одноманітного фонетичного оформлення слова, коли голосні звуки кореня й афіксів уподібнюються.

ГЛАГОЛИЦЯ (від ст.-слов’ян., «глаголь» – слово, мова) – одна з двох слов’янських азбук. Майже повністю відповідає іншій – кирилиці – за алфавітним складом, порядком та звуковим значенням букв. Г. відрізнялася від кирилиці формою букв. Г. широко вживалася в IX ст. в Моравії, потім у Болгарії і Хорватії, звідки була запозичена східними слов’янами, але швидко вийшла з ужитку.

ГЛОТКОВІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ, фарингальні приголосні звуки – щілинні звуки, які творяться у горлі внаслідок зближення кореня язика із задньою стінкою глотки, через яку проходить повітря. В українській мові глотковим є звук [г].

ГЛУХІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ – звуки, утворені тільки шумами. В українській мові це звуки: [п], [ф], [т], [т’], [с], [с’], [ш], [ц], [ц’], [ч], [к], [х].

ГОЛОСНІ ЗВУКИ – звуки, утворені при відкритому мовному апараті на основі голосу і виконують складотворну функцію.

ГРАФЕМА (від гр. graphē – запис, накреслення) – найменша одиниця системи письма, яка виражає відношення одиниці усної мови до її графічного зображення.

ГРАФІКА (гр. graphikē, від graphō – пишу, креслю, маляю) – 1) сукупність усіх засобів письма певної мови, за допомогою яких передається усне мовлення на письмі; 2) розділ мовознавства, що встановлює відповідності між звуковим значенням букв (фонемами) та їх написанням.

ГУБНІ ЗВУКИ – звуки, утворювані повним чи неповним зближенням губів. Г. з. голосні: [о], [у]. Г. з. приголосні: губно-губні [б], [б’], [п], [п’], [м], [м’], [в], [в’] і губно-зубні [ф], [ф’].

ДЗВІНКІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ – шумні звуки, при вимові яких зв’язки дрижать, утворюючи слабший від шуму голос: [б], [д], [д’], [з], [з’], [ж], [ж’], [дз], [дз’], [дж], [г], [г’], [г].

ДИКЦІЯ (лат. discourse – вимова) – вимова, ступінь чіткості у вимові слів, складів, звуків.

ДИСИМІЛЯЦІЯ (лат. dissimilatio – розподібнення від лат. dissimilis – несхожий) – заміна одного з двох однакових щодо способу творення приголосних звуків у межах одного слова на інший звук, відмінний щодо способу творення. Дистантна Д. – розподібнення звуків, розділених іншими. Контактна Д. – розподібнення суміжних звуків. Прогресивна Д. – зміна другого приголосного звука у сполученні двох щілинних (*близ-ш-ий* – *ближший* – *ближчий*). Регресивна Д. – зміна першого приголосного звука у сполученні двох проривних (*хто* – *кто* – *кѣто*, *вед-ти* – *вести*).

ДІАКРИТИЧНИЙ ЗНАК (гр. diakritikos – розрізнявальний) – позначка при букві, що вказує на її інше значення. Д. з. є надрядкові, підрядкові, середньорядкові.

ДОВГІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ – звуки, які вимовляються з тривалим розмиканням мовлення. Д. п. з. передають дві фонемі. Графічно у фонетичній транскрипції така вимова позначається двома крапками (:).

ДРИЖАЧІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ – сонорні піднебінні звуки, під час утворення яких передня спинка язика наближається до піднебіння, а видихуваний струмінь повітря примушує дрижати (вібрувати) кінчик язика: [p], [p'].

ЗАДНЬОЯЗИКОВІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ – звуки, утворювані наближенням задньої спинки язика до м'якої частини піднебіння: [ɣ], [ɣ'], [k], [k'], [x], [x'].

ЗВУК МОВИ – найкоротша виокремлювана одиниця усної мови, яка утворюється мовними органами за один момент вимовляння.

ЗІМКНЕНІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ – звуки, що утворюються в момент прориву струменем повітря зімкнених мовних органів.

ЗУБНІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ, дентальні приголосні звуки – утворювані притисканням передньої верхньої частини кінчика язика до задньої частини верхніх передніх зубів: [d], [d'], [t], [t'], [z], [z'], [c], [c'], [ɟ], [ɟ'], [d͡z], [d͡z'], [ɲ], [ɲ'], [l], [l'].

ІНВАРІАНТ (лат. invariants – незмінний) – структурний тип, структурна одиниця мови (фонема, морфема, лексема, синтаксема), абстрагована від її конкретної реалізації.

КИРИЛИЦЯ (від імені просвітителя IX ст., одного з авторів азбуки – Кирила) – одна з перших найдавніших слов'янських азбук. К. відрізняється від глаголиці більш простою і чіткою формою букв. На основі К. створено сучасний український алфавіт.

КОРЕЛЯТ (від лат. *co(n)* разом і *relatus* – віднесений) – мовна одиниця (фонема, слово тощо), співвідносна з іншою, парною, належною до того самого ряду. *Корелятивна пара, корелятивний ряд: [d] – [t], білий – чорний, мати – батько.*

ЛАБІАЛІЗАЦІЯ (лат. *labialis* – губний) – вимова звуків, при якій губи витягуються вперед і заокруглюються, змінюючи розмір ротової порожнини, що впливає на зміни якості звука.

ЛАБІАЛІЗОВАНІ ГОЛОСНІ ЗВУКИ – звуки, які утворюються за участю губів: [o], [y].

ЛАБІО-ДЕНТАЛЬНІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ (від лат. *labium* – губа і *dentalis* – зуб) – див. *Губні звуки.*

МИЛОЗВУЧНІСТЬ, евфонія – добре, приємне, з погляду фонетичних і лексико-стилістичних норм певної мови, звучання певних мовних елементів – звукосполучень, слів і словосполучень. М. української мови досягається природним чергуванням окремих голосних і приголосних, спрощенням у групах приголосних, використанням фонетичних варіантів прийменників, прислівників, повнозначних слів, які за певних обставин можуть чергуватися, не змінюючи змісту слів.

М'ЯКІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ – це звуки, при вимові яких виникає додаткове підняття середньої спинки язика до твердого піднебіння, що ускладнює їх основну артикуляцію.

НАГОЛОС – виділення одного зі складів неодноскладового слова або слова в реченні посиленням голосу, підвищенням тону, тривалішим звучанням. Словесний Н. – посилення голосу на одному зі складів. Розрізняють Основний Н. – власне Н, який виконує функцію виділення одного зі складів слова. Графічно позначається ('). В українській мові Н. має такі властивості: Силовий (динамічний) Н. – такий, коли наголошений склад вимовляється з більшою силою видиху, ніж ненаголошений. Вільний (різномісний)

Н. – такий, у якому наголошеними бувають і початковий, і серединний, і кінцевий склади. Рухомий Н. – такий, коли залежно від свого місця в певному слові впливає на його граматичне або лексичне значення.

НАГОЛОШЕНИЙ ГОЛОСНИЙ ЗВУК – голосний звук, на який падає наголос і який вимовляється з більшою силою, тривалістю порівняно з ненаголошеним.

НАЗАЛІЗАЦІЯ (фр. nasalization, від лат. nasus – ніс) – набуття голосним звуком додаткової носової артикуляції внаслідок опускання м'якого піднебіння та одночасного виходу повітряного струменя через рот і ніс. Н. відбувається під впливом приголосних носових звуків.

НЕЛАБІАЛІЗОВАНІ ГОЛОСНІ ЗВУКИ – звуки, при утворенні яких губи не беруть активної участі: [a], [e], [и], [i].

НЕНАГОЛОШЕНИЙ ГОЛОСНИЙ – голосний звук, який не несе на собі наголосу і вимовляється, порівняно з наголошеним, із меншим напруженням мовних органів.

НЕСКЛАДВОРЧИЙ ЗВУК, нескладовий звук – звук, який не утворює складу: будь-який приголосний, голосні [i], [y].

НОСОВІ ЗВУКИ – звуки, при утворенні яких значна частина видихуваного повітря проходить при опущеному м'якому піднебінні через носову порожнину. Приголосні Н. з. – це зімкнено-прохідні сонорні приголосні: губний [м] і зубні [н], [н'].

НУЛЬ ЗВУКА – відсутність звуку як граматичного показника при чергуванні.

ОГЛУШЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ, асиміляція регресивна за глухістю – заміна дзвінкого шумного приголосного парним глухим: а) префікса (або прийменника) з перед [к], [п], [т] [ф], [х], що передається на письмі с-: *спитати, стиха, сфотографувати*; б) частково у вимові кінцевого [з] у префіксах (або прийменниках) роз-, без-: [роспíска], [бе^нзслаўно]; в) приголосного [г] перед [к], [т] у словах [н'íхт'і], [к'íхт' і], [лэхко], [вóхко] та похідних від них утвореннях.

ОДЗВІНЧЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ, асиміляція регресивна за дзвінкістю – заміна глухого приголосного звука парним дзвінким під впливом наступного дзвінкого шумного приголосного: [бород'ба́], [прóз'ба], [вогза́л], [хо́дѣби].

ОРФОГРАМА (від гр. orthōs – прямий, правильний і graphō – буква, запис) – написання, яке відповідає правилам орфографії.

ОРФОГРАФІЯ (від гр. orthos – прямий, правильний і grapho – пишу) – система правил: 1) написання слів та їх значущих частин (морфем); 2) написання слів разом, окремо та через дефіс; 3) уживання великої та малої літер; 4) переносу слів із рядка в рядок.

ОРФОЕПІЧНІ НОРМИ – правила вимови голосних і приголосних звуків у різних позиціях, сполучень звуків у словах, словосполученнях і реченнях, правила вимови окремих граматичних форм, особливості вимови іншомовних слів, норми наголошування та інтонації.

ОРФОЕПІЯ (від гр. orthos – рівний, правильний і epos – слово, мова) – 1) система загальноприйнятих правил, які визначають норми літературної вимови. В основу української літературної вимови лягла фонетична система середньонаддніпрянських говірок; 2) розділ мовознавства, який вивчає норми літературної вимови.

ПАЛАТАЛІЗАЦІЯ (лат. palatum – піднебіння) – підняття середньої частини спинки язика до твердого піднебіння, унаслідок чого приголосний звук пом'якшується.

ПАЛАТАЛІЗОВАНІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ (лат. palatum – піднебіння) – див. *М'які приголосні звуки*.

ПАЛАТАЛЬНИЙ ПРИГОЛОСНИЙ ЗВУК (лат. palatum – піднебіння) – це звук [й].

ПЕРЕДНЬОЯЗИКОВІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ – звуки, утворювані підніманням передньої спинки язика до верхніх зубів або до твердого (переднього) піднебіння: зубні П. п. з. ([д], [д'], [т], [т'] [з], [з'], [с], [с'], [дз], [дз'], [ц], [ц'], [н], [н'] [л], [л']) і піднебінні П. п. з. ([ж], [ш], [дж], [ч], [р], [р']).

ПЕРЕНОС СЛОВА – поділ слова за певними правилами, коли слово не вміщається в одному рядку, для перенесення його частин в інший рядок.

ПИСЬМО – система графічних знаків для закріплення усної мови на письмі. Для української мови, як і для більшості мов світу, характерне звукове П. Це П., у якому графічний знак позначає окремий звук мовлення.

ПОБІЧНИЙ НАГОЛОС – слабший Н., який передує основному Н. в багатоскладових словах.

ПОВНОГОЛОССЯ – наявність у коренях слів між приголосними звукосполук -оро-, -оло-, ере-, -еле-.

ПОДОВЖЕНІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ – такі, які вимовляються з удвічі більшою витримкою. П. п. з. є явищем фонетичним і морфологічним. Фонетичне подовження розвинулось унаслідок уподібнення приголосних (повної регресивної асиміляції м'яким приголосним сусіднього наступного [й]) у XIV ст. Подовжуються приголосні звуки: [д':], [т':], [з':], [с':], [ц':], [л':], [н':], [ж':], [ч':], [ш':]. Такі подовження закріплені українською орфографією. Проте в українському літературному мовленні трапляються й не закріплені на письмі асиміляційні П. п. з.: *сниться [снйц':а]*, *з салом [с:áлом]*, *коротший [корóч:ий]*. Морфологічне подовження (подвоєння) є наслідком збігу однакових приголосних звуків при словотворенні: на межі кореня і префікса, кореня і суфікса, кореня дієслова і постфікса -ся; у складних словах, у прикметникових наголошених суфіксах -енн-, -анн-, в іменниках, утворених від прикметників із подовженням.

ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ – звуки мови, при утворенні яких видихуваний струмінь повітря натрапляє в ротовій порожнині на різні перепони, створювані мовними органами. П. з. Поділяються на: 1) сонорні та шумні (глухі та дзвінкі) за наявністю голосу й шуму; 2) губні, язикові (передньоязикові, середньоязикові, задньоязикові), глотковий за місцем творення перепони; 3) проривні, фрикативні, африкати, зімкнено-прохідні за способом творення перепони; 4)

тверді, власне м'який, пом'якшені, напівпом'якшені за наявністю чи відсутністю додаткової артикуляції.

ПРИНЦИПИ ОРФОГРАФІЇ – закономірності, на основі яких виробляються ті чи інші правила написання. В українській орфографії основними є фонетичний, морфологічний і традиційний П. о. Морфологічний П. о. вимагає збереження на письмі однакового написання морфем незалежно від їх вимовляння в окремих формах слова чи споріднених словах. Традиційний (історичний) П. о. – такий, коли слова пишуться так, як їх писали колись, хоча в сучасній українській мові таке написання ні вимовою, ні граматичною структурою не зумовлюється.

ПРОРИВНІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ – див. *Вибухові приголосні звуки*.

ПРОТЕЗА (фр. protheses, від prothesis – розташування спереду) – поява приголосного звука на початку слова перед а, о, у та і.

ПРОТЕТИЧНІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ – приставні на початку слова перед голосними [а], [о], [у], [і] приголосні звуки: [в] та [г].

РЕДУКЦІЯ (лат. reduction, від reducere – відсувати назад, скорочувати, зменшувати) – послаблення сили, довготи звука, тембру його звучання. Кількісна Р. – зменшення тривання звука, викликане його наголошеною позицією. Якісна Р. – зміна артикуляції звука через скорочення його звучання.

СВИСТЯЧІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ, сибілянти – передньоязикові зубні щілинні звуки, при утворенні яких язик змикається з верхніми зубами: [з], [з'], [с], [с'], [ц], [ц'], [дз], [дз'].

СЕРЕДНЬОЯЗКОВИЙ ПРИГОЛОСНИЙ ЗВУК – звук, який твориться наближенням середньої частини спинки язика до середньої частини піднебіння: [й].

СКЛАДОПОДІЛ – 1) межа, яка відділяє кінець попереднього складу від початку наступного; 2) членування слова на склади.

СКЛАДОТВОРЧИЙ ЗВУК – звук, здатний утворювати склад. В українській мові складотворними є голосні звуки.

СОНОРНІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ (лат. sonoros – звучний) – звуки, в утворенні яких голос переважає над шумом: плавні ротові ([л], [л'], [р], [р'], [в], [й]), носові ([м], [н], [н']).

СПРОЩЕННЯ ГРУП ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ – звільнення від одного із приголосних на місці виникнення їх збігу на письмі й у вимові: стн → сн, здн → зн, стл → сл, скн → сн, рдц → рц, нтськ → нськ, нтств → нств.

ТВЕРДІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ – звуки, які мають нижчий, порівняно з м'якими приголосними звуками, тембр звучання, зумовлений відсутністю палаталізації. Т. п. з. і м'які приголосні звуки можуть утворювати співвідносні пари. Власне Т. п. з. – це звуки [б], [п], [в], [м], [ф], [ж], [ч], [ш], [дж], [г], [к], [х], [г].

ТРАНСКРИПЦІЯ (лат. transcriptio – переписування) – спосіб передавання звукового складу окремих слів чи цілого тексту в письмовій формі.

Фонематична Т. – спосіб передавання складу фонем у слові чи відрізку мовлення. Для неї вживають 38 позначень літер, не використовують додаткові знаки довготи (:), напівпом'якшення губних приголосних (') і на позначення варіантів голосних фонем (напр., [0^y], [ä]). Текст Т. фонематичної береться у скісні дужки //.

Фонетична Т. – спосіб передавання на письмі усної мови з усіма особливостями вимови звуків. В основі її – знаки українського алфавіту та діакритичні знаки. У фонетичній Т. відсутні літери я, ю, є, ї, щ, ь, а також розрізнення великої та малої літери. Текст Т. фонетичної береться у квадратні дужки [].

ФАРИНГАЛЬНІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ (гр. pharynx, pharyngos – глотка) – глоткові приголосні звуки. Фарингальним в українській мові є приголосний [г].

ФОНЕМА (гр. rhōnēma – звук) – найменша одиниця звукової системи мови, за допомогою якої розпізнаються наділені значенням частини слова, окремі слова та їхні граматичні форми. В українській мові 38 фонем: 6 голосних ([а], [о], [у], [е], [и], [у]). 32 приголосні ([б] [п], [в], [м], [ф], [д], [д'], [т], [т'], [з], [з'], [с], [с'], [дж], [дж'], [ц], [ц'], [ж], [ч], [ш], [дж], [р] [р'], [л], [л'] [н], [н'], [й], [г], [г], [к], [х]. Ф. –

звук-тип фонетичної системи мови, що об'єднує в собі кілька значень. Головний вияв фонемі – звук, у якому фонема реалізується в сильній позиції. Головний вияв і варіанти фонемі утворюють фонемний ряд, або звукове поле фонемі.

ФОНЕТИКА (гр. *phonetikos* – звуковий, голосовий) – 1) розділ мовознавства, який вивчає звуковий склад мови. Описова Ф. – розділ, який містить відомості про звуковий склад мови на сучасному етапі її розвитку і про всі зміни, що відбуваються в ньому. Історична Ф. – розділ, який вивчає звуковий склад певної мови протягом усього історичного періоду її розвитку.

ФОНОЛОГІЯ (від гр *phone* – звук, голос і *logos* – слово. вчення) – розділ мовознавства, який вивчає звуки мови як засіб розрізнення наділених значенням частин слова, окремих слів та їхніх форм. У Ф. центральне місце займає вчення про фонему.

ФРИКАТИВНІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ – лат. *frikatus* – тертя) – див. *Щілинні приголосні звуки*.

ЧЕРГУВАННЯ – взаємна заміна звуків або фонем, які займають одне й те саме місце в морфемі в спільнокоренових словах або різних словоформах. Ч. спричиняється потребами словозміни або словотворення.

Історичне (морфологічне, традиційне) Ч. – Ч., зумовлене фонетичними процесами в давні періоди розвитку української мови
Позиційне Ч. – Ч, що залежить від фонетичних умов, зміни позиції звука у слові: наголошеного і ненаголошеного голосних, глухих і дзвінких приголосних звуків, асимілятивних змін та ін. Фонетичне Ч. – Ч., зумовлене фонетичними законами певної мови, яке не викликає змін у складі фонем слова.

ШИПЛЯЧІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ – передньоязикові піднебінні шумні звуки, при творенні яких язик змикається із твердим піднебінням: щілинні (фрикативні) [ж], [ш], зімкнено-щілинні (африкати) [ч], [дж].

ШУМНІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ – звуки, при утворенні яких бере участь голос і шум (дзвінкі приголосні) з перевагою шуму або лише шум (глухі приголосні).

ЩІЛИННІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ, спіранти (фрикативні (від лат. *fricatio* – тертя) – звуки, під час утворення яких мовні органи зближуються між собою так, що виникає щілина, а видихуване повітря треться об краї зближених мовних органів: [з], [з'], [с], [с'], [ж], [ш], [г], [х], [в], [ф], [й].

ЯЗИКОВІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ – звуки, при утворенні яких активним органом є язик. Див. *Передньоязикові приголосні звуки, Середньоязиковий приголосний звук, Задньоязикові приголосні звуки.*

ЛІТЕРАТУРА

Підручники та посібники

Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія. Навч. посіб. Київ, 2006. 368 с.

Карпенко Ю. О. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови. Учб. посібник для студ. філол. фак. Відп. ред. М. М. Фащенко. Одес. держ. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 1996. 144 с.

Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська літературна мова. Підручник. За ред. А. П. Грищенка, 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 1997. 493 с.

Плющ М. Я., Бевзенко С. П., Грипас Н. Я. та ін. Сучасна українська літературна мова. Підручник. За ред. М. Я. Плющ, 7-е вид., стер. Київ, 2009. 430 с.

Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. Київ, 1981. 183 с.

Шкуратяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова. Навч. посібник. Київ, 2000. 688 с.

Словники та довідники

Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ, 1985.

Головащук С. І. Складні випадки наголошення: словник-довідник. Київ, 1995. 192 с.

Головащук С. І. Словник наголосів. Київ, 2003. 320 с.

Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. За ред. С. Я. Єрмоленко. Київ, 2001. 224 с.

Орфографічний словник української мови. Уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. Вид. друге, випр. і доп. Київ, 1999. 989 с.

Орфоепічний словник. Уклад. М. І. Погрібний. Київ, 1984. 629 с.

Українська мова. Енциклопедія. Редкол. : Русанівський В. М. Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблик та ін. Київ, 2000. 752 с.

Шевченко Л. Ю., Різун В. В., Лисенко Ю. В. Сучасна українська мова. Довідник. За ред. О. Д. Пономаріва. Київ, 1993. 326 с.

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА

ФОНЕТИКА ОРФОЕПІЯ ГРАФІКА ОРФОГРАФІЯ

Навчальний посібник

Укладач Зоя Іванівна Комарова

Видається в авторській редакції

Підписано до друку 15.03.2023 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Ум. друк. арк. 11,74

Тираж 100 прим. Замовлення № 150

Видавничо-поліграфічний центр «Візаві»
20300, м. Умань, вул. Тищика, 18/19, вул. Небесної Сотні 1/2

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 2521 від 08.06.2006.

тел. (04744) 4-64-88, 3-51-33, (067) 104-64-88

vizavi-print.jimdo.com

e-mail: vizavi008@gmail.com

vizavi003@gmail.com